

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

**СПИСАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРА
ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО**

ГОДИНА I

КНИГА 6

ЮНИ

1946

СОФИЯ

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

МЕСЕЧНИК ЗА ЛИТЕРАТУРА, ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

СОФИЯ — 1946

КНИГА 6

СМЪРТТА НА ДАМЯНА

КОНСТАНТИН Н. ПЕТКАНОВ

Едър, строен мъж слезе от влака, прескочи втората линия и бърже се насочи към близките класили ниви. Локомотивът плахо изсвири три пъти и заглъхна към града, който се белееше в бистрата далечина на топлото пролетно утро.

Полето се умълча и настъпи часът на слънчевата радост. Пътникът свали меката си шапка, отби се от пътя и спря на равен, тревясъл слог. В висините, над главата му, трептяха няколко чучулиги и се над-
пяваха. Слънцето се издигна над стария брястовски орех и напече широките плещи на Никола Дамянов. От тая милувка той се услуша и до-
лови далечната роява на много гласове. Притисна с пръсти слепите си
очи да разбере, дали тоя клокочещ звън не иде от неговата възбудена
мисъл. Защо бе застанал като чужд на слога на бащината си нива?
И защо така изведнаж неудържимо пожела да види родителите си?

От четирите страни на равнината, от самите набъбнали класове на
нивите, извираше като бистра вода кротостта и се плакнеше в златните
пръстени на затопления въздух. Никола се просълзи от самотност и се
помъчи да облече в образи бликналите в сърцето му чувства. Опри-
личи класовете на селски пръсти, които просят от небето дъжда на
изобилието. Ето там, сред шесторедия ечемик, той вижда бащините си
пръсти и мислено ги целува. От тая странна целувка Никола изгуби
представа за времето.

Птици излитаха от нивите, дигаха се нависоко, потапяха се в свет-
лината и засилваха радостта на селската шир. Никола си спомни, че във
влака броеше всяка минута, а сега му се струваше, че всички минути и
часове са излишни, ненужни. Той бе попаднал в сърцето на радостта,
а тя е само в мига, който няма ни начало, ни край. Изгуби представа за
миналия си живот и, в очакване да получи милост от вечния миг, коле-
ничи и без да иска се поклони на житните класове. Особеният мирис
на хлебните стъбла изпълни гърдите му с признателност към близки и
далечни. Но тая признателност не е ли началото на истинското човешко
страдание?

Никола Дамянов се опря на двете си ръце и бавно се изправи.
Вместо въздишка, той отрони две тихи думи, които го откъснаха от соч-
ната хубост на нивите.

— Горко ми!

Сам се беше лишил от възможността да оре земята и да я засява с зърно. Най-съвършената красота се е родила в негово отсъствие. Той няма никаква заслуга в радостта на земята. Може ли човек, който не хвърля семе из угарите, да обича света?

Никола обърна гръб на бащината си нива, излезе на пътя и с разширени зеници погълна покривите на Брястово. Коларският път се разшири, разля се като река и заля разградените дворове на крайните къщи. Няколко деца играеха на полянките. Никола им се усмихна, но те не му обърнаха никакво внимание и продължиха да се гонят. Една жена излезе от първия двор и, без да го погледне, мина покрай него. Навлезе навътре в селото, но никой не му обърна внимание, сякаш бе чужд човек. Забърза, та по-скоро да влезе в бащиния двор и да се погали на близките си.

Дворните порти бяха широко разтворени. Помисли си, че всички са излезли да не се върнат вече. Със свито сърце тръгна покрай разкривения вече градински плет и спря до кладенеца. Каруцата не беше под завета. Кокошките бяха навлезли в малката градинка и ровеха из цветята. Крушата бе отрупана с дребен плод, но бащиното му столче липсваше. Никола се облегна с длан на каменното корито и затвори очи, да преглътне мъката си. Напрегна слух да долови човешки глас, но всичко бе онемяло. Къщната врата и тя зееше отворена и обезлюдена. Наклони се напред и с затаен дъх приближи вратата. Облегна се на страничния праг и се изплаши. Накани се да извика името на брата си, но изведнаж гърлото му засъхна. Някой с тежки, бавни стъпки се качваше по дъсчените стълби на горната къща. Прекрачи прага и видя баща си, старият Дамян Любенов, да лази по стълбите като непроходило дете.

— Татко! — мъчително извика Никола.

Дамян остана един миг опрян на двете си ръце, след това с мъка се изправи, седна на едно от стъпалата и попита:

— Любене, ти ли си?

Никола изтича по стълбите, грабна десницата на стареца, целуна я и със спазми в гласа си продума:

— Аз съм, Никола. Татко, ти не ме позна!

— Добре дошъл, синко! . .

Никола прегърна баща си и го изправи на крака. Дамян се отпусна върху рамото му и глухо рече:

— Отведи ме на двора!

— Мама къде е?

— Всички са в града. Изпратих ги да остана сам в къщата. Аз знаех, че ще дойдеш!

— На никого не съм писал, че ще дойда.

— Тия работи с писма не стават. Хубаво направи, че дойде. Сега знай, че душата ти е останала чиста!

Дамян дигна крак да стъпи на по-долното стъпало и повлече сина си. Никола да не го изпусне, прегърна го с две ръце през кръста и го изнесе на двора.

— Когато бе малък, аз те носех, сега ти мене носиш. Тежичък съм, нали?

Дамян протегна ръце, прегърна подпората на лозницата, намести удобно краката си и се загледа в едно захвърлено парцалче. Никола не свалеше очи от лицето му. Бели коси, бели мустаци, а страните му изглеждаха прозрачни. Неволно посегна с ръка и докосна с върха на пръстите си лъпката на сляпото му око. Дамян се отстриани от подпората, премести с мъка левия си крак и разпери ръце да запази равновесие.

— Хайде да излезем с тебе на разходка из нивите. Искam като дядо ти Любен да умра на полето!

Дамян се опита да премести десния си крак, но се залюля и щеше да падне по очите си, ако Никола не бе го посрещнал с гърдите си.

— Няма да мога да вървя. Свърши се вече мойта разходка!

Никола го отведе до крушата, остави го да се крепи на стъблото ѝ, изтича въщи и изнесе два стола. Дамян, след като се настани удобно на стола, изправи снага, леко извърна лице и се усмихна на сина си.

— Синко, не съм добре!

— Защо са те оставили сам?

— Когато човек е сам, по-добре разговаря със себе си. Днес аз обиколих цялата къща и всичко видях. Сега за нищо не ми е мъчно. Ти дойде и ме намери на стълбите. Искah още веднаж да влеза в гостната, да прегледам книгата на брат ти и да разбере какво пише. Когато се върне от училище, затваря се сам в стаята и нещо все пише.

— От писане е забравил да ми съобщи, че си болен! — с лек укор забеляза Никола.

— Аз не съм болен, — нищо ми няма. Само дето не мога да ходя. Време е вече моите стъпки да се заличат от земята. Хубаво направи, че дойде да се видим. Как е невяста Бистра, как са децата?

— Всички са живи и здрави. Дамянчо порастна и вече ядосва майка си с непослушанието си. А малката Лилянка завчера проходи.

— Бог да бди над тях с милостта Си!

Дамян скръсти ръце на гърдите си и се загледа в кладенчовата вода. Никола искаше да проникне в мислите на баща си и внимателно заразглежда лицето му. То бе отслабнало, но от дълбоките му бръчки лъхаше благост и спокойствие. Премести своя стол близо до него и леко докосна лакът до лявата му ръка. Дамян я отпусна върху коляното му и унесено продума:

— Искam нещо да те питам.

— Ти си мой баща и имаш право за всичко да ме питащ! — с особена мекоост в гласа забеляза Никола.

— Дошъл е часът да потърся и аз съвет от тебе!

Дамян бавно отдръпна ръката си от коляното на Никола и дигна побелелите си вежди. По гърба на сина пролазиха топли тръпки и той затвори очи от обич към баща си. За да чуе мъдри слова бе дошъл в родната си къща, а ето че старецът търси съвет от него. Ситна пот ороси челото му и с мъка задържа въздишката си. Дамян нямаше здрави крака, но имаше остър слух и бистър поглед. Отново сложи ръка върху коляното на сина си и кротко му заговори:

— Никола, не измъчвай сърцето си с мойта болест. Тя ми е пратена от Бога и аз с радост я приемам. Всичко се случи насън. Стоях сред нивите и гледах земната хубост. Изведнаж пред мен застана дядо

ти Любен навъсен, сърдит. Без да ми продума, замахна с тояжката си, удари ме в превивките и паднах. И с право ме удари. Още като беше жив ми поръча нещо, но аз не го изпълних. Остави ми двеста жълтици, да издигна в нашето село паметник на Васил Левски. А аз ги зарових. Сега ми се иска да ги изровя и да ги раздам на сиромасите. Добре ли ще направя?

Никола помисли един миг и без да иска попита:

— На кое място си ги заровил?

— Само на теб ще кажа мястото. Сто жълтици съм заровил в сърцето на брата ти Любен и сто жълтици — в твоето сърце.

— О, татко, тъй ме плашат твоите думи!

— Защо да те плашат?

— Ами, ако не сполуча да ги изровя и раздам на сиромасите?

— Слушай сърцето си и ще сполучиш! Правата и дълбока бразда разхубавява нивата; честният и добродетелен живот украсява света. Дядо ти Любен страда за свободата и народа, аз се трудих и в труда обикнах Бога и затова от Негово и мое име ще ти кажа: — Времето е тежко и още по-тежки дни ще настанат. Човешкият живот от никого няма да се цени. Убийци ще господаруват на земята. От тебе и от брат ти едно искам — да носите милост в сърцата си!

Слънцето навлезе в облак. Дворът се засенчи и зеленината на дърветата потъмня. Никола забеляза как една сврака кацна на върха на солемия бадем, раздвижи опашка и закряска. Той прие тази обикновена влучка за селския двор като потвърждение на бащините му думи и се оидя сам из света. Неговото неспокойно въображение превърна деня на обезлюден дом, в който въздухът мирише на мухъл. Помисли, че ще се задуши, разтърси глава и неволно, по детски, се облегна на бащиното си рамо. Дамян остана неподвижен, да не опомни сина си и да не се лиши от тая тъй желана от него близост. В тоя миг Никола видя деня да разширява зениците си и отново да блещи в пясъчните зрънца. Пое дълбоко въздух и унесено продума:

— Аз искам да извърша нещо, но не зная какво!

— Не е достатъчно да искаш, а трябва и да обичаш. Любовта знае и може всичко!

Тия думи затоплиха сърцето на Никола и той се почувствува някак си обезплетен. Миговете се превърнаха в светлини, пронизаха простора и очертаха съвсем ясно един човешки образ. Не беше ли това образът на любовта? Мисълта му се изостри и раздвижи слънчевите лъчи, превърна ги на човешки погледи. Той не издържа блясъка им и затвори очи. Стори му се, че някой се приближава до него, леко се навежда и посяга да откъсне плод от крушата. Испита неудържимо желание да разпери ръце, да прегърне незнайния и да скрие лице в гърдите му. Но Дамян се разшава и го опомни. Стана прав, изпречи се пред баща си и сърцето му се изпълни със страх.

Дамян направи опит да се изправи, но наду гърди от безсилие, дигна ръка да се задържи за сина си и се смъкна от стола на земята. Никола заби колене в земята и задържа главата му да не се удари в земята. Уплахата пресече ръката му и той положи бащината си глава на коляното си, да дойде на себе си. Дамян направи кръг с очите си, след това ги задържа в една точка и блажена усмивка озари лицето му.

— Синко, това е краят!

— Татко, ти трябва да живееш! Аз още нищо не съм направил да те зарадвам!

— Стига ми, дето цял живот съм ви се радвал! . .

Една кокошка се приближи до кладенчовата вада, пи вода, след това закаканижи и с бавни крачки мина край главата на Дамяна. Никола взе това за добър знак, възвърна силите си и се зае да отнесе баща си вкъщи. Дамян не направи никакво усилие да раздвижи тялото си. Никола с мъка го изправи, прегърна го като дете и със ситни, бързи крачки го отнесе във всекидневната стая. Положи го на седа, подложи под главата му мека възглавница и поиска да напръска с вода лицето му. Дамян го спря с ръка и бавно продума:

— Остави водата и седни до мене. Имам още малко време. Знаеш ли, кой стои прав над мене? — Дядо ти Любен! Не го ли виждаш, как ти се радва? . .

Никола коленичи до баща си, взе десницата му с двете си ръце, притисна я до сърцето си и се наведе над лицето му:

— Татко, ние сме само двама с тебе! Поспи си, сънят ще ти възвърне силите.

— Ти не вярваш на думите ми и затова искаш да ме накараш да спя. Не, не ми се спи. Никога не съм бил добре, както в тоя час. Не изпитвам никаква болка. Мислите ми са бистри, а с очите си виждам най-хубави неща. Ето пристига и мама. Тя носи босилкова китка в ръцете си. Спря се до тебе и те поръси със светена вода. Не усещаш ли капките по лицето си?

Никола неволно обърса с ръка лицето си и отри бликналите сълзи от очите си. Извърна лице към прозореца и слънчевата светлина му се стори разложена на цветовете на зонката. Целуна десницата на баща си, изправи се и хвърли плах поглед към иконостаса.

— Запали кандилото! — и Дамян напрегнато заследи движенията на сина си.

Никола се разшета, напълни кандилото с елей, запали го, прекръсти се и прочете на ум кратка молитва. След това седна до краката на баща си, скръсти ръце на гърдите си и изведнаж забеляза, че той неволно подражава на стареца. Тая прилика изпълни сърцето му с нежност и неволно се усмихна. поиска да си представи баща си, здрав да се разхожда из двора, а видя себе си на път за равнината . . . Минава през нивите, шепне незнайни слова и търси най-хубаво място да седне. Слиза в лъката, приближава се до брега на реката, сяда върху тревясал слог и слуша птичи песни. Не идеха ли тези песни от чистото слънчево небе?

Дамян леко се изкашли, помъчи се да се обърне на дясната си страна, но само раздвижи рамене и пак остана да лежи на гръб.

— Никола, майка ти и Любен се връщат от града!

Никола се сепна, бърже се изправи и излезе на двора. Каруцата затрака, мина през отворените порти и спря пред лозницата.

— Мамо, татко е добре! . .

Изтича към каруцата, прегърна майка си и я свали на земята. Дафина не продума нищо на малкия си син, отстрани го с ръка и с разлюляно сърце влезе вкъщи.

*

Привечер Дамян почувствува обща слабост, разшири необичайно зеници и тъй се загледа в една точка, сякаш искаше да проникне в небитието. Дафина, която стоеше до него с леко наклонена забрадка над челото си, сложи ръка на главата му и го попита:

— Няма ли да ми кажеш две думи?

Той, без да премести поглед, облиза засъхналите си устни и с отслабнал глас отрони:

— Извикай синовете, искам да ги помоля за нещо!

Любен и Никола се разхождаха бавно на двора в мълчание. Дафина се показва на отворения прозорец и тихичко ги повика:

— Деца, елате при баща си! Иска да ви види за последен път.

Двамата братя влязоха в стаята на пръсти, спряха се до краката на стареца и се натъжиха до сълзи от особената му усмивка. Дамян измъкна една по една ръцете си изпод завивката, положи ги на гърдите си, отмести погледа си от тях, леко обърна глава към стената и глухо продума:

— Тази нощ няма да ви оставя да спите. Искам да ми прочетете Псалтира и Евангелието. Утре няма да имате време!

В стаята настъпи плътна, скръбна тишина. Дори и Дафина, която едва се държеше на краката си, остана неподвижна. Никола, който нямаше сили да откъсне погледа си от восъчното лице на болния, почувствува тишината като знамение за нещо велико. Потърси ръката на брата си, докосна се до пръстите ѝ и от това докосване очите и на двамата се овлажняха.

Вечерните сенки се сгъстиха и мракът се приближи до прозорците, като злокобен вестител. Около леглото на Дамян се затъмни, но лицето му засили светлината си като огън, който се готви да угасне. Никола улови брата си под ръка, притисна се до него да почувствува топлината му и почти долепи устни до ухото му:

— Бате, виж, от челото на татко струй светлина!

Дафина се прекръсти, поклони се на мъжа си и като зашеметена излезе на двора. Седна върху камъка до корена на лозницата, скри ръце под престилката си и от мъка събра всичкия мрак в очите си. В тоя скръбен миг ярки спомени осветиха миналия ѝ живот и угаснаха удавени в изобилни сълзи. Тоя плач не разкъсваше сърцето ѝ, а само сгъстяваше мрака и го предизвикваше да нахлува като грабител в двора и къщата.

Любен остана при болния, а Никола излезе да търси майка си. Щом я забеляза да седи на камъка, пристъпи до нея и синовно я помилва по рамото:

— Мамо, много те моля, не плачи! Нима не виждаш, че той с радост очаква смъртта?

— Цял живот е бил такъв, — да се радва на мъките си и да не мисли за мене. Аз съм му била винаги като натрапена!

— Това не е вярно!

— Вярно е, синко! Не е мислил за мене и сега не мисли за мене, — бърза да ме остави сама.

— Той и нас оставя сами!

— С вас е друго, — вие си имате жени и деца.

— Ние нали сме твои деца?

— Тъй е, мои деца сте, но къде сте? Всички излетяхте като птички от гнездото!

Дафина наведе глава и притисна чело до коленете си. Никола бе излязъл да утеши майка си, а ето, че думите му заседнаха като буци в гърдите му. Мъката го повлече из двора, отведе го до външните порти и го накара широко да разтвори тежките им крила. Подложи лицето си на уличния въздух, отвори уста да се съвземе и неволно изрече:

— Всичко трябва да бъде отворено и разтворено. Татко обича отворените и чисти пътища!

Думите му едва достигнаха до насрещния трънен плет и заглъхнаха в тихата и спокойна нощ. Дигна очи към небето и видя звездите, като разжарени въглени. И изведнаж си помисли, че цялото село е паднало на колене, да се поклони за последен път на стареца.

Конят изцвили тревожно в обора и опомни Никола. Той избърза към обора и разтвори вратата му. Животното се обади с гръдно хъхрене. Никола подири с очи майка си, но тя вече не седеше на камъка. Обезпокои се и се приближи до един от прозорците на всекидневната стая. Забеляза я да стои пред иконостаса със скръстени ръце за молитва. Брат му Любен бе седнал на стол до главата на стария и с ясен глас четеше Псалтира. Никола се притисна до отворения прозорец да слуша псалмите. Любен леко повиши глас и прочете:

— „Спаси ме, Господи, защото не останах праведен, защото няма верни между синовете човешки! Лъжа говори всеки на ближния си, лъстиви са устата, говорят с присторено сърце.“

Тия слова на пророк Давида проникнаха в сърцето му и той ги почувствува като укор. Не беше ли и той измежду лъжците? Нима не излъга преди малко майка си, че тя няма да остане сама на стари години? След смъртта на стария, ще може ли той да обича този дом с любовта на баща си? Хладна тръпка мина по гръбначния му стълб, почувствува се гузен, прибра се въкъщи и, да намали вината си, седна смирено до краката на болния си баща.

Тая вечер в Дамяновия дом не се сложи софра. Дафина напусна стаята с мълчание и отиде да извика дъщерите си. След малко Мария и Селвета пристигнаха изплашени и нагласени за плач, но боговдъхновените слова на Давида ги накараха да застанат прави зад Любена с напрегнати от скръб лица. Любен замълча един миг, да избърше с кърпа очите си и даде възможност на болния да продума:

— Деца мои, не плачете! Баща ви се радва, радвайте се и вие! Помолете се на Бога, та да ме помилва с великата си милост в последния ми час. Сега седнете до мене и слушайте! . .

Към полунощ Любен прочете последния псалом. В ушите на Никола останаха да звучат чудните слова:

— „Бях най-малък от братята си и най-млад в дома на баща си: пасях бащините си овци. Ръцете ми направиха орган, пръстите ми нагласяваха псалтир . . .“

Изведнаж Никола се видя сам из равнината. Стои на слога на бащина нива с лице обърнато на изток. Човешко множество се надига от земята, нахлува из плодната равнина и помита с краката си класилите

ниви. Няма оръжие, което би могло да ги спре. Ами ако той ги помилва с любвеобилно слово? . .

— Никола, твой ред е сега да прочетеш Евангелието! — забеляза тихо Любен и му подаде Новият завет.

Никола взе с разлюляни пръсти Евангелието, седна на стола и с глух глас зачете. Постепенно Словото Божие засили и прочисти гласа му. Една любвеобилна кротост превърна нощта на синкав пламък и изпълни стаята с мирис на росни цветя. Притчите пробуждаха човека, чудесата го свързваха с Бога, а страданията на Спасителя го умиляваха и отчуждаваха от злото.

По едно време Дамян се разхълца, но не заплака. Жените се приготвиха да се разридаят, но болният ги изпревари и продума:

— Сладки, медени думи! Боже, колко си милостив към мене, за дето отвори очите ми и разпали сърцето ми! Деца, слушайте най-сладките думи в света! . .

На ранина, през отворените прозорци, неочаквано нахлу неспокойна вълна. Мракът се раздвижи и сякаш излетя през комина. Никола привърши четенето и се загледа в теменужния цвят на набръчканите облаци. В тоя миг небето освобождаваше земята и ѝ възвръщаше красотата. Заедно с дълбоката въздишка на Дафина, кандилото на иконостаса засили пламъка си, изпращя и угасна. Никола трепна, откъсна поглед от отворения прозорец, смъкна се от стола, наведе се до лицето на баща си и тревожно извика:

— Татко! . .

Дамян лежеше с затворени очи и неуловим дъх. Смътно долови гласа на Никола, помъчи се да се усмихне, но усмивката застина на посинелите му устни. Инстинктивно раздвижи десницата си и я дигна във въздуха. Дафина пристъпи, скръсти ръце на гърдите си, целуна протегнатата ръка и тихо отрони:

— Друже, прощавай за всичко! . .

Мария, Селвета, Любен и жена му Райда също взеха прошка от умирация. Никола последен докосна устни до бащината си десница. Той почувствува как едрите пръсти се изплъзнаха от шепата му и паднаха върху завивката. Дамян пое дълбоко въздух, надигна се да се изправи, но последната въздишка го изпревари, изпразни гърдите му и затвори навеки очите му. Светлината около главата му угасна. Вън на двора дърветата се разлюляха, листата едни други се заблъскаха и на двора се разкряхаха кокошките. Бурята разлюля къщата, един от прозорците шумно се затвори и стъклото му се разби на дребни късове.

Жените се разплакаха, но изведнаж млъкнаха и се разшетаха да приготвят за дълъг път умрелия. Любен и Никола излязоха на двора и обърнаха лицата си срещу вятъра. На изток небето почервения, разпали се и с пламъците си обхвана цялата равнина. Никола прие всичко това като знамение за смъртта на баща му и се изплаши, че не всичко е наредил, както трябва. Обхвана китката на Любена и силно я стисна.

— Бате, трябва да отида на гарата, да телеграфирам на Бистра да дойде на погребението!

— И аз ще дойда с тебе! . .

Щом излязоха от селото, пламъците на изток избледняха, а вятърът престана да тича с все сила из нивите. Двамата братя вървяха един до

друг, разсейваха погледите си върху неспокойното море на житата и от страх да не забравят за смъртта на баща си, не се решаваха да заговорят.

На гарата бе тихо и безлюдно. Никола влезе в апаратната и по-моли дежурния веднага да предаде телеграмата до жена му. Телеграфистът явно се наскърби от смъртта на Дамяна и съчувствено въздъхна:

— Бог да го прости! Добрите хора един по един си отиват, напушат ни! . .

Двамата братя не се върнаха по същия път, а заобиколиха през рядката селска гора. Старите дъбове шумеха и заглушаваха неспокойния съсък на класовете. Любен се спря под последния дъб, огледа полето, проследи летежа на един бял облак и сля въздишката си с въздишката на вятъра.

— Никола, разбра ли сега, защо старият поиска да му прочетем приживе Псалтира и Евангелието?

— Тъкмо по това и аз се канех да те попитам. Мисля, че ни предаде последния си урок.

— Тъй е. Преди да умре, пожела да чуе от нашите уста Словото Божие. Нали знаеш, каква бе неговата възпитателна метода? Обвързвай с мъдро слово младостта, да не си обърка пътя. Изреченото се запечатва в съзнанието и в тежки минути се притичва на помощ. Често пъти съм го слушал да казва на мама, когато тя го е укорявала за строгите му забележки към нас: — „Аз да го кажа, те да го чуят, а пък ако искат нека да го забравят. Един ден все ще си спомнят моите думи. И това ще бъде за тяхно добро“.

— Той се радваше на смъртта, за да ни увери във вечния живот, та да нямаме страх от злото. Само така той можеше да се откъсне от нас, да ни насочи към истината и да определи съдбите ни. От днес нататък ние престанаме да бъдем синове и влязохме изцяло в бащиния дълг. Докато беше жив, имах чувството, че върша всичко да се покажа като добър син, да не го огорча с лоша постъпка.

— След неговата смърт нашият кръст става тежък. Трябва да си дадем дума, да останем верни на неговата любов към земята и на вярата му в небето. Клетва давам, че няма да напусна селото. С всички физически и духовни сили ще поддържам благодатния блясък на равнината. Тя носи неговата широка душа.

— Ти избра най-доброто! Любовта диша и живее чрез човешката верност към земеделския труд. От сега ти завиждам, че сърцето ти никога не ще обеднее. Има нещо възвишено в живота на житното зърно. Неговите ежегодни превъплощения освежават душата и освобождават духа. А каква чудна сила е свободният дух!

Пътят бе тесен и те вървяха бавно един до друг. Полюляваните класове от вятъра се докосваха до ръцете им и тая милувка притъпяваше скръбта им. Шумът на гората съвсем заглъхна, изгуби се в съсъка на високите класове. Не бяха мигнали през нощта, а се чувстваха бодри, отспали. Никола намери бодростта си за неприлична, когато баща му лежи мъртав въщи, и отпусна ръце да пробуди отново острата мъка. Но Любен, който почувствува мисълта си освежена, сложи ръка на братовото си рамо и заговори:

— Жаждата на човека да покрие всичко с любовта си побеждава смъртта. Погледни полето — сеячът е, който украсява земята. На тая кра-

сота се радват хората, дори и тия, които непрекъснато усъвършенствуват страшните разрушителни оръжия. Тези доброволци в злото не носят любов в сърцата си, но значи ли това, че любовта ги е лишила от милувките си? От ревност, че не могат да обсебят само за себе си красотата, те са повярвали в разрушението. И най-страшното е, че от жажда да властвуват над материята, разлагат самата материя. В това ужасно противоречие аз предчувствавам великото тържество на красотата.

— Кое те кара да мислиш така? — попита Никола и се загледа в съсредоточеното лице на брат си.

— Смъртта на татко. Ти не я очакваше така скоро, но аз знаех, че тя е вече близо. От три месеца той живееше само с духа си. Тялото му бе станало излишно, пречеше му да се движи. Плътската немощ не се отрази върху мисълта му. Той достигна до ясновидство. Прозираше в света с силата на слънчевия лъч, който събаря огради изравнява синори, удължава пътища и разширява кръга до безкрайност. Последните му думи към мене бяха: — Слушат ми се хубави песни! Искан ми се да хвърча, но не като птичка, а като ясен глас. Единият му край извира от житните корени, а другият изтича от звездите“. Тия негови думи ме накараха да се затворя в стаята и да напиша баладата си „Гласът на жътварката“.

— Знаеш ли е наизуст? Искан да я чуя.

— По-добре е да ти я разкажа. Разказът дава по-голям размах на въображението. Използувах една народна песен. . . Млад войвода води хайдушка дружина, царува в гората и разплаква всичко живо по земята. Изпитва сатанинска наслада да слуша човешки плачове. От писъка на децата се разсмива, от плачовете на младите булки играе ситно хоро, а от сърцераздирателните вопли на майките гощава вълците с крехки агнета. Птичките се плашат от стъпките му, тревите увехват от погледа му, а дърветата коленичат от гнева му. Но през една лятна нощ, когато се готви да разбуди дружината си и да я поведе за грабеж и убийства, неочаквано запява славей. Тая славейова дързост го вбесява, грабва пушка и започва да дебне нощния певец. Желанието му да убие малката сива птичка е по-силно от страстта му да граби. Увелича се и се изгубва в утринната дрезгавина. Изведнаж запява цялата гора, сякаш всеки лист се е превърнал на славей. Минава му през ума, че няма толкова куршуми в света, колкото са листата на гората. И да не слуша радостните и влюбени гласове, напуска гората и навлиза в полетр. Слънцето изгрива и пред погледа на хайдутината се стелят узрели, златни ниви. В далачината се белее забрадката на жътварка. Тя е съвсем сама — жъне и пее. Той се спуща към нея, дига пушка да я удари в сърцето, но капина се преплита в краката му и го събаря на земята. От гняв и бързане той се чувства уморен, обръща се на гръб, заглежда се в бистрото слънчево небе и задремва. Песента го приспива, забравя за пушката си и сънува, че нивите се запалват от хубостта на жътварката и го обграждат с пламъците си. Събужда се с разлюляно сърце от ужас. Гласът на жътварката се е засилил и се разбива в гърдите му на слънчева роса. Страхът изчезва и му се струва, че топла нежна ръка го гали по лицето. Изведнаж жестокият му поглед се смекчава и вижда, че светът е райска градина и че в тая градина най-хубавият цвят е гласът на жената. Тоя глас кара небето да ръси златна пшеница, изпълня

въздуха с милост и укротява лудите ветрове. Песента на жътварката не праща нито куршуми, нито върти сабя, а пък пронизва и разсича сърцето му. В люлките на песента небето и земята се люлеят като близнаци. Протяга ръце към жътварката и тръгва да отиде при нея. От небето се спуща змей, грабва я и я отнася. Разбърква нивите от мъка по жътварката и се връща при дружината си без пушка. Те го посрещат изненадани и смутени. Той не може да понася погледите и глъчката им. Те са, които му пречат да чуе отново чудния глас. Подозира ги, че те са я похитили, да ограбят златните ѝ нанизы. Гняв разпалва сърцето му и запалва гората да ги погуби. Дружината се разбягва, и той остава сам сред пламъците. Огнени езици го обграждат, прегръщат го и го превръщат на въглен.

— Но с магията на чий глас ти погуби носителят на злото? — и Никола подири да срещне погледа му.

Любен не отговори, откъсна житен клас и се залови да преброи млечните му зърна. Никола го улови под ръка и двамата забързаха към Брястово. Преди да навлезат в селото, Никола, който любопитствуваше да узнае истинската вдъхновителка на баладата, нарочно попита:

— Как мислиш, ще дойдат ли доктор Будакови за погребението на татко?

— Не зная! — сухо отговори Любен.

— Много отдавна не съм виждал Лада.

— Изглежда, че е щастлива с доктора! . .

На другия ден сутринта пристигна Бистра, жената на Никола. Много мъже и жени изпратиха Дамяна до гробищата. Положиха го в гроба на дядо Любена. Баща и син отново се събраха. Щом черната пръст затрака по ковчега и селяните бърже се разотидоха. Мария и Селвета подкрепиха майка си и я отстраниха от гроба. Бистра изведнаж се разхълца, седна на земята и мъчително се разрида. Никола се опита да я утеши и да я изправи, но тя отстрани ръката му.

— Остави ме, искам тука да остана!

— Не е прилично да седиш на земята!

— А прилично ли е да го хвърляте в гроба! Толкова ли бе обичта ви към него? Не, няма да стана от това място. Остави ме!

По шосето загърмя файтон и спря до брега на гробищата. От него слезоха трима души: старият Васил Будаков, синът му Михаил и Лада. Любен закри лицето си зад малка лисната вишна, а Никола се наведе над жена си.

— Лада и докторът пристигат, моля ти се, стани!

Бистра остана на мястото си с подути от плач очи. Старият Будаков се приближи до гроба, сложи китка цветя до дървения кръст, след това докосна пръсти до пръстта и въздъхна.

— Свато Дамяне, закъснях, но ти прощавай! Не е честно от твоя страна, дете ме изпревари. Хайде, да ти е лека пръст и на добър час!

Васил Будаков преплете тънките си крака и с несигурни стъпки отиде при гроба на сина си Стефан. Лада и Михаил изказаха съболезнованията си на Любен и Никола, и замълчаха. Докторът веднага запали цигара и погълна надълбоко тютюневия дим. Очите на Лада се напълниха със сълзи и да не се разплаче, пристъпи към Бистра. Улови я под мишница и с тъжна кротост я попита:

— Защо седиш на земята? Много ли го обичаше?

— Ладо, искам да умра!

— Мила, не мисли за смъртта, а за децата си и за Никола!

— Той не ми трябва! . .

Бистра сякаш се уплаши от думите си, подпря ръка на близкия каменен кръст, изправи се, скри лице в гърдите на Лада и отново се разрида. Тримата мъже обърнаха гръб на гроба и бавно се отдалечиха. Никола се досети за стария Будаков, отиде при него и се докосна до лакътя му. Бащата на Стефан размаха леко ръката си, повдигна я до лицето си, но не се реши да избърше бликналите сълзи.

— Николчо, още ми е мило това момче! — глухо проговори старият Будаков и още повече преви кокалестите си плещи.

Никола не знаеше какво да каже на Стефановия баща за утеха, та каза съвсем случайно:

— Името му на кръста едва се чете! . .

Васил Будаков бърже напусна гробищата, качи се на файтона седна в средата на седалището и оброни глава на гърдите си. Конете бавно потеглиха по посока на Брястово.

Никола остана съвсем сам в гробищата. Спря се за миг до пресния гроб на баща си, просълзи се и изтича да настигне Лада и Бистра, които бавно минаваха през харманите. Щом се изравни с двете жени, Лада го погледна съчувствено със сините си очи и кротко го укори:

— Не биваше да викаш Бистра за погребението. Много е отслабнала!

— Така е по-добре! — глухо забеляза Никола и добави: — Има неща, които са по-силни от обичта, с която обграждаме най-близките си — Мога ли да зная, кои са тези неща? . .

Любен и докторът ги дочекаха и тръгнаха след жените. Никола се изравни с доктора и шумно въздъхна:

— И това се свърши!

Лада извърна глава през рамото на Бистра, улови погледа на Любена и попита мъжа си:

— Кога ще се връщаме в града?

— Трябва да се видите с мама и с Мария! — обади се Любен и почувствува липса на въздух в гърдите си.

— Имаме още малко време! — отговори на жена си докторът и добави: — Довечера ме чака важна работа!

— Никаква работа, а партийно събрание! — прекъсна го Лада.

— За мене това е по-важно от всякаква друга работа! — натърти докторът.

— Волнодумството не е работа, а злокачествена болест. Ти, като добър лекар, трябва да знаеш това! — също натърти думите си Лада.

Докторът запали нова цигара и замълча. На Никола направи впечатление пълната селска тишина. Вятърът не беше ли спрял изведнаж, след спущането на ковчега в гроба? Погледна на запад и забеляза огромни, пламнали облаци. Сноп лъчи разпиляха оранжев блясък върху селските покриви и хвърлиха забрава върху смъртта. Никола гласно се учуди:

— Защо е толкова тихо? Къде се губи вятърът?

Всички чуха случайните му думи, но само Лада му отговори:

— Всяка смърт е като вятъра — обезпокоява живите и след това ги смирява. Наистина при необичайна тишина слънцето се спуща на залез!

Любен почувствува гласа на Лада като утеха, пробуди стари спомени и забеляза:

— Всичко стихва, само гласът остава да звучи и да милва човешките мечти!

— Да, той е, който храни надеждата и задълбочава чувството! — добави Лада.

— Какво е надеждата? Параван на човешкото безсилие. А всяко чувство пречи на разума да спечели победата! — обади се Михаил Будаков.

— За коя победа приказваш и как си я представляваш, любезни докторе? — и Никола усети милувката на топъл лъч.

Много съм любопитна да чуя отговора на доктора! — подхвърли Лада.

— Не бъди толкова любопитна! Жената никога не ще разбере, какво носи на човечеството една победа над реакцията! В нейната природа е да получава, а не да дава. Без жертви няма победа.

Любен побърза да забележи:

— Аз мисля, че жената винаги побеждава. Иначе художниците и поетите не биха рисували победата като жена.

— Това те правят, защото са омагьосани от женските прелести.

— Откога започна да не вярваш в изкуството?

— Аз вярвам само в едно изкуство — в това, което не бяга от живота. Защо трябва да бъда приспиван, когато всичко около мене се разлага от болести и неправда?

Никола би могъл да отговори на доктора, но нарочно замълча, да даде възможност на брата си да се изкаже. Любен се насърчи от топлия поглед на Лада и се увлече.

— Жената е в най-интимния живот на мъжа. Тя поддържа творческото начало у него. Има ли смисъл да се прави изкуство без нея и да се търси извън нейната обич победата? Защо тогава вие лекарите оставяте болните на грижите на милосердните сестри? Само защото са по-добросъвестни от мъжете ли, или разчитате и на тяхната вродена любов към човека, роден от друга жена? И защо цял живот носим в сърцето си жената, която обичаме? . .

Никола се изплаши от думите на брата си и реши да се намеси в разговора и да го тласне в друга посока. Любен и Лада се показаха непредпазливи и докторът можеше всеки миг да избухне от ревност. Потърси подходящ въпрос, но срещу тях се насочиха с заплашителен лай две овчарски кучета и той намери за по-добре да ги изплаши:

— Ладо, Бистро, пазете се от псетата!

Никола се наведе, взе камък и го изпрати върху кучетата. Те яростно връхлетяха върху камъка. Потърси друг камък наоколо, но Любен му извика:

— Никола, дръж се прилично — хора гледат!

При друг случай той би отговорил „нека гледат“, но сега той се връщаше от погребението на баща си и трябваше да държи сметка за мнението на брястовчани. За да не даде възможност на разговора да се поднови, той забеляза:

— Трябва да побързаме, че вкъщи ни чакат за житото и курбана.

— Пък и за нас е време да се връщаме! — обади се Лада и хвърли неспокоен поглед към мъжа си.

Никола се приближи до двете жени, хвана Бистра под ръка и тихо каза на Лада:

— Човекът е подлец. От страх да не мисли за смъртта, загубва приличие. Прощавайте и двете, че хвърлих камък върху кучетата! . .

Навлязоха в селото. Из дворищата се носеха бодри гласове. На хорището няколко момиченца запяха хороводна песен и свиха детско хоро. Лада ясно чу първите думи на песента и ги запомни:

Задало се, мамо,
черен, тъмен облак! . .¹⁾

¹⁾ Откъс из неиздадения роман „Милост Божия“

БАЛКАНСКИ ТРАДИЦИИ В ЖИВОПИСТА

КИРИЛ КРЪСТЕВ

Балканският полуостров има особен дял в духовното развитие на Европа, поради положението си на географско звено между изток и запад, и поради качествата на своето население, чието културно развитие предшества онова на западноевропейските народи.

От една страна, той е постоянен посредник на източно духовно влияние върху Западна Европа и Русия. Може да се каже, че той няколко пъти се явява като характерен смутител на праволинейното европейско развитие; благодарение на него то се завърта от време на време около оста си към някои концепции на Изтока, откъдето, изобщо, е дошла културата. От друга страна, той сам става огнище на културни ценности, някои от които влизат в основата на цялата европейска и световна култура; други, колкото и да са оригинални, не добиват връзка с общото историческо развитие на съвременността и угасват в границите на Полуострова.

След постепенното замиране на най-старите културни огнища — Египет, Вавилон, Финикия, Персия — от Предна Азия културата преминава в броениците от егейски острови, където две хиляди години преди Христа се развива висока междинна, между изток и запад, егейска култура. Тази, позната още като критско-микенска цивилизация, в която изглежда, че съучаствуват и Троя, и Беломорското крайбрежие, а по-късно и тракийската култура, образува наслагите на цялата послешна европейска интелигентност. Елините, които завладяват южната част на Полуострова — подобно на Зевс, който изяжда титанката Метис от страх да не му роди по-силен от него син, и след това от главата му излиза богинята на мъдростта Атина — унищожават тая превъзхождаща ги култура и от нейните елементи съставят първата типично европейска култура. „Троянската война“ на Омир е не само най-старият образен паметник на европейския живот, но и история на обособяването на европейската цивилизация, след доунищожаване последната велика останка на егейската и предноазиатска култура — Троя (XI век пр. Хр.).

Хилядолетната елинска култура дава конструктивни отражения главно в областта на философията, пластичните изкуства и драмата. Ние нямаме запазен нито един откъсlek от елинската живопис, който да удостовери твърденията на Плиний Стари относно нейния реалистичен дух. Тъй че най-съществената особеност на западно-европейската живопис — нейния реалистичен характер — исторически получава своята заква са от съседния Апенински полуостров, който в духовно отношение, изпърво при израстване на римската държава, и после през Ренесанса, при зачеване на втория италиански разцвет, респективно на западната нова история, — се явява като провинция на елинската култура, като втори трамплин за предаване културното движение от изток към запад.

Обаче, елинските реалистични концепции се изявяват достатъчно показателно в строго антропологичната скулптура, която представлява основен напредък в световното развитие на изкуството, спрямо стилизираната и фантазна източна скулптура. Тази антропологичност се дължи на очовечаването, което обладава елинската митологичност във връзка с философския и социален индивидуализъм развит исторически най-първо у елините — успоредно с обособения живот на техните градове-държави; с търговското замогване, под влияние на личната предприемчивост, която местната природа налага; отсъствие на чувство за задгробна отговорност; сравнително високо развитото научно познание; тази антропологичност се дължи, разбира се, и на силно развитото спортно чувство и на култа към човешката голота, породени от климата и войнствения живот. Изчистването на религиозната действителност от всякакви странни и кошмарни образи, каквито са божествата в източната митология, а оттам насочването на изобразителните интереси почти изключително към човешкия свят — е първият най-голям принос на елинския дух в световното развитие на изкуството.

Този сюжетен реализъм на елинската скулптура и на рисунките по вазите е свързан с естетично чувство за ритъм и простота, за свободно движение, които са непознати дотогава. Ритмът и движението са вторите компоненти, които елинският дух придава на европейското изкуство.

Александър Велики, страстен поклонник на елинската култура, пропагандира тая култура на изток чак до Индия чрез своята универсална държава в IV век пр. Христа. С това се извършва първото голямо оплождане на Изтока с културата на начеващия Запад, при което древна Елада се явява носителка на западен дух. По-късно безвъзвратно заразенят от елинската култура Изток — именно Персия, Сирия, Египет, Мала Азия — връща на своята кръщелница, вече като Византийска империя, част от съставките на своята душа, които византийската култура, от своя страна, за цяло хилядолетие — от IV до XIV век сл. Христа, втълпява упорито на по-новия европейски Запад, спрямо който тя се явява вече като Близък изток. И тия източни влияния излизат по-силни от собствената местна римско-елинска култура, която образува официалната основа на Източната римска империя — Византия. Последната се силно ориентализира и затова се различава рязко по целия си духовен строй от римския и европейския Запад. Европейското духовно развитие, и специално живописата, попадат няколко пъти под същото източно влияние, благодарение посредничеството и средновековното културно надмощие на Византия. Ролята на Балканския полуостров, като ориентализиращ индуктор, е най-интересната и характерна негова проява, защото докато очертаните по-горе приносни съставки, от една страна, сформират европейското световъзрение, тази го отвежда систематично вън от него.

След историческия залез на Западната римска империя в V век сл. Христа, Византия става единственото европейско културно огнище. Тя е, обаче, нова формация, система от нови концепции, която не може да се идентифицира с древната елинска култура. Преди всичко, Балканският полуостров е романизиран в продължение на шест века. Източните римски императори — Константин Велики, Юстиниан, — организатори на новата балкано-азиатска империя, първи нанасят смъртни удари на елинската душа и на старата елинска култура, като утвърждават тук

християнството, което е вестител на етични начала чужди на езическата древност. Оттук нататък християнството и църквата стават стихия на византийската душа. Християнството, обаче, е една концепция, която идва в Полуострова предимно през Мала Азия и когато по-късно бива официално утвърдена от Рим, тя се е напластила и спливила с силните местни и източни езически форми, с ориенталски битови и художествени елементи. Това се изразява в целия облик на Източната църква, която е ръководител на обществения живот, — в богослужебните и култови форми, в ориенталското облекло на свещениците, в църковната архитектура и орнаментика, в иконописта, стенописта и миниатюрите, които осъществяват ръководни положения от сирийска, малоазиатска, персийска и мюсюлманска художествена дейтелност. Ориентализмът дава пищен облик и на дворцовия живот и церемониал, който оттук по-късно прониква във всички европейски страни.

Този дух на източен разквѣш променя основно топлата и наситена с душевност раннохристиянска живопис. Като се прибави към тоя по-първобитен вкус и обстоятелството, че в Византийската империя църквата остава една дворцова и държавна институция, като императорите дълго време се смятат за държавни първосвещеници, както по-късно английските крале след Хенрих VIII, може да се разбере как божествените лица във византийската иконография добиват оня строг и тържествен характер, с величави стойки (влияние и от елинската скулптура), и се обличат в разкошни одежди с богати орнаменти и стилизации, с бляскави живи багри, дописани с много злато, и се поставят обикновено върху един отвлечен златен фон. Едно религиозно, духовно изкуство в светска, почти езическа форма. В формално отношение източният орнаментален стил придава на византийската изобразителност плоскостен, двумерен, изобщо отвлечен характер, а под влияние на мозайката въвежда в нея ясната линия, като основен изобразителен елемент. Тази церемониалност и пищност, и линеарният стил са най-съществената отлика на средновековната източна живопис — мозайка, стенопис и миниатюра.

Самостоятелното издигане на Западната християнска църква от VII век нататък чрез мощта на папите, разделянето на Източната и Западна църква в IX век, изолират Западна Европа от балкано-византийското влияние. Причина за това е и обстоятелството, че от VII век нататък сухоземният път от Константинопол за Западна Европа се затваря от новата българска държава, която постепенно обхваща по-голямата част от Полуострова и през времето на Омуртаг, Крум, Симеон и Ив. Асен II се заема сама да експлоатира тоя път, главно във връзка с солните рудници в западните граници на просторната българска държава. Едва през време на кръстоносните походи от XI до XIV век, Византия и изобщо Изтокът биват преоткрити за духовните и търговски интереси на Западна Европа.

В това време Византийската империя е преживяла важни териториални промени, освен настаняването на българското динамично племе в северните ѝ предели. На юг и югоизток турците постепенно завладяват от VII до XI век Сирия, Палестина и Анадола, като с интерференцията си, в границите на Византийската империя, подсилват ориенталския характер на нейната култура с приноса на персийско-мюсюл-

мански елементи, особено в архитектурните мотиви и украса, и в миниатюрата. Ориенталско-мюсюлманската култура, впрочем, обхваща в същото време Европа, като в клещи, още по един път — през запад, през Испания, чрез вековното нашествие на арабите (VIII век). Византия в средните векове не е вече една експанзивна и завоевателна държава, както някогашната велика римска държава, от която тя произлиза. Тя се съсредоточава в своето дворцово, църковно и просветително великолепие, колкото и да губи от съставните си членове, които падат под чуждо робство или заживяват самостоен национален живот. Единствената пропаганда на византийски дух се върши чрез византийски мисионери на север в Русия, както и от византийски търговци по северното крайбрежие на Черно море.

Западът е, който във втората половина на Средновековието, с своето религиозно и търговско раздвижване, влиза във връзка с пасивната византийска култура. Няколко кръстоносни походи, рицарските държави, които се основават в Югоизточна Европа (Латинска империя на Балканите и островните държави в източното Средиземноморие) и особено оживените търговски връзки на замогващите се североиталиански градове начело с Генуа и Венеция, са пътищата и пипалата, чрез които Западът навлиза дълбоко в сърцето на Балканския полуостров и на Предноазиатския изток. Може да се каже, че именно тая търговия с източни произведения повдига благосъстоянието на Запада и подготвя разцвета на Ренесанса. И в дифузията, която настъпва между източна и западна култура, източната е, която опложда западната, поради повисокото си за времето състояние, поради по-големия си блясък и екзотична привлекателност. Освен любовта към източни одежди, платове, килими и др., и постепенното възприемане на византийския дворцов церемониал, близкият изток произвежда съществено влияние върху живописата, стенната украса и отчасти върху архитектурата. Плод на това влияние е венецианската църква Сан Марко (XII век) с нейните персийско-халдейски куполи и мозаични изображения на златен фон. Впрочем, още в VI век църквата Сан Витал в Равена се украсява с прочутите днес мозайки, които се броят между най-типичните и хубави творби на византийското изкуство: те представят сцени и от византийския дворцов живот, и са първата светска изобразителност сред отдаденото само на религиозна мисия западно изкуство.

Най-широко е балкано-византийското влияние в късното Средновековие върху живописата. Зараждащият се на запад религиозен или готически натурализъм се амалгамира интимно с източни изобразителни похвати и от това през XIV и XV век се развива една бележита „примитивистична“ живопис, която, освен духа на източен наивитет, носи много от външните белези на източната рисунъчност — ясно очертаната орнаментална рисунка, ярките бои, плоскостното поставяне на цветните петна, употребата на много злато. Каква прилика, наистина, в композиционно, линейно и колоритно отношение между френските и немски средновековни миниатюри от XII—XIV век, чак до изящните малки рисунки на Фуке (1415—1480) и византийските миниатюри по религиозните книги или околоръст на големите икони, със старобългарските миниатюри в Кързъновото евангелие, в Манасиевата хроника, в Добрейшовото евангелие; същият изобразителен стил, който малко по-късно, при повтор-

ния разцвет на Персия под Сефевидите, дава ония разкошни персийски миниатюри с блестящи гвашови бои и богата линейна мелодия.

Но същите начала се съзират и у толкова италиански примитивисти, като Симоне Мартини, Гирландайо, Беноцо Гоццоли, Фра Анжелико, Ботичели и у редица фламандски примитивисти от същото време. Правилно е да се каже, че примитивистичните творби носят едновременно западни реалистично-пластични и източни визионерно-линейни похвати на изобразяване. Примитивизмът от XIV и XV век е едно вековно задържане и „ориенталско завъртване“ на чисто реалистичното развитие на западната живопис, наченато с такава поетична сила от Чимабуе, Дучио и Джото в XIII век и началото на XIV век. Това полуизточно „интермецо“ в хода на западната живопис, обаче, не може да се третира като отрицателно, напротив, то дава едни от най-интересните и вълнуващи творби в историята на живописа. Трудно е даже, в колебанието на везните между примитивистичната и цялата ренесансова живопис — с нейната техническа екзактност и статуарна нагласеност — да се отсъди на чия страна е превъзходството. Чрез това свое влияние Близкият изток, като посредник на една по-духовна култура, задържа западната душа върху плоскостта на спиритуалистичните интереси. През това време, именно, на Балканите и в Мала Азия цъвтят усилено разни мистични школи; от тях българското богомилство заема челно място между ученията, които се пропагандират на Запад.

Ренесансът през следващия XVI век в Западна Европа, главно в Италия, представлява освобождение от византизма, респективно от религиозния натиск на Средновековието. Неговите духовни извори са пак в Балканския полуостров — възобновяването на интереса към древната елинска философия (платонизма и неоплатонизма), към класическото изкуство (изравянето в Италия на множество антични статуи) и към гръцкия език (бягство на гръцки учители в Италия след падането на Цариград). Обаче, в културно-исторично отношение, особено що се отнася до естетичните начала на изобразяване, той се явява в опозиция с духа на византизма; едва с превъзможване на влиянието на последния се минава от стилизирания и отвлечен примитивизъм към едно биографично и жизнено трептящо изкуство. Това двойствено отношение на ренесансовия човек към балканската култура показва още веднаж, че понятията „древногръцка“ и „византийска“ култура не се покриват. Известни морфологични белези, обаче, на ориентализъм могат да се съзрат и в пълния ход на Ренесанса, именно в характерната любов на венецианската живописна школа към източната свежест и яркост на боите — по пътя на по-силната търговска и духовна връзка на Венеция с Изтока.

Геополитично, влиянието на Византия пресекува с завземането на Цариград от турците (1453). Византийското влияние на Полуострова, обаче, продължава чак до постепенното разкапване на турската империя през XIX век, защото завоевателите са признали автономия на византийския църковен институт; това влияние, обаче, остава без всякакъв политически ефект. Всъщност, след падането на Византия, византийският дух и култура се пренасят на север, в царска Русия, която не само заема византийския двуглав орел за държавен герб, но чиито царе, по силата на женитбени връзки и на политически интереси, се обявяват за наследници на великата византийска култура. Балканските исторически тра-

диции, пропагандирани тук отдавна от мисионери, навлизат изцяло в руския дворецов и църковен бит, и завладяват изкуството. Царска Русия, до революцията в 1917 г., е една типична византийско-ориенталска държава, тя е водач на мистиката на православие. Революцията прекратява, изобщо, последното убежище на византийската култура в Европа.

През това време Западна Европа още три пъти, след Ренесанса, бива оплодена от източни, византийски влияния. Единият случай е много изолиран за времето си, за да се брои като историческо отражение. Това е аклиматизирането на един грък, Доменико Теотокупули, като испански художник под прозвището Ел Греко (1550—1625); неговите източени фигури с аскетични лица, рисувани с почти нервна стилизираност, са повлияни от византийската иконопис и са уединени прояви в блестящата испанска школа от XVII век, както и изобщо в следващото време. С право, обаче, Греко може да бъде смятан, с Тинторето и Веласкес, за един от родоначалниците на импресионизма и на модерната живопис, особено на живописата на „инстинктивната сила“.

Втори път източен дух прониква на Запад през епохата на романтизма в XVIII и XIX век, както в литературата, така и в живописата. Излитането на романтичните художници в първата половина на XIX век към средновековни и особено източни сюжети (Дьолакроа: „Завземането на Константинопол от кръстоносците“, „Клането в Сцио“), дава и отражение в една характерна любов към ярки, необикновени и бляскави бои. Тая живост на колорита се предава по-нататък на импресионистичното виждане.

Най-конструктивно е балкано-ориенталското влияние върху художествените движения в нашия век, които тежнеят да формулират стила на епохата. След силното развитие на интелектуализма в мисълта и на натурализма в живописата през миналия век, в европейската и американската философска мисъл се яви реакцията на емоционалното или интуитивно вживяване, а в изобразителното изкуство това се изрази в „инстинктивната“ живопис на фовизма (от фр. *fauve* — див, в смисъл на първичен, непосредствен) с неговия „класик“ Анри Матис, и на експресионизма изобщо (търсене духовната „изразителност“ на обекта). Всъщност, живописата на XX век представлява едно връщане на европейското изобразително изкуство към началата отпреди цикъла на неговото строго реалистично развитие, сиреч възвръщане на един художествен примитивизъм. В него отново се явяват източни изобразителни особености, като елементарност и яркост на колорита, поставяне на цели цветни петна, линейно очертаване на образите — особено дебелината тъмна черта на византийската мозайка, духовната отвлеченост на лицата, хармоничната ритмика на „плоския стил“ на орнамента. Влиянието на Юга и на Изтока, респективно на Византия, може да се проследи биографично и косвено у много от изтъкнатите западни модерни художници, както и у руските експресионисти-графици: Билибин, Врубел, Рьорих, Кандински и др.

Трудно и рисковано е от културно-исторично гледище да се прецени положителната или отрицателна стойност на това ритмично балансиране, което през векове Балканският полуостров, със своята оригинална и посредническа източна култура, внася в развитието на европейската култура. То, обаче, е един конструктивен факт, който добива по-

рядък на характерна съдба и затова заслужава да бъде посочено и изучено по-дълбоко.

*

В това кръстосване на силите на източната с западна култура българските духовни и артистични прояви заемат едно изолирано място, което също тъй има за себе си естество на съдба. Българският духовен потенциал се развива, именно, предимно като потенциал, който не добива свръзка с европейската културна история, освен с художествения и литературен живот на Ромъния. Възможностите на българския артистичен гений остават почти затворени в себе си и с влияние само вътре в Полуострова, в твърде обширните някога земи на българската държава.

Когато основателите на българската държава идват в VII век на полуострова, те донасят със себе си традициите на едно монументално архитектурно изкуство и богато чувство за декорация — от персийско-сасанидско потекло. С покръстването си българите попадат под духовното влияние на Византия. Това влияние тогава е било неотстранимо за всички народи, които са живеели в пределите и в съседство на Византийската империя. Византия по онова време и по-късно е била главното европейско културно огнище, което е излъчвало ръководна мисъл върху всички съседни и по-далечни страни. Не е могъл един исторически помлад и по-некултурен, неуседнал народ да не попадне под това мощно влияние. В каква посока и до какви плодове биха се развили величествените заченки на собствената старобългарска артистична култура от Плиска и Преслав, днес това не можем да гадаем.

Понятието византийска култура, обаче, е било по-скоро общ израз на един мироглед, отколкото едно национално-политическо понятие и затова всички гравитиращи по исторически причини към него народи са запазвали своя национален облик. Самата Византийска империя не е една националистична формация — много по-малко от романизиращо настроената Римска империя. Византия е една сборна универсална империя без националистична спойка, в която отделните съставлящи я националности живеят обособени и създават, собствено, модалностите на една епохална култура, която общо наричаме византийска. Самата схващана като типична византийска култура е един резултат от предшестващите я по-древни елинска, сирийска, египетска, персийска култури и, под нейната егида, някои от тия преживели култури, като сирийска, кападокийска, египетска, продължават да се развиват със своя самостоятелен нюанс. Така е въпросът и с новите балкански държави, България и Сърбия, които са живеели самостоятелно и полунезависимо в близост с мощната византийска култура.

Вярно е, че българското изкуство след първото българско царство — архитектура, стенопис, икона, миниатюра, шевица, дърворезба и металорезба — може да се разглежда като една провинциална или периферна продукция на византийското изкуство, ала зависимостта е същата, както да речем между централно радиращите през XVI и XVII век флорентинска и анверска живописна школа, и всички близки или по-далечни европейски страни, които се намират тогава под тяхно изключително ръководно влияние, като всяка от гравитиращите страни: Германия, Испания, Англия и Франция създават своя силна собствена живопис в

сроден дух. Такава народностна особеност на българската средновековна школа, що се отнася до архитектурата и живописата, изтъква и доказва много добре г. Н. Мавродинов в книгата си „Боянската църква и нейните стенописи“ (Българска книга, 1943), в превъзходната си студия „Византийска и българска архитектура“ (сп. „Архитект“, кн. 1-1946) и в новата си книга „Старобългарска живопис“ (Историческото дружество). Вече създаването на самобитна държавна организация и на собствена писменост и литература, в съседство с една класическа и монополизирана култура, свидетелствува ясно за възможностите на българския средновековен културен потенциал. По исторически причини, обаче, той достига едно съдържано домашно развитие с големи проблисъци и концепции.

Най-мощната от тия лични особености и традиции, специално на старата българска живопис от двете големи школи — Търновска в XII и XIII век и Македонска в XIV век, — е нейният по-народностен, популярен и човечен характер, който я довежда още в 1164 г. в Нерези край Скопие, в 1230 г. в Търново и особено в 1259 г. в Бояна до предусещане на ония жизнени реалистични концепции, върху които израства изкуството на Ренесанса, цялото западноевропейско изкуство — въз основа на сравнително по-късните творчески прозрения на Чимабуе (1240—1301), Джрото (1266—1336), Дучио и други в Италия. Народностният и жизнен дух на изкуството, вглъбеният и одухотворен реалистичен стил на изобразяване — са чисто български, балкански концепции, които се дължат на по-първичния и жизнен племенен дух, на безспорно по-големите социални предразположения и инстинкти на нашия народ, изразени в по-голямата обществена изравненост, в свободолюбивите славянски и богомилски общини, в богомилското народническо учение. Нямаме досега много солидни или признати указания, че тия художествени начала са влезли във връзка с общоевропейското художествено развитие на времето. Наистина, Габриел Мийе и Н. Мавродинов изтъкват, че италианската живопис от XIV век се гради на балканската македонска живопис, но тия начала остават, поне за нас, като най-мощни местни исторически изобразителни традиции. Живописата на Боянската църква, в която божествените лица гледат с много по-голяма сърдечност и психична дълбочина, отколкото мадоните на Чимабуе и Дучио, си остава едно от най-големите явления в далечната световна история на живописата, независимо от неговата ограничена популярност. В тоя смисъл, българският дух се явява като едно по-западно отклонение на византийската културна общност, което влиза в трансцендентална близост с настъпващите нови трепети в западната душа.

Докато нашата монументална стенопис постига и запазва чисто живописен характер, като за пръв път в европейското развитие връща живописата към психичната мекота и импресионизма на раннохристиянската стенопис, интересно е за нашите историци на изкуството да проследят развитието на нашата народна и портативна икона, която чрез своя по-непосредствен и популярен стил достига до творчески примитив. Впрочем, българската църковна живопис, изобщо, никога не изпада в бездушен и сух реализъм и натурализъм в изобразителните си пътища. Тя запазва някаква мистична и одухотворена вглъбеност, и примитивът е най-характерният популярен израз на тая нейна особеност.

Експресионистичният примитивизъм е друга мощна българска традиция в балканската живопис, която е чужда, както на древноелинската орнаментална стилизираност на живописиста по вазите, така и на по-късната симетрична и скована рисунъчност на византийската живопис, а навежда по-скоро към изворите на скитско-сарматското, персийско и сирийско примитивистично виждане, с които българското изкуство има по-кръвно творческо родство.

Във формално отношение примитивистичното изразяване се свързва, естествено, и с поставяне на цялостни цветни петна от елементарни бои, и с динамично ограждане на формите с груб черен контур. Този стилизиран похват лежи по-добре в природата на примитивистичната народна живопис, отколкото в коректната и калиграфична византийска живопис. Тъй че, употребата на дебел контур от страна на съвременни художници като Матис, Дюфи, Марке, с задача да се създаде ясен композиционен скелет на картината и да се динамизират формите, се родее много ясно с подобни стилови похвати в прости народната българска икона; затова и същият този маниер у мнозина съвременни български художници се явява само аналогичен, а не подражателен на западните школи, тъй като той се съдържа по същество в нашенските народни живописни традиции.

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

ГЕОРГИ СПИРОВ

Алеко Иваницов Константинов, роден в гр. Свищов в 1863 г., произхожда от заможна семейство. Още от ранна възраст учи при Емануил Васкидович и Янко Мустаков. След това завършва два класа на училището в родния си град и продължава образованието си в Габровската гимназия, дето пише детски стихове. Тук не стои дълго, а заминава в 1878 г. за Русия, отива в гр. Николаев, дето завършва гимназиалния курс и постъпва в Новорусийския (Одеския) университет. През трите години, които преживява в южно-славянския пансион на Тодор Минков, издава хумористичен ръкописен вестник, пише пиески за ученическа сцена и една политическа поема, издадена под заглавие „Песен за Пламен-Теня и Слобод-Маджара“.

След като завършва правни науки, в 1885 г. се завръща в България, заема съдийска и на два пъти прокурорска длъжност, които наскоро напуска, било поради политически причини, било поради вродена честност, която не му позволява да се отдаде и на адвокатска практика, както последната обикновено се разбира у нас и до днес. Още като ученик в Николаевската гимназия пише стихове с тенденции от обществен характер, а след като дохожда в България през 1885 г. превежда „Полтава“, „Бахчисарайски фонтан“ от Пушкин, „Демон“ и „Беглец“ от Лермонтов и „Тартюф“. Според преценката на тогавашни литературни ценители, преводите са твърде поетични, както и издържани откъм чувство и език. Тия преводи на Алеко, както и руските автори, които четат като ученик и студент в Русия — Пушкин, Лермонтов, а особено Тургенев и Гогол — изясняват определено интересите му към литературата, както и отношението му към нашата обществена и политическа действителност, такова, каквато е тя непосредно след Освобождението. От друга страна, у него се развива отрано будно чувство за обществена дейност, както и съзнание за достойна и честна борба в полето на това поприще, борба, която той води най-вече с перо в ръка.

За да се даде в правилно осветление поетическото дело на Алеко, преди всичко откъм обществена и социална зависимост, както при него би следвало да се постъпи, поради характера на творческата му природа, трябва най-първо да се изясни, какви са духовните, обществени, политически, социални и икономически условия в България непосредно след Освобождението, когато Алековата писателска дейност е в стихията си, до края на първото десетилетие от нашия век.

Българите в свободната част на България след Освобождението се намериха изведнаж при съвсем други условия за всестранно развитие, коренно различни от тия през дългогодишното турско робство. Тенденцията беше към всеобхватен духовен и материален възход. Особено се

забелязва възможване в материално отношение на еснафското и търговско съсловие. Това материално възможване на изтъкнатите обществени среди, съпроводено често с безскрупулни и спекулантски средства, е особен обект в творчеството на нашите писатели от това време, особено на тия настроени сатирично, като Алеко.

Между другото, още оттогава у нас се полагат грижи за просвета на младите поколения, отварят се първоначални училища, прогимназии и гимназии, създава се Висше училище, отпосле превърнато в университет, както и всевъзможни други средни и нисши специални училища. Почва се духовен кипнеж. Целеше се в малко време да се запълни това, което в тая насока беше изгубено през време на дългото робство, да се достигне европейската култура. Друг е въпросът, разбира се, какви бяха резултатите.

Даде се живот на интензивно развиваща се литература, наука и изкуства. Социални противоречия в остра форма не съществуват. В селото господства дребноимотното селячество, което е преобладаващата маса от народа. В града се очертава еснафството и търговското съсловие, които, както се спомена, възможнати от добри икономически условия, преуспяват материално и обществено. Тук почва да се набелязва и интелигенция, която се отдава на безогледен кариеризъм и бюрократизъм. Индустрията е в зародиш, затова особено в началото едва ли би могло да се говори за промишлен пролетариат. Не може същото да се каже, обаче, за политическите движения в страната, в които още в началото се забелязват основни различия и противоречия. В общи черти, политическите течения са изразители на дребнобуржоазни схващания. Очертават се главно два политически центра — консервативен (народняшки) и либерален. Водители на първия са: Бурмов, Гр. Начович, Др. Цанков, Т. Икономов, В. Друмев, д-р Стоилов, Греков, д-р Данев, Ив. Ев. Гешов и др. Тоя център е консервативен, русофилски и англофилски. От него по-сетне се отцепва прогресивно течение, начело с Др. Цанков, д-р Данев и др. Вторият значителен център (либерален), който се направлява от хора като Ст. Стамболов, Д. Петков, Н. Генадиев и др. е по-борчески и е настроен австрофилски. И от него по-късно се роят няколко поделения. Съществува и трето политическо течение — демократично и прогресивно, което се стреми да държи равновесие между първите две, с водители П. Р. Славейков, П. Каравелов, Ал. Малинов, М. Такев, Ан. Ляпчев, Н. Мушанов и др. Въсъщност, тия политически партии не водят самостоятелна външна политика, а са в зависимост от короната или от разни европейски сили. Вътрешните политически и партийни борби се водят горещо, ожесточено, често пъти с безогледни средства, наместа без да се държи за какъвто и да е морал, най-често като се турят в ход лицемерни похвати. Не липсват насилия, затвори, преврати и кръвопролития.

Към 90-те години на миналия век се зараждат и други политически течения, които имат по-леви схващания, като изхождат непосредно от огромната маса на народа, от селото, и съставят програми, застъпващи интересите на зараждащата се работническа класа.

След Освобождението, както се изтъкна, в България почнаха да се развиват наука, литература, изкуства. Носител на тоя духовен живот бе зараждащата се българска следосвобожденска интелигенция. Тая

интелигенция, обаче, бе обладана от съвсем други идейни тежнения и интереси, съпоставена с тая отпреди Освобождението. Интелигенцията отпреди Освобождението, в по-голямата си част настроена националистично и русофилски, беше изобщо идеалистична обществена формация, произлизаше от недрата на народа, разбираше неговите обществени и политически тежнения, живееше с тях и се жертвуваше за тях.

Тая интелигенция страдаше заедно с народа и беше, в най-чист смисъл, негов безкористен водител. В името на народа тя не се колебаеше да поеме при нужда трудния и героичен път на себеотрицанието и саможертвата. Тя беше идеалистична, народническа, героична и революционно настроена интелигенция. Народът, от друга страна, беше повярвал в нейния идеализъм, беше разбрал правилно безкористието, героизма и готовността ѝ за всеотдайност в неговоиме.

Българската интелигенция след Освобождението почна да се развива и да работи при съвсем други условия. Тя се радваше вече на свободен живот. Пред нея се разкриваха широки възможности не да създава, а да урежда една новосъздадена държава. Но тя не разбра правилно своята задача — да служи на своя народ. Опиянена от придобитата политическа свобода, тая интелигенция се прояви като грубо реалистична и устремена предимно към припечелване на материални блага. Свободният живот създаде у нея инстинкти за лично добруване, а не стремеж да бди за народното преуспяване.

Тая интелигенция, особено градската, скъса връзките си с народа, отдалечи се от него и нехаеше за неговата съдба. Мнозинството си тя се втурна да граби държавни служби, и отдадена на кариеризъм, скована от бюрократизъм, беше безхарактерна, чупеше гръбнак пред силните на деня, пълзеше пред началника, а се отнасяше с пренебрежение към подчинения. Прояви от такъв характер Алеко Константинов изобрази в „Пази Боже съяпо да прогледа“ и „Разни хора — разни идеали“: покварената мания за аристократизъм по върховете на служебната иерархия и дребнав бюрократизъм и кариеризъм в низините.

Обществените и политическите възгледи на Алеко се изясняват след 1885 г., до падането на Ст. Стамболов, диктатурата на когото изостря в онова смутно време партизанските настроения у нас и разделя голяма част от народната маса на два враждебни лагера. Алеко, идеалистично настроен интелектуалец, с вродено чувство за демократизъм, произтичащо от духовно-аристократични възгледи за истинска народна свобода, както и за осмислени права на личността, в периода на диктатурата е в опозиция. А условия и свобода да се пишат фейлетони се създават едва след падането на диктатора Стамболов и след като властта се поема от д-р Стоилов.

Тия фейлетони са жива илюстрация на нашата политико-обществена действителност през последните две десетилетия на миналия век. Алеко почнал да пише не само под напора на лични потребности, но вероятно и по внушения на Пенчо Славейков. Под влиянието на руските прогресивни писатели, с които е бил запознат още в Русия, той избягва изобщо дребнавите художествени похвати, отразяващи цинизмите на живота. Той влиза в партията на демократите воден не от кариеризъм, а защото там намира нравствени личности, като Пенчо Славейков, Найчо Цанов, Петко Каравелов. Ръководен от живо, честно и силно раз

вито обществено чувство, доловил отблизо и опознал всички отрицателни страни на своето време и неговата нравствена и политическа поквара, отвратен особено от егоизма, безличието и моралното падение на тогавашния интелigent и полуинтелigent, той е един от ония рядко призвани, който ще изнесе на показ и ще осмее редица обществени недъзи и гротескни типове.

В своите фейлетони той не осмива идейни насоки и догми, а човешки особености и типични прояви, предимно сред лицемерните, егоистично настроени и алчни политици и интелigenти. Подхванал някоя характерна отрицателна черта у личността, той я усилва, довежда я до крайност и стига, наистина, до карикатурни резултати.

Понякога в фейлетоните си Алеко се отнася с подчертана ирония към Ив. Вазов („Списък на българските гении“), Ст. Михайловски („Вий знаете ли, що значи амнистия? — се провикна умния Стоенчо Михайловски“), К. Величков („Дребни работи“, „Кандисахме“, „Писмо от Бай Ганьо до К. Величков“), Т. Теодоров („Ами мен що закачаш, бе Тодоре?“), С. С. Бобчев („И той ако не е симпатичен, артък“), В. Велчев („Отворено писмо до господин Велчо Велчев“), както и към редица други фигури от нашия тогавашен обществен и политически живот. Чувстваващ органическа омраза към демагогията, той се отнася със съчувствие към идеалистичното просветно дело, както и към безкористието на народния учител („Неочакван годеж“).

През 1893 г. Алеко, страстен турист и поклонник на природата, по случай Колумбовото изложение в Чикаго, отива в Америка. След завръщането му, проф. Б. Цонев помества в „Български преглед“ неговите пътни бележки „До Чикаго и назад“, които наскоро излизат и в отделна книга. Писани на един дъх, като истински поет, в тях той е навсякъде искрен, сърдечен и изпълнен със свеж и възторжен дух. В тия леки и хвъркати пътни бележки, както сам ги окачествява, той иронизира, без да подхваща нещата „издълбоко“, без да дава поука или да анализира. Впрочем, тази е една от най-характерните му особености като писател. Правейки често пъти в книгата си съпоставки на западната култура с българската действителност, той по-скоро иронизира себе си като човек и българин, у когото вижда само ориенталщина и карикатурни прояви. Наместа, обаче, той изтъква и някои наши превъзходства. Без да се спира на социални несъответствия, понякога сърадва на волевия български интелigent, трезво приобщаващ се към изискванията на западната култура. Въпреки че гледа на живота с оптимизъм, той е изобщо недоверчив към човека, още повече към българина.

Пред величието на природата Алеко става лиричен и искрен, без да се отдава на сантименталност. Описва я не в характерните ѝ прояви, а чрез въздействието ѝ върху зрителя. Той не е усмихнат подигравателно съзерцател или намръщен и зъл сатирик, унищожаващ със жлъчни сарказми, а лек, шеговит и повърхностен наблюдател, любопитният поглед на когото всеки момент се мята живо и игриво от предмет на предмет. Без да го интересуват социални проблеми, той има отношение към наблюдавания обект и често пъти изтъква положителното или пък само иронизира.

Като наблюдава от свой зрителен ъгъл обектите и явленията, Алеко прави комбинирани съпоставки леко и просто, без да изхожда от определено

становище или от някаква предварително очертана идея. Налице е само един буден и вълнуващ се дух, един жив, пъргав темперамент, лишен от широки замисли, както и едно игриво въображение, което мигновено долавя живота в неговите комични противоречия, изобразени непосредно, с искрено увлечение и пулсиращо чувство.

Отделни фейлетони за Бай Ганьо се явяват в сп. „Мисъл“ през 1894 г., а на следната година излиза от печат и книгата „Бай Ганьо, невероятни разкази за един съвременен българин.“ Скоро след това „Бай Ганьо“ добива всеобща известност у нас. Книгата се чете с нарастващ интерес, а образът на Бай Ганьо става носител на всички характерни психични и расови недостатъци на българина. Как е възникнал този образ? — Според автора, в основата му са легнали лични наблюдения. Отнася се за наблюдения върху един тип, който не е имал образование, но обладал природен ум и, макар еснаф от стара генерация, не е бил лишен от стремежа да се държи на нивото на новия интелигент, с което изпадал в комични положения. Неговата природа е била малко грубичка, малко лукавичка, малко добродушничка.

Като първообрази на Бай Ганьо биха могли да се вземат и други два типа от „До Чикаго и назад“ — Айвазян и Ганьо Сомов. Вероятно, материали за „Бай Ганьо“, покрай другото, Алеко ще да е черпил и от разкази на другари от „Весела България“. Дълго време след появата му образът на „Бай Ганьо“ се свързвал с психичните особености на българина. А всъщност, дали Бай Ганьо е пълен образ, изчерпателно обхващащ националните черти на българина? — Едвали. Национален тип в характеристична пълнота е положително невъзможен. Бай Ганьо е възраствал в епохата непосредно след Освобожданието, когато е на лице следосвобожденския практицизъм на полуинтелигента, както и всестранния нравствен и обществено-политически упадък в средите на интелигенцията. Обединяващ тия две явления на епохата, Бай Ганьо е, изобщо, напълно отрицателен тип. Авторът, от друга страна, счита че неговият герой притежава психични и характерни особености присъщи и на други ориенталски народи. На Запад той често влиза в контакт с арменци, сърби, гърци, турци, арнаути, от които в общи черти едвали се различава по нещо. Напротив, в тая среда е каточе ли у дома си. Бихме могли да иронизираме Бай Ганя за неговата простащина и глупаво самохвалство. Все пак, тая некултурност е нещо преходно, докато неговият егоизъм може да се покрие с българския индивидуализъм. Но неговото скъперничество едва ли е общобългарска национална черта.

По-характерни за българина изглежда да са Бай Ганьовият груб практицизъм, утилитаризъм, материалистичния му светоглед, неговият трезв реализъм и нечистоплътност. Все пак, и това е един проблем. Би могло да се допусне дори, че някои от тия негови характерни черти може би са по-силно застъпени у други балкански народи. А твърде е възможно да са преминали у него чрез тях или пък от някои по-стари народи, пак на балканска почва, които вече са преминали в историческото минало. Може би по-типична и по-трайна е неговата подозрителност, недоверието, с което се отнася към другите, лесно изясняващи се с обстановката, в която е трябвало да изживее едно петстотингодишно

робство, неговото вечно съмнение да не бъде изигран, както и това, че той не признава, бидейки индивидуалист, никакъв авторитет.

Съществени отрицателни черти у Бай Ганя се проявяват върху основата на нашия тогавашен политически живот, който се характеризира с обществена безпринципност и груба партизанщина. В този смисъл, той е изразител на настроения, които вълнуват тълпата и разни декласирани елементи. Всичко това, обаче, едва ли също е само наша отрицателна черта. Бай Ганьо може би събира в карикатурен вид отрицателните прояви на културния и обществено-политическия живот на Балканите по онова време. Той живее в една преходна епоха, когато властта покварява у нас оня, който я държи в ръцете си и затова е по-скоро изтъкан от социални, а не от национални особености. Ако го вземем като художествен образ, у него са изобразени недостатъци, пригодени към наши определени политико-обществени и социални условия, а в извештен смисъл и недостатъци, които са характерни изобщо за човека.

Все пак, едва ли авторът се отнася към своя герой напълно отрицателно. Той смята, че Бай Ганьо е, всъщност, с добра душа и може да възприеме новото, и въпреки че наместа за него той е отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян, простак до мозъка на костите си, той е деятелен, разсъдлив, възприемчив. При това, образът е осъществен едва ли не само откъм отрицателните му страни, които всъщност не биха могли да дадат истински художествен образ, не могат да съчетаят един възможен характер, а могат да бъдат присъщи само на отделни човешки индивиди. Оттук и името, което е станало нарицателно за отрицателни прояви, но не расови и само български, както и досега се мисли от някои.

Без съмнение, от друга страна, „бай-ганьовщината“ у нас, на която мнозина се надсмиват, е реакция на предосвобожденския патос, както и своеобразна национална самокритика, която наместа взема прекалени размери и често стига до отрицателни резултати.

По-правилни преценки, впрочем, за Бай Ганьо са дадени в чужбина. Руският писател Вл. Короленко го намира изграден само от външни особености, епизодичен, без достатъчно психични предпоставки. Н. С. Державин го сочи като „истинско класическо произведение на световната литература“, и не е съгласен с ония, които го определят като български национален тип. Той го схваща като „художествено цялостен и завършен тип на социален паразит, експлоататор и политически насилник“. Професорът от Солунския университет, Пападопулос, в една сказка изнесена през 1931 г., говорейки за Бай Ганьо, изтъква: „Би следвало, обаче, еднакво и българи, и гърци, и сърби, и ромъни, и албанци най-внимателно да проучат тая книга на Алеко Константинов и в лицето на Бай Ганьо да видят своя образ“. Професорът от Парижкия немски университет, Г. Геземан разглежда Бай Ганьо като „биологичен тип“, който лесно се е приспособявал в историческия период на робството, за да избегне без усилия чуждия натиск. Тогава той е бил положителен тип. В една културна епоха, обаче, той става вреден паразитен тип и само благодарение на пределната и преходна епоха и условия, при които е бил създаден, ще може постепенно да се обезличи и изчезне. Професор Геземан би бил прав, все пак, в случай, че приемем Бай Ганьо за национален тип. Но за да го приемем за такъв, или поне за битов, класов или

съсловен тип, той трябва да е изграден на вероятни и цялостни художествени основи. В случая не е така, както и бай-ганьовщината не е само българска, а има общочовешки характер.

Когато се говори за хумор у Алеко, както и за Алеков песимизъм, те имат значение доколкото се отнасят за българската политическа и социална действителност по онова време, а не за българската психика или за българина като расова категория въобще.

Интересно е, че тъкмо ония, които навремето са били осмивани от Алеко, прехвърлят пороците си върху плещите на народа или върху бедния автор на Бай Ганьо. Последният с болка на сърце е изповядал на К. Христов, че веднаж някакъв си непознат при среща е казал с висок глас на спътника си, за да бъде чут, сочейки Алеко: „Тоя е Бай Ганьо!“ В думите на този случайно срещнат човек, вероятно, е отзвучала гузната съвест на тогавашната наша интелигентна личност.

Всъщност, Алеко има здраво българско чувство и скърби като вижда, че българинът не е с достатъчно укрепнало национално достойнство.

Съзнавайки, че българинът е лишен от здрав исторически опит, Алеко дири опора в българската природа, защото знае, че тя ще възроди българина, ще възвиси неговата психика, или най-малко ще освежи духа му, след като е бил заличан от убийствената обществена и социална зависимост. Колкото се отнася до него — буден общественик, темпераментен борец срещу обществената безпринципност и политическата корупция и тирания на епохата, той дири ведрината на природата като никой дотогава у нас, а в същото време учи и другите да обичат българската природа и да дирят отдих в нейните девствени недра.

За всичко това говорят по най-красноречив начин неговите, почти единствени в нашата литература, фейлетони — пътни бележки: „Невероятно, наистина, но факт: 300 души на „Черни връх“, „Какво? Швейцария ли?“, „София — Мездра — Враца“, „В Българска Швейцария“, „До Пещера и назад“, „През Марта в Чепино“ и др. Той дири природата съзнателно, защото само тя може да му даде истинско душевно равновесие. С това дълбоко поетично преклонение пред нея и с идеалистично устремения си дух Щастливецът надмогва всички обществени язви, всички социални противоречия и политически сплетни на епохата, тъмните герои на която на 11 май 1897 г. преди 49 години, в деня на светите братя Кирил и Методи, пратиха куршум, за да проникнат благодарното му и тъй искрено туптящо за България сърце.

БЪЛГАРСКИЯТ ПЕЧАТ В РОМЪНИЯ ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО

ВАСИЛЕ ХРИСТУ

Турското владичество в България даде големи отражения. Социалното притеснение, политическият гнет, духовното заробване, икономическият упадък, — всичко това караше българите от поробеното отечество да търсят убежище в страни, където свободно ще могат да живеят. Влашко и Молдовия, познати от българските народни песни под името Каравлашко, Богданско и Карабогданско, се явяват средища, към които се насочват мнозина българи, принудени да напуснат родните си огнища. След всички български въстания, като се започне от 1595 до 1876 г. много българи са емигрирали. Едновременно с това, честите войни, които Турция е водила с Австрия и Русия, се отразявали зле върху българите, мнозина от които биват принудени да търсят убежище зад Дунава и се настаняват във Влашко, Молдава, Олтения, Банат и Южна Бесарабия. Много ромънски градове опресняват населението си с надошли българи, които работят за процъвяването им. Букурещ, Браила, Галац, Болград, Плоещ, Турну Мъгуреле, Александрия, Гюргево и др. се изпълват с българи. Букурещ става център за политическо и културно пробуждане на българите.

Когато се говори за българска книга, за българско списание или вестник, и тези въпроси се разглеждат в историческа светлина, винаги се има предвид българското Възраждане. Първите вестници и списания са свързани с него, така широко подготвено и поддържано на ромънската земя.

Въпреки, че вестниците и списанията се явяват в Ромъния, те се четат почти навсякъде в България, тайно разпространявани от тружениците на българското освободително дело. Книгата, списанието, вестникът, с една реч писаното слово, е основна духовна потреба на българския народ през това време.

Българите във Влашко и Молдова намират съчувствие сред широките ромънски маси, които се интересуват от съдбата на поробените българи. Ромъните, които по-рано познали западноевропейската култура, повлияни от френския дух на свободата и вдъхновени от руските напредничащи идеи, широко са поддържали българската кауза. Много печатници, които възниквали във Влашко, са обслужвали и българите.

До втората половина на XIX век ромъните си служили с кириллицата. Тоя факт говори, че ромънските печатници са имали всички необходими материали, средства и пособия за напечатването на един вестник или книга на български. Печатниците са служили на народа. Средствата, които се събирали; задачите, които си поставяли печатниците в предосвободителната епоха; подкрепата, която давали на народа за борба

против политическото, икономическо и социално робство, всичко това говори за възвишения културно-просветен характер на българските печатници от тази епоха в Ромъния. Затова, когато се говори за български вестник или списание от предосвободителната епоха, издаването им трябва да се свърже с имената на печатарите, които тогава се очертават като ратници на българското освободително дело. Печатниците, които са печатали българските вестници и списания са били ромънски, но имало и български или пък българо-ромънски.

Първата новобългарска печатна книга е „Неделникът“ на Софрони Врачански, излязла в 1806 г. в Ръмник. След нея излизат и други книги, а в 1824 г. Петър Берон издава „Рибния буквар“ в Брашов.

Печатницата на Букурещката митрополия пушла книги на български още през 1829 г. — Новия завет в превод на Сапунов, с благословението на Григорий Митрополит Унгро-Влашки. В същата печатница през 1852 г. Славейков печати стихове и преводи от Езопа.

Друга печатница е тази на Питар Конст. Пенкович. Богословски книги са се печатали при Захария Каркалеки между 1840—1850 г., а учебници — при Йосиф Копайник между 1842—1856 г. Печатница Нифон Митрополитул е издала 9 тома религиозни книги между 1858—1863 г., а Йосиф Романов издал 11 тома. Печатница „Национала“ също е издала различни книги с културен и политически характер през 1866 г. А печатницата на К. Н. Ръдулеску — 14 тома български съчинения. Други печатници, като тези на Андрич, Мънеску, Куку, Стефан Расидеску и литографиите на И. Перне и Г. Венрих са отпечатали различни съчинения, между които и тези на Раковски, излезли при Расидеску.

Голяма е била печатницата на Каравелов, която се помещавала на Калеа Мотилор 122. Печатница „Свобода“, преименувана в „Знание“, а после в „Хранов“, е издала много български книги. „Добродетелната дружина“ също е имала своя печатница. Ботев е имал печатница „Знаме“.

Между 1873—1874 г. съществувала печатницата на D. Jvanescu, която е издала 13 труда на български език. Други печатници са били „Кръг“ и „Нова България“. Стефан Расидеску открива клон от своята печатница в Браила, която преминава в собственост на Ваксидов и в нея излизат много писания с възпитателен характер. Печатницата на Паничков, също така, е играла голяма културна роля. Тук са се печатали много книги и вестници. Други печатници, които са дали много книги на български език, са „Унирея“ и „Триунгюл“. Печатницата на Хр. Генков в Плоещ е издавала „Vulturul“ на Ив. Кършовски.

От 1828 до 1877 г. в букурещките печатници са излезли 188 български книги. До 1877 г. в пределите на Ромъния излизат 312 български книги, а в Германия за същото време — само 2 български книги. Това е едно указание, че Ромъния и ромънският народ играят голяма роля във възраждането на българския народ. Поради политическото притеснение, българските книги, вестници и списания не са могли да се развиват в домашна обстановка, но намират широк прием и възможности в пределите на Влашко и Молдова, където работят първите народни будители и държат будно българското политическо съзнание.

Първите български публицисти и журналисти в Ромъния имат дълбок политически усет. Като вземат за образец ромънския печат, те съ-

умяват да извлекат ценното и хубавото от него, и да създадат великолепни, оригинални образци на публицистично и журналистическо творчество, с които служат по онова време най-добре на народа. Българският печат в Ромъния си поставя конкретни задачи: да служи на народа и да подготви провалянето на тежкото турско иго. Затова той може с право да се нарече революционен печат на българския народ. Той е неразривно свързан с ромънския печат, който пък изигра голяма роля за изграждането на политическите, икономическите и културните устои на Ромъния.

Започнал със скромната задача — да задоволи културните нужди, печатът бързо се разраства до мощно оръдие, което цели да преобрази политическата физиономия на страната. Неговото разрастване се извършва главно след 1840 г. В 1838 г. в Букурещ излиза в. „Ромъния“, а в Яш—в. „Литературна Дакия“ на големия общественик и приятел на българите Михаил Когълничеану, които след две десетилетия ще позволят на родоначалника на българската революция да издаде своя „Бждушност“.

Революцията от 1848 г. излъчва водачи и бележити мъже на Ромъния, които се грижат не само за съдбата на ромънския народ, а и за тая на българския. Тук са: Димитрие Болинshineану, секретарят на Мацини — Николае Бълческу и Чезар Болияк, които се групират около в. „Народ-господар“ с девиз „Братство, равенство и свобода“. След революцията, либералната буржоазия на Ромъния взема пътя на изгнанието. Тези верни синове на ромънския народ, някои от тях като емигранти в Турция, имат възможност да се запознаят по-отблизо с страданията на поробенения български народ и когато се завръщат от изгнание, като общественици, политици, държавници, журналисти, публицисти, вземат присърце българското освободително дело и техните вестници стават трибуна на справедливата българска кауза. К. А. Росети, братя Брътияну, Голещи, Стурдза — родолюбиви и свободолюбиви ромъни, най-енергично подпомагат делото на българските емигранти.

Премахването на цензурата от владетеля Григоре Гика е една важна стъпка за развитието на печата. Революционната, либерална и демократична буржоазия смело и свободно е могла да се изкаже по всички въпроси.

След 1859 г., когато двете княжества, Влашко и Молдова, се съединяват, нови възможности се откриват пред тружениците на печата. Политическите борби се разгарят още повече, когато бива свален княз Куза и престолът в 1866 г. се заема от династията Хохенцолерн. Консерватори-белите и либерали-червените водят непримирима борба. Букурещ става средище на политически и културен кипнеж. Обществените, социални и политически борби в Букурещ увличат не само ромъните, а и всички емигранти от Югоизточна Европа, включително и българите, които намират убежище и възможност да разгънат творческите си сили и да помогнат на ония, които пъшкат под „дебелата сянка на султана.“

По спомените на полковник Лъкустеану, армията е имала революционен облик. Тя се борила с вътрешния феодален строй, с турските орди, с Хабсбургите и с царска и феодална Русия. Идейна борба, която налага новото търговско съсловие, измествайки чокоите. Досегът с Запада предизвиква връзката с идеите на Ламартин, Кине, В. Хюго, Бланки, Кошут, Гарибалди и Мацини.

При наличността на една богато наситена с идеи епоха, българският печат в Ромъния намира широко разпространение и пълна поддръжка от ромънската напредничава общественост. Българският печат в Ромъния има историческата задача да изпълни една възвишена мисия: освобождението на българския народ от политическото иго на турците, от духовното робство на фанариотите и от социалното притеснение на спахии, аги и чорбаджии. Идеята за свободата става света и тя кристализира в пламенните статии на българските революционери-възрожденци. Печатът става трибуна на поробения народ, който мечтае за пълно освобождение. Вестници и списания работят за пробуждане съзнанието на емиграцията и подготвянето на ония родолюбци, които стават авангард на идеята за освобождението. От Турну Северин до Галац, по цялото протежение на Дунава, и от Яш—Фокшан—Букурещ до Гюргево, навсякъде българските емигранти се борили и чакали слънчевия ден на свободата. Българската емиграция работи за човешки правдини и се готви за големия празник на свободата. Апостолите на българската свобода — Раковски, Каравелов и Ботев, са смелите журналисти, които чертаят новите пътища за борба и чрез перото увличат народните маси за народна и общочовешка борба. От политическа хроника, българското списание се превръща в революционен жив вестник — трибуна на политическото възраждане на българския народ.

За развитието на българския вестник в Ромъния спомагат училищата, културните и патриотически общества на емиграцията, които намират възможност за процъфтяване, особено в градовете Букурещ, Галац, Браила, Болград, Гюргево и Александрия, които стават центрове на българското възраждане. В тях се създават революционни организации, които имат за задача да подготвят чети за нахлуване в България. Десетки вестници и списания, и стотици книги, от „Кириякодромиона“ на бунтовния епископ Софроний до в. „Нова България“ на непримиримия Ботев, от 1806—1878 г., за седем десетилетия титаните на българската мисъл подготвят на ромънска земя кадрите на една близка революция, целяща помитането на кървавия азиатски режим.

Главно пет центра в Ромъния се считат за люлки на българската журналистика: Браила, Букурещ, Болград, Гюргево и Пloeщ.

По наши изследвания, в Браила са били настанени към хиляда семейства българи — емигранти, в Букурещ—70.000, а в Пloeщ е имало към 10.000 българи. Още през 1863 г. българите в Браила имат свое училище.

Българската общественост в Ромъния чертае нови хоризонти, а списанията и вестниците държат будно съзнанието у българина, който остава гост на Ромъния в очакване сигнала за повсеместна революция. В Браила, център на революционери принадлежащи към различни народности, се печатат много български вестници и списания. „Българска пчела“, вестник политически, любословен и търговски, започва да се издава през м. май 1863 г. Излиза две години (всичко 19 броя) под редакцията на Хр. Ваклидов, който се оженва за сестрата на Стефан Расидеску — известен печатар, при когото мнозина българи печатат свои вестници, списания и книги. Програмата на „Българска пчела“ е известна. Ратува за култура и просвета, и за приятелски връзки със

съседите, с девиз: всеки да е господар на своето и да почита чуждото. Отговорен редактор е бил Испас Попеску. „Българска Пчела“ се издавала в Браила.

„Бждущност“ — Viitorulu — може да се сметне за първия вестник излязъл на български и на ромънски език. Първият брой излиза на 8 март 1864 г. Излезли са 10 броя, при редактор Георги (Сава) Раковски и отговорник Таке Василеску. В този вестник участва и известният голям ромънски учен професор Богдан Петричейко Хаждеу. Същият написва и една брошура — „Ние и българите“, а в колоните на „Бждущност“ — статии, с които иска да се разтури чокойската камара и да се създаде един разумен избиращ закон. В друга статия той настоява народът да гласува либералната конституция на княз Куза и създаването на „нот статут“. Раковски, от своя страна, развива идеята за Балканска конфедерация, при която българи, ромъни, сърби и гърци да живеят като братя. Частно за Ромъния, той иска оземляването на селяните, като води жлъчна кампания против ромънските чокои и против българските чорбаджии. Раковски е във възторг от приема указан на българските емигранти от ромънския селянин. „Ромъния, казва Раковски, бе за българския народ едно свободно и ненакърнено убежище, а къщата на ромънския селянин бе отворена за българина с най-голямо и сърдечно гостоприемство“. Раковски е бил в допир с големите ромънски демократи: Михаил Когълничеану, К. А. Росети, Йон Брътияну и др. Ромънските вестници: „Агюца“, „Ромънул“, „Бучумул“, „Реформа“, „Конвенциунеа“ и др. са дали хубави и благоприятни отзиви за „Бждущност“.

След спирането му: Раковски замисля нов вестник: „Бранител“ — Aregatoriulu. Първият брой излиза на 19 юли 1864 г. на български и на ромънски. Някои смятат, че се е наричал „Защитник“. Този вестник пледира за българо-ромънско сближение и за благоденствието на двата народа, изключвайки чокоите и чорбаджиите, които са парализирали издаването на вестника, считайки го противен на кастовите им интереси.

На следната 1865 г., пак в Букурещ, Раковски издава „Българска старина“ — повръменно списание, издаваемо във неопределено време. Това списание излиза през юли 1865 г. само в една книга от 206 стр.

През 1864 и 1866 г. Р. И. Блъсков издава в Болград „Духовни книжки“. Излезли са всичко 20 книжки за двете години.

През 1867 г. в Браила Добри Войников издава „Дунавска зора“, вѣстникъ за волните българи. Започва да се печати през месец септември, излиза 3 години наред и няколко броя от четвъртата годишнина. Ратува за братство и съединение, за бунт и свобода. Много свободолюбиви и прогресивни емигранти-българи участвуват в „Дунавска зора“, между които и Христо Ботев. Добри Войников, като учител в българското училище в Браила, е имал големи неприятности с местните нотабили — чорбаджии, считани за врагове на българското освободително дело.

През 1867 г. в Букурещ започва да излиза „Народност“, български всеобщ вѣстникъ — от 21 октомври 1867 до 6 юли 1869 г. Редактори: Д-р Ив. Богоров и Ив. Касабов. Обнародвани са статии и на ромънски и френски езици. Във вестника се хвали Ромъния, като гостоприемна страна. „Народност“ е орган на „младите“ и взима участие при

изпращането на чети през 1868 г. в България, а редакторът му Ив. Касабов пише възвания от името на „Привременното българско правителство“. Когато през 1869 г. започва да излиза в. „Свобода“ на Каравелов, „младата партия“ напуска дуалистичната политика и минава към „Свобода“, а „Народност“ спира.

„Общтъ труд“ е излизал в Болград през 1868 г. под редакцията на Теодоси Икономов, с програма: наука, образование, просвещение. Излизат всичко 3 броя. „Оса“, сатирически вестник, излиза седмично в Браила през 1868 г. под редакцията на Добри Войников. Излизат само няколко броя. „Хъшъ“ излиза през 1868 г. в Браила под редакцията на дядо Паничков. По-рано той излиза под името „Светлина“ с неизвестен редактор. „Хитъръ Петър“ — малък лист за много работи. Започва да излиза в Браила през 1870 г. под редакцията на Паничков. От бр. 5 в този вестник сътрудници и Христо Ботев. „Отечество“ — *Patrie*, вестникъ политически и книжовни, започва да излиза през месец юли 1869 г. в Букурещ под редакцията на П. Кисимов и Д. Войников. Печата статии на ромънски и на френски език. Войников редактира само последните няколко броя през 1871 г. Любен Каравелов отказва да заема мястото на редактор, тъй като той лист отразявал възгледите на чорбаджиите.

„Читалище“, белетристически или забавен лист. Излиза в Браила през м. октомври 1869 г. и то само в няколко броя, под редакцията на Запрянов. Същият в Болград издава този лист под името „Пътникъ“, листъ книжевностъ полъзнъ забавъ и търговиъ, излиза еднашъ въ недѣль-жатъ. В Болград през 1870 г. се отпечатват 5 броя, а след това, — в Браила. По случай преместването на вестника, редакторът му пише: „Пътника начнъ вече да пътува“. Божидар Запрянов е редактирал и 5 броя от хумористичния лист „Кукуригу“, който се печати при Паничков. В този лист участвува като сътрудник и Добри Войников, а през 1872 г. е редактирал „Петелъ“, от който излизат 10 броя.

„Тъпанъ“, сатирически и юмористически вестникъ съ картини. Излиза през 1869—1870 г. и през 1875 г., под редакцията на Ив. Мънзов, роден на 1842 г. в Браила. Биографията на Мънзов е писана от Дончо Иванов в „Русенски търговски куриер“ през 1912—13 г. В изданията на ромънски език вестник „*Valcanul*“, година I, бр. 19 от 1875 г. е поместено антрефиле за подновяването на „Тъпанъ“. Прави се намек, че този лист би трябвало да се занимава повече с общите интереси и по-малко с личностите. „Тъпанъ“ е водил остра борба против чорбаджиите и техните кастови домогвания. В него участвува и Христо Ботев.

През 1870 г. излизат 2 броя от „Мірозрѣніе или Български инвалид“, списание временно. Редактор Ив. Добровски.

„Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество, под редакцията на В. Д. Стоянов и Т. Пѣев, започва да излиза в Браила от 1870 г. Историята на списанието е позната.

„Комаръ“, хумористичен лист, излиза в Браила през 1871 г. само в един брой с редактор Никола Живков. Този брой не е намерен. Предполага се, че в списването му е взел участие и Христо Ботев. Това ни бе съобщено от брата на поета — покойният генерал Кирил Ботев.

„Кърлешъ“, хумористичен вестник, издаван от Добри Войников в Браила. Излезли са 2 броя през май и юни 1871 г. Вестникът съдържа

остри нападки против Българското книжовно дружество в Браила. Памфлетите са писани от Добри Войников и Христо Ботев.

„Училище“ излиза в Букурещ през 1871 г., под редакцията на Райко Ил. Блъсков, с просветен характер.

„Таралежъ“, сатирически и юмористически вѣстникъ с фигури, излиза в Букурещ през 1872 г. В тоя вестник участвува и Христо Ботев. Има закачки против букурещките нотабили и жлъчни антрефилета против църковниците. Излизат 3 броя, ненамерени досега.

„Просвѣщеніе“ излиза под редакцията на П. Сапунов и то само 2 броя през 1872 г. в Букурещ. През с. г. Паничков издава в Браила в-к „Клепало“. От тоя неизвестен досега лист ние притежаваме два броя. Жлъчен и саркастичен лист, който подлага на жестока преценка работите на софийските църковници и чорбаджии.

„Градинка“ излиза под редакцията на Илия Р. Блъсков през 1874 г. в Букурещ, след това продължава в Гюргево. Слабо списание. Известно е. През 1879 г. излиза в Русе под името „Градина“.

„Ступанъ“, земеделѣлческо економически листъ. Излиза в Букурещ през 1874 г. под редакцията на Димитър Хранов. Той е първият български земеделски вестник — с програма засягаща земеделието.

През 1875 г. в Браила започва да излиза в-к „Михалъ“, сатирически и юмористически вестник — в няколко броя. В него участвуват и двамата братя на поета Христо Ботев — Кирил Ботев и Стефан Ботев, след като предварително работите им се коригирали от поета. Редакторът на вестника е бил Стоян Заимов, който през 1875 г. се връща от Диар Бекир.

„Ctăbanul“ — Гражданин, в-к редактиран от Ангелаке Савич. Започва да излиза в Браила на ромънски език, като „журнал за социални интереси.“ В бр. 52 от 20 юли 1875 г. той обявява преиздаването на в. „Тъпан“ под редакцията на Ив. Мънзов. Препоръчва му да не се занимава с личности, а с дела, които могат да бъдат полезни. В същия брой говори за в. „Михал“, който излиза в Браила. Също така и за една подигравана личност на име Мангу. Ангелаке Савич издава и други вестници: „Жаба“ хумористичен лист, през 1874, а така също участвува в в-к „Хитър Петър“.

След Раковски, в Ромъния се очертава нова сила в областта на журналистиката — голямата фигура на Любен Каравелов, който съумява да обедини около себе си цялата емиграция. От юни 1869 г. Каравелов е в Ромъния и с малки прекъсвания остава до 1878 г. Той взема рязко становище против „старите“ и против дуалистическата им система. Поради тези причини, Каравелов отказва да редактира в. „Отечество“ и замисля свой орган, който излиза през м. октомври 1869 г. под името „Свобода“, вестник политически и книжовен. Известна е програмата на „Свобода“ — тя защитава българските интереси и очертава пътящата към българската независимост. Каравелов води остра борба и против чорбаджиите, като ратува за балканска федерация със свободни народи. Тук ще се спрем на неизвестната му дейност, като политик, в Ромъния. От 2 януари 1871 г. до 25 октомври 1872 г. всяка сряда „Свобода“ излиза с ромънска притурка под надслов „Libertatea“. Статиите, които се печатат в „Libertatea“ не се поместват в „Свобода“. „Libertatea“ се явява като информационен и пропаганден лист на българската еми-

грация в Ромъния, с цел да се осведоми ромънското обществено мнение по българските революционни дела. Разглежда общобалкански въпроси и европейски проблеми, които дават отражения на Балканите. Ние при- тежаваме броеве, от които ясно проличава високото разбиране на тези проблеми от страна на Любен Каравелов. Парижката комуна, например, тоя „огън удавен в кърви“, е разгледана с вещина, характерна за един бележит социолог. Досега се е смятало, че на Балканите само Светозар Маркович е успял да схване социалния и политически смисъл на Комуната. Вярно е, че във в. „Застава“, бр. 35 от 1871 г. Маркович брани идеала на Комуната. Якшич я нарича „прекрасната“ комуна, а Змай Иованович ѝ посвещава пламенни стихове — „На гроба на застреляните ко- мунисти“. Но Любен Каравелов, който се смята за пламенен защитник на „О м л а д и н а т а“ и на социалистите около „Застава“ и „Раденик“, не е мо- гъл да остане безразличен към това голямо събитие. В „Либертатеа“, год II, бр. 11 от 19 март 1871 г. Каравелов прави апология на Парижката комуна. За пръв път на Балканите прозвучават думите пролетариат, класа. Ето малък откъс от тая статия: „Размириците в Париж имат социал-комуни- стически характер. Долната класа на народа, така наречения пролета- рият въстана против богатите класи . . .“ В статията се говори за бур- жоазията, като собственица на фабрики и мини, а накрая се търси практическия резултат от социал-комунистическите идеи. В други статии се пледира за братство и федерация на Балканите. „Само съединението между нас, казва Каравелов в друга статия („Libertatea“ 13. I. 1871 г. II бр. 2) — ще ни прави силни и ще осигури нашата независимост. За- това братя ромъни, българи и гърци, подайте си един на други братски ръце, вие които обичате свободата, и бъдете сигурни, че ще се отървем от днешното положение само чрез съюз и Дунавска конфедерация“.

Същата програма Каравелов развива в „Независимост“, който се явява продължение на „Свобода“. Когато Каравелов отстъпва пред ре- волюционния гений на Ботева, започва да издава през 1875 г. „З н а н и е“, вестник за наука и култура.

Ботев се проявява в Ромъния като журналист и публицист във време, когато идеите намират най-широко разпространение. Френският дух на свободата вее в ромънския обществен живот. Самата Ромъния е изпълнена с емигранти-революционери, идещи от различни страни, подго- нени от своите правителства. Революционна Браила по това време гъмжи от революционери и конспиратори. Ботев, започвайки като коректор на „Дунавска зора“, в паметната 1871 г. се наема с издаването на „Дума на българските емигранти“ с девиз: „истината е свята — свободата е мила.“ Програмата е революционна, възвишена каквато е била политическата обстановка в тогавашна Ромъния.

На 26 октомври 1871 г. се свиква първият конгрес на свободния и либерален печат в Ромъния. На тоя конгрес се вземат решения от голяма важност за развитието на свободната преса. Конгресът се обя- вява против германската експанзия, която застрашава дунавските земи. Печатът осъжда колонизирането на страната с немци и тиранизирането на една част на народа от друга. Конгресът протестира против открива- нето на австро-унгарски консулства в Ромъния — причина за толкова усло- жнения в обществените отношения. Най-големите ромънски вестници, приятелски настроени към българската кауза, чрез своите делегати под-

писват важните решения на този конгрес, които осигуряват пълна и безусловна свобода на печата. Епохата се характеризира като либерална и демократична.

Естествено, при тези противогермански брожения, които стават в Ромъния, особено след френско-пруския конфликт от 1870 г., българските емигранти виждат, че двата народа имат обща участ: да се предпазят от тая немска експанзия, която застрашава полунезависимостта на Ромъния и отдалечава освобождението на българския народ.

От в. „Дума“ са излезли няколко броя. През 1873 г. Ботев редактира в-к „Будилникъ“, сатирически и юмористически. Излизат всичко 4 броя. Известни са само бр. 1 и 2. След това, през 1875 г., издава в. „Знаме“, от който излизат 27 броя. Идеите, които отстоява Ботев, са известни: борба против вековното робство и освобождение на народа. Остава още недостатъчно изяснена дружбата на Ботева с революционери от различни народности, които са работили в Ромъния или са минавали през тая страна. Ботев участва и във в. „Свобода“ и „Независимост“, както и в други вестници, за които споменахме. Идеите, които развива в своите вестници, се знаят. Минал през школата на руските народници-социалисти, вдъхновявайки се от Бакунин и Лавров, поглъщайки жадно литературата на научния социализъм, а чрез нея запознавайки се и с немската философия, с английската политическа икономия и с френския утопичен социализъм, Ботев се очертава като велик революционер, който държи ключа за разбирането на цялата българска история.

Несъмнено, епохата е бурна, величава, пълна със събития. Ромънската прогресивна общественост тогава взема страната на българската кауза и по всички кътища се афишира това велико дело за побратимяване на народите. Първите хора на държавния живот — общественици, публицисти, писатели вземат страната на българските емигранти. Най-големият ромънски общественик-демократ К. А. Росети, който издава на времето в-к „Ромънул“ — трибуна на българското освободително дело, има за цел да се установи в София, за да подкопае устоите на турската империя. „Във възторг съм от патриотизма на българите, пише Росети, те не парадират с думи, а работят“. . . „Няколко младежи бунтовници ме посетиха в редакцията, искайки да председателствувам друго събрание“. . . Все в тоя дух са бележките на великия демократ, който работи с първите хора на българското революционно дело в Букурещ и Браила.

Всички важни събития, които се развивали в Ромъния оказвали влияние и върху българския печат. Десетки ромънски вестници и списания отразяват новите веяния за свобода и либерализъм.

Журналисти, писатели, политици, най-будните и честно мислещи хора в Ромъния, манифестират своята безгранична любов към поробенния български народ, който чезне под гнета на петвековното робство. Ботев правилно бележи, че българският народ „откъм Дунава, белия Дунав, е чакал той някогаси своите освободители от византийското иго, към Дунава и сега обръща очи!“ Идеята се подема и от други дейци на журналистическото поприще. Издават се нови вестници и списания, и всички „се борят, кой как може с душманите на народа“. „Български лъв“ се издава в Браила през 1876 год. Все през тази година Кирил Тулешков издава „Български глас“ в Болград с задача да разясни

българските работи и да отрази стремежа към политически живот на българите под турска власт.

„Момче“, малък вестник, 1876 г., се печата в печатницата на Паничков в Браила, под редакцията на известния тогава ромънски поет — българинът Д. Великсин. Същият е автор на много ромънски стихотворения. Написал е стихотворението „Съюз на ромъни, българи, гърци и сърби“, което навремето в Букурещкия народен театър бива рецитирано от прочутата артистка Фани Тардини.

„Възраждане“ започва да излиза в Браила през юни 1876 г. под редакцията на С. Миларов, Т. Пеев и Ив. Драсов, със статии писани и на френски език. Вестникът определя своята физиономия така: Русия даде школското движение т. е. Василий Априлов, а Ромъния — въстаническото, т. е. Георги Раковски. Вестникът разисква въстанически проблеми и пледира за искрено разбирателство със сърби и черногорци. Драсов е учил в Чехия и бил приближен на Хр. Ботев.

„Нова България“, вѣстник политически и книжовен, излиза през май 1876 г. в Гюргево под редакцията на Хр. Ботев, Р. И. Блъсков и Ст. Стамболов. Ботев редактира само първи брой. Излизат всичко 75 броя.

„Стара Планина“, вестник за политика и книжнина, под редакцията на С. С. Бобчев. Печатал е статии и на френски език. Излиза през 1876 г. За този вестник и за в-к „Отечество“, Захари Стоянов смята, че са били оръдия на чорбаджийската (Добродетелната) дружина, а за редакторите им казва, че кадят тамян на гнилото и отживялото,

„Балканъ“, вестник издаван от Кирияк Цанков, излиза само в два броя на български през 1875 г. През същата година започва да излиза на ромънски език под името „Balcanul“.

В „Balcanul“ са прокарани възгледите на Любен Каравелов за българското освободително дело, с революционно-демократична програма. Хората около „Balcanul“ са поддържали връзки с ромънската революционно-демократична буржоазия с представители Росети-Брътияну. В програмата си вестникът се застъпва за братско и мирно съжителство между българи, ромъни и сърби, атакува полската аристокрация, която служела на Високата порта и се стремела към насилственото католицизиране на българите. Напада остро и турския деспотизъм. В „Balcanul“ намираме известия за „Знаме“ на Ботев, за „Тъпан“ на Ив. Мънзов и различни съобщения.

Преди освобождението на България много българи са се установили да живеят в гр. Пловещ. Тук е кипел революционен живот. През 1871 г. излиза на ромънски език сп. „Democratia“, под редакцията на кап. Кандияно-Попеску, известен републикански деец. Това списание редовно дава известия за българите. Същият Кандияно-Попеску през Освободителната война взел участие като офицер и особено се отличил в боевете при Гривица и Плевен. В Пловещ на 12 юли 1876 г., под редакцията на Ив. Кършовски, започва да излиза в-к „Vulturul“, *diar cotidian politic*. („Орел“, ежедневен политически вестник.) Прегледахме цялото течение на „Vulturul“, Последният брой е излязъл на 23 декември 1876 г. Ето и програмата на вестника, както е отпечатана в броя от 21 септ. 1876 г.: „Принципът на „Vulturul“ не може да бъде освен либерален в пълната смисъл на думата. Ще подкрепим ромъно-българските инте-

реси, защото сме убедени, че интересите на тия два народа са идентични“. В броя от 29 юли 1876 г. печати едно колективно писмо на българската, босняшката и херцеговинската младеж, отправено до Гарибалди, който се величае като най-велик мъж на съвременния век, знаменосец на независимостта и свободата. Същото писмо било дадено и в други ромънски вестници. А в броя от 24 август 1870 г. „Vulturul“ печати сърдечно възвание на Гарибалди. В бр. 26 от авг. 1876 г. печати едно стихотворение на българин — младеж, което носи заглавието: „Гласът на един българин“ и е подписано Г. Партенеску. Наситено е с житейска правда и борчески настроения. В това стихотворение вее духът на революционния марш от 1848 г. „Събуди се ромънино“ и протестът на „Император и пролетарий“ от Михаил Еминеску. Застанал на либерална линия, „Vulturul“ обвинява в предателство много немски вестници, които били подкупени с отомански лири, за да пишат против българското освободително дело. В броя от 14 август 1876 г. печати проекта на лорд Ръселл за Дунавска конфедерация. Същият отправил едно писмо до лорд Гранвий, по случай разискванията в английската камара, по въпроса за турските зверства в България. В броя от 6 ноември 1876 г. се печати политически катехизис, с който се осъжда политиката на великите сили спрямо поробените народи. Вестникът изобилствува с най-различни известия и съобщения засягащи българския въпрос.

На 14 февруари 1877 г. Ив. Кършовски, на мястото на „Вултурул“, който спира на 23 декември 1876 г., започва да издава в-к „Independenta Nationala“, *diar politic, literar si comercial* — („Народна независимост“, политически, литературен и търговски вестник) с девиз: „Що е твое, не ти го взимам; що е мое, не ти го давам“ и с програма: „Независимост на всички поробени народи, толкова от Балканския полуостров, колкото и от Австро-Унгария, ще бъде нашата цел. Верни на тази идея, ние непрестанно ще се борим за нейното реализиране“.

Тези извадки из тогавашните вестници, издавани на ромънски език, охарактеризирват българския журналист в Ромъния като борец за правдини и свободи за своя поробен народ. Мнозина от българските дейци са сътрудничили и в ромънски вестници, издавани от ромъни.

Българи са пращали изложения до най-различни места, в които се описват турските жестокости спрямо българите. М. Д. Балабанов и Д. Цанков отправят едно изложение до лорд Дерби и до други представители на чуждите сили в Лондон с дата 2/14. август 1876 г. и с тоя мемоар се иска едно народно правителство покровителствувано от чуждите сили („Vulturul“ 6. X. 1876). Луи Блан, прочутият френски историк, в „L'homme libre“ печати статия „Източния въпрос и неговото разрешение“. Тази статия веднага бива разпръсната от българи на ромънски език, защото в нея се иска свобода за всички народи от Турция и Австрия, като се осъжда политиката на царска и феодална Русия и се приема създаването на една конфедерация от седем държави (Вж. „Vulturul“ от 30. X. 1876).

Кирияк Цанков започва през 1877 г. да издава в-к „L'Etoile d'Orient“ на френски език с цел да осведомява общественото мнение по българските въпроси.

В Букурещ Димитър Попов от Калофер започва да издава „Българинъ“, който през 1877 г. продължава в Гюргево. Вестникът е

защитава народните интереси в навечерието на Освобождението. „Славянско братство“, политическо и литературно списание. Излизат 5 книжки през 1877 г. в Букурещ под редакцията на Р. И. Блъсков. „Сѣкидневний новинарь“ започва да излиза в Букурещ през април 1877 г. под редакцията на Павел Бобеков с цел да осведомява ония българи в Ромъния, които не знаят ромънски език.

Многобройни афиши и апели на ромънски език, имащи за цел да се събират помощи за заминалите в България ромънски войски, се прѣскали в пределите на Ромъния.

Българският периодичен печат в Ромъния, издаван на български или ромънски език, отразява възжеленията на един народ, който в своя стремеж да извоюва свободата си прибегва до побратимяване с всички свободолюбиви представители на тогавашната ромънска културна и политическа общественост. В този кратък исторически преглед ние подчертахме ония моменти, които в историята се считат за решаващи. Три важни момента се набелязват в развитието на този печат: Раковски — Каравелов — Ботев, тройката на революционния печат. Спряхме се повече на някои неизвестни досега факти и на по-малко известни данни. Тези нови факти сме извлекли из старите архиви на Ромъния или пък от броевете на някои вестници, лично притежавани от нас.

Правят впечатление многото хумористични вестници, които се издавали от българите в Ромъния. Също така и ромъните по това време са прибегвали до хумористичния печат. Хумористичният вестник е изпълнявал достойно своето предназначение.

Още през 60-те години на миналия век Херцен и Бакунин са имали своите агентури в Букурещ, Яш и Тулча. А много по-рано утопичният социализъм на Сен Симон и Фурие упражнява своето влияние във Влашко и Молдова. Проникват и идеите на Мацини и Гарибалди, а в навечерието на Освобождението дори тезисите на Ласал — Маркс — Енгелс. Ромънската културна общественост асимилира всички тези, идейни схващания, които излъчват нови хора, носители на либерални идеи. Дияманди е приятел на Сен Симон, Николае Бълческу е секретар на Мацини, Брътияну е другар на Жюл Мишле, Арборе е секретар на Бакунин, д-р Николае Русел е приятел на парижките комунари, Бонифачу Флореску е бунтовник сражавал се по барикадите в Париж, К. А. Росети се възхищавал от Гарибалди, а Добруджеану Гереа, пратеникът на руските социалисти от Женева и Цюрих, уговарял издаването на руски вестник в Браила. С тях са работили и титаните на българската революция: Раковски, Каравелов, Ботев и сподвижниците им. Затова в голяма част от вестниците и списанията, издавани от тези кръгове в Ромъния, вее мощният вятър на революцията и свободата. В тези вестници и списания на младата революционна партия се бичуват чорбаджиите, а в хумористичните вестници се усмиват всичките им слабости.

Българският печат в Ромъния преди Освобождението улеснява бурния кипнеж на възраждането, което открива пътя към Дунава — реката на надеждата за близкото освобождение. Този революционен печат за дълги години ще бъде ценен извор за всички ония, които с перо смело и истински служат на народа.

ЖИВОТ И ИЗКУСТВО

АТАНАС ИЛИЕВ

Преди да пристъпя към същността на моята тема, ще разкажа за едно свое посещение в къщата, в която е израснал трагично загиналият наш поет П. К. Яворов. Споменът за това посещение остави дълбоки следи в паметта ми, не само защото е свързан с личността на един от най-големите ни поети, но и защото разкри пред мен, по най-неочакван начин, тайната на поетичното творчество и неговото отношение към живота. Сестрата на Яворов, която е останала да живее в бащината си къща, ме посрещна при това посещение с топло чувство и след поканата ми да разкаже някои свои спомени за живота на поета, започна своя разказ с непринудеността на добра разказвачка, която притежава дарбата да се вживява в миналото и да го възкресява.

По-късно разбрах, че тя подбира ония събития от живота на своя брат, които биха представляли интерес за нейния посетител. Слушах унесен разказа ѝ за ранното ѝ детство. Ето, тя играе с братята си на двора, който се разстила пред малката къща. Малкият Яворов отбягва момчетата от махалата. Бои се от тях, защото знае, че не го обичат. А те не го обичат, защото чувствуват, че той се различава от тях, че живее в странен мир, населен с призраци. През ранното си детство Яворов е боязлив. Всяка прочетена книга оживява в неговата детска фантазия. Заживял с баладата на Ботев „Хаджи Димитър“, в която става дума за самодиви, той съзира около дървото в бащиния си двор, самодивско хоро. „Самодивите бяха в бяла премяна“, вика той ужасен и побягва вкъщи. На другия ден идва свещеник да свети вода около зловещото дърво и видението изчезва. Но по-късно пред него се явява образът на самият Ботев. Четири пъти го посещава той, в различни моменти от живота му, а преди да замине с четата на Гоце Делчев за Македония, Ботев застава пред леглото му и го целува по челото. По-късно по същия начин Яворов изживява много от своите видения, които са описани в различни стихотворения.

Мъчно ми беше да напусна родния град на Яворов преди да се сбогувам с тази чудна разказвачка, чийто живот е неразривно свързан със спомените за покойния ѝ брат. Посетих я отново, придружен от група учители, и я замолих да продължи своя разказ. При това второ посещение тя проследи пробуждането на социалните чувства у своя брат, първите му пориви да превъзмогне фантазията свят, в който той е бил задълго заключен. В малкия провинциален град се разнася вестта, че е пристигнал знаменитият войвода Панайот Хитов. Малкият Яворов, известен на сестрите си със своята страхливост, е обладан от някакво нервно напрежение: той трябва да се срещне с човека, който е различен от всички негови познати, той трябва да разкрие пред него своята душа,

в която зад привидната страхливост се таят героични пориви. И ето, страхливото дете си пробива път между гъстата навалица, застава смело пред войводата и му извиква гръмогласно: — „Здравей бе, комита!“ Войводата е възхитен от порива на детската душа, прегръща малкия си събеседник и изрича пророческите думи: — „И ти ще станеш комита“. След завръщането си с четата на Гоце, която се би за автономията на Македония, Яворов посещава бащиния си дом. Баща му го съди и хока, а той стои пред него прав и го слуша почитателно, но не се разделя от любимите си книги, в които преобладават брошури по македонското освободително движение.

По-късно Яворов се свързва с Лора. Бащата е против тая връзка; едва го разубеждават да не тръгне с влака за София и да попречи на предстоящия брак. Но Лора им пише нежни писма, осведомява ги за своя съпруг, за успехите му, отнася се почитателно към цялото семейство на Яворов. Тогава се занизват събития, в които блян и действителност, призрци и живи хора, образуват някаква чудна плетеница и най-после идва трагичният край.

Всички слушахме сестрата на Яворов захласнати. По всичко се виждаше, че и тя е наследила поетичната дарба на покойния си брат. Всяка нейна дума се откъртваше от сърцето ѝ, целият ѝ разказ бе тъй правдив, тъй прочувствен, тъй заразяващ! „Вашите спомени трябва непременно да бъдат записани!“ — възкликнах, когато тя завърши разказа си. След тия мои думи тя, за очудване на всички ни, изрази голямо огорчение. „Та те са записани и дори са напечатани, ми каза тя, но лицето, което ги записа, после ги е разкритикувало и цялата му книга е пропита с недоверие към мен!“ По-късно се научих, че такава книга била издадена в Пловдив от един биограф на Яворов, който съпоставил биографските данни, получени от сестрата на поета с известни факти узнати от други лица, и стигнал до заключение, че някои от данните, получени от Яворовата сестра, са плод на нейната собствена фантазия. В първия миг не можех да повярвам на споменатия биограф. По-късно се срещнах и с други биографи, размислих върху чутото от тях и допуснах, че сестрата на Яворов е преиначила, макар и може би неволно, някои от биографичните данни. Но чарът на разказа, който бях чул, се запази непокътнат, защото този разказ бе по-правдив от обективно сверените факти на биографите.

В него имаше нещо от правдивостта на изкуството. Нима авторът на една романизирана биография не допълва чрез творческия акт на своята фантазия обективно сверените биографични данни на разглежданата историческа личност? Нима той не съчинява известни събития, които му се струват правдоподобни? Тия съчинени събития могат дори да са по-правдоподобни и по-характерни за изобразената личност от обективно сверените факти. Те могат да я разкрият по-пълно и по-разностранны. В живота на всеки човек има моменти, когато той „не прилича“ на себе си. Тия моменти трябва да се изпуснат в една романизирана биография. Но те могат и да се преобразят така, че да се явят в органическо единство с най-важните факти от живота на изобразената личност. Художникът има право да прибегва до такова преобразяване. Лъжата тук престава да е лъжа, защото е в служба на самата истина.

„Dichtung und Wahrheit“ — „Поезия и истина“ — така озаглавява Гьоте една от книгите си, в която описва мотивите на своето творчество. Тия две понятия на пръв поглед изглеждат противоположни, но те са поставени от Гьоте на една и съща плоскост: поезията се различава от истината, но не като нейна противоположност, а като опит да се стигне до една нова, по-дълбока, недостъпна за емпиричния поглед истина. Тъкмо до тази истина се домогваше даровитата сестра на поета, която умееше да предаде в кратък разказ живата личност на любимия си брат, без да разхубавява неговия образ, без да му приписва черти, каквито той не е притежавал, без да премълчава за неговите слабости, без да допуска в своя разказ нещо, което не е характерно за самия него. Времето, изживяно в спомени, може би е вмъкнало в тях редица измислици, но тия измислици тук са добили реален смисъл. Сестрата на поета носеше в душата си някакъв художествен портрет на любимия си брат и с умението на голям майстор-портретист допълваше и обогатяваше живия образ при всяко разнизяване на спомените, запазени от ранното ѝ детство.

Нека прибавим веднага, че сравнението между романизирана биография и портретно изкуство, на което се натъкнахме, тук изразява не някакво случайно подобие, а дълбоко родство между тия два вида художествено творчество. Защото те са неразривно свързани с една действителна личност, която трябва да бъде отключена, сиреч почувствувана и разбрана, а след това и художествено изразена. На пръв поглед, тия две изкуства се различават по това, че романизираната биография протича в известен период от време, а художественият портрет изразява някакъв замръзнал момент от времето. В това различие, както е известно, Лесинг бе съзрял границите между поезия и живопис. Време и безвремие, време и пространство — това бяха в теорията на Лесинг две различни области на естетично изживяване, първата характерна за поезията, втората характерна за живописата. Но наистина ли живописата изразява някакъв замръзнал момент от времето, както смяташе Лесинг? — Нека се ограничим засега само върху портретното изкуство. Ако се вгледаме в портретите, създадени от големите майстори, не е трудно да открием, че те променят своя израз. Следователно, от тях струй живот, който протича във времето.

Техният поглед разкрива тайните на едно индивидуално съществуване. Те са „тихи обитатели“ на домовете ни, както ги нарича естетикът Кристиансен. Но времето, в което се разнизва техния живот, се различава от времето, в което е протекъл животът на самите модели: то е някакво „сгъстено време“, което ни приобщава по най-късия път към живота на модела. Съзерцаваме портрета само няколко минути, а моделът ни става близък: струва ни се, че го познаваме от години. Малко знаем за него, но това, което сме узнали, е от особена важност. „Non multa, sed multum“, както се казва в латинската поговорка. Ако се запитаме, как е стигнал художникът до сгъстеното време, в което „живее“ портретът, споменатият по-горе естетик би могъл да задоволи проявеното от нас любопитство: той би ни разказал, че художникът-портретист наблюдава в различни моменти израза на своя модел и запомня ония моменти, в които отделни черти на лицето му добиват особена живост, а след това синтезира тия моменти, като създава от тях ново орга-

ническо единство. Подобно на художникът-биограф, той изпуска всички моменти, в които моделът „не прилича на себе си“, а подчертава ония, които са характерни за него. Да се открият тия характерни моменти, това е понякога трудна задача. Така бихме разбрали стремежа на Рембрандт да издебне своя модел в моменти, когато той не подозира, че е наблюдаван; така бихме разбрали и „борбата на художника със своя модел“, борбата му срещу желанието на модела да се показва не такъв, какъвто е, за което ни разказва Роден в своите бележки върху изкуството. Но художникът-портретист, както бе схванал още Кристиансен, не се задоволява да съгъсти характерните моменти от изтеклия живот на своя модел: той си представя, как би изглеждал моделът при едни или други моменти от своя бъдещ духовен развой и прибавя нещо от тия моменти към своеобразния израз на портрета. Големият художник отива по-далеч в тази насока и не е чудно, ако Оскар Уайлд разказва, че портретът на Дориан Грей е включвал цялото бъдеще на своя модел, а есеистът Марсел Брион открива в портретите на Рембрандт някакво предчувствие за преходността на всяко човешко чувство: струва ви се, че ученият ще разпилее ръкописните листове, които държи в ръката си; че кесията с пари е загубила стойността си в ръката на търговеца, а здраво хванатата сабя на боеца ви нашепва, че не ще успее да го спаси от неминуемата смърт. Като подчертава израза на отделни черти от лицето на своя модел, художникът-портретист ни поставя в съгъстеното време на живота му. Погледът на портрета, полуусмихнатите устни, горчивата гънка около тях, едва повдигнатата вежда, напрегнатото чело, което едва сдържа своите бръчки, енергично очертаната брада и вдлъбнатините на страните, тук могат да ни внушат най-разнообразни чувства. Разхождайки своя поглед върху портрета, ние се спираме на отделни черти и ги поставяме в центра на своето внимание: при всяко подобно спиране портретът изглежда с различен израз. Така той живее в съгъстеното време, за което споменахме. Без да съвпада с отделни моменти от емпиричния живот на модела, портретът запазва някаква вътрешна прилика с него. Макар и да е синтетичен образ, конструкция на едно въображение, той прилича на модела много повече, отколкото моделът прилича на себе си в отделните моменти от своя живот: това става ясно, щом го сравним с моментални фотографически снимки на модела.

Тази страна от изкуството на художника-портретист е отбелязана от Толстой в романа му „Анна Каренина“ с поразителна точност. Като разказва как е бил изработен портретът на героинята Анна от художника Михайлов, Толстой изтъква, че още от петия сеанс този портрет поразил всички, не само с приликата, която имал със своя модел, но и с това, че в него била отразена някаква особена красота. Особено знаменателни са мислите на Вронски, възбудени от този портрет. „Човек би помислил, че художникът би трябвало да е познавал Анна и да я обичал тъй, както аз съм я обичал, за да открие в нея този мил душевен израз“. Но самият Вронски, както забелязва Толстой, не е могъл да си даде сметка, че едва по тоя портрет е успял да узнае този мил израз в лицето на Анна. Изобщо, този израз бил тъй правдив, че не само на Вронски, но и на другите се е струвало, „като че са го знаели отдавна“, макар че точно такъв израз Анна не е имала в никой момент от живота

си. Типичното в нейния израз, съзряно в отделни моменти, тук очевидно е било сгъстено и обогатено чрез творческия акт на художникото въображение и тъкмо затова портретът е имал такава странна и дълбока прилика с модела.

Същото сгъстяване на типичното срещахме и в творбите на изкуството, в което е обрисуван животът на известно общество. За да портретира обществената психика, художникът прибегва до така наречените „синтетични образи“, които съчетават известни характерни за обществото черти, наблюдавани у различни негови представители. Тази особеност на битоописателното изкуство е изразена от Гоголя, по повод на комедията му „Ревизор“, по следния начин: „Всеки, макар и сам в отделни моменти, е бил или ще бъде Хлестаков, но естествено не иска да признае това: и ловкият гвардейски офицер понякога ще се окаже Хлестаков, и пишущият събрат, грешният литератор ще се окаже понякога такъв. Защото този герой обединява много черти, разхвърляни в разните руски характери, които тук са съединени в едно лице, както често се случва и в самата действителност“.

Но интересно е да се отбележи, че изнесената в творбите на изкуството обществена психика представя не само синтез на отделни черти, които са пръснати у различни членове на обществото, но и синтез на отделни моменти, в които протича животът на самото общество. Сгъстявайки живота на обществото, художникът дава израз на неговата устременост към предстоящото бъдеще. Той си представя това бъдеще, като естествено продължение на настоящето. Неясните помисли и пожелания, копнежите по един по-съвършен живот, всичко това, което се носи във въздуха, неоформено в конкретни образи, и което съставя т. н. „духовна атмосфера“ на епохата, добива плът в творбите на изкуството. Всяка творба на битоописателното изкуство, погледната от това гледище, включва в себе си значителен дял от бъдещия духовен развой на обществото. Тя е *chargée du passé, grosse de l'avenir* (натоварена с минало и бременна с бъдеще), както се казва в известната френска поговорка. Така се обяснява фактът, че в творбите на изкуството често се срещат образи, каквито се намират рядко в живота и все пак се явяват като типични за изобразената обществена действителност: те възплотяват нови, зараждащи се типове; те дават плът на онова, което зрее в обществената психика, невидимо за окото на обикновения наблюдател.

Това предчувствие за предстоящия духовен развой на обществото е характерно дори и за ония творби на изкуството, в които са обрисувани отрицателни черти на съвременното общество. Това се вижда най-ясно в битоописателните комедии: самото изнасяне на отрицателните черти в комично осветление, самият факт, че авторът, а заедно с него и публиката, са готови да усмеят тия отрицателни черти на героите показва, че обществото, което вижда своите духовни недъзи, възплотени в комичните герои, е успяло да се издигне на едно по-високо стъпало в момента на естетичното съзерцание, а това е вече залог, че то ще успее да се освободи от тия свои недъзи в едно по-близко или по-далечно бъдеще. Бъдещето на обществото, следователно, и тук е включено в творбите на изкуството: то се чувствава в самия ироничен тон, с който са описани отрицателните герои.

Но дали тази устременост на изкуството към предстоящото бъдеще е характерна за всички естетически видове? Дали тя е налице и при лиричното изкуство? — На пръв поглед, лириката прави изключение от направената по-горе характеристика на изкуството, защото тя изразява чувства, които са вълнували автора в момента на самото творчество, сиреч в момента на самото жизнено протичане. На пръв поглед, лириката е чужда на онова сгъстяване на типичното, в което съзряхме отличителния белег на изкуството. Но така ли е в действителност? — Неоснователността на подобно заключение изпъква пред нас, щом вземем под внимание обстоятелството, че не всяко чувство дава повод за лирично творчество. За да се почувствува нужда от подобно творчество, поетът трябва да е преживял някакви по-дълбоки чувства, които са намерили постепенно в душата му, чувства, които са намерили отдушник чрез самото им изразяване в областта на изкуството. Но всяко дълбоко чувство, както бе изтъкнато от някои течения в съвременната психология, отразява душата в нейната цялост, отразява цялостната личност на този, който го е преживял. Оттук трябва да заключим, че то отразява една серия от душевни състояния, които са подготвили самата му поява, и друга серия от душевни състояния, които ще възникнат под негово влияние в предстоящия душевен развой на автора. А това ще рече, че творбите на лиричната поезия съдържат същото онова сгъстяване на индивидуалния живот, което е характерно за портретното изкуство. Чрез лириката на един поет, изобщо, можем да се приобщим към интимната страна на неговата личност по същия съкратен път, по който бихме се приближили към нея при посредничеството на една творба на портретното изкуство.

Същото сгъстяване на индивидуалния живот бихме могли да открием и в творбите на пейзажната живопис — тази „лирика в багри“, както я наричат някои естети. Естетичната стойност на пейзажа е в тясна връзка с индивидуалния зрителен ъгъл, под който художникът е погледнал на природата в процеса на самото художествено творчество; тя произтича от умението на художника да открие в природата отглас на едни или други свои собствени чувства. Характеристиката на лиричната поезия, която направихме по-горе, следователно, остава в сила и тук.

Тук му е мястото да отбележим, че сгъстяването на индивидуалния живот, което е налице в творбите на изкуството, отразяващи известна личност, от своя страна, води към сгъстяване и на живота, характерен за обществото, сред което живее тази личност. Защото всяка личност се оформява под влияние на редица обществени фактори, които проникват дори до най-интимните ѝ прояви. Всяка личност, както бе изтъкнато от съвременната социология, е носител на редица социални ценности и в този смисъл се явява като изразител на обществото, което я обкръжава. Оттук би трябвало да заключим, че романизираната биография, портретното изкуство, лиричната поезия и пейзажната живопис, макар и да са тясно свързани с живота на дадена личност, минават далеч зад нейните предели. Личното тук е само повод да се разкрие свръхличното. Сгъстявайки индивидуалния живот, въпросните творби на изкуството проследяват ролята на индивида в общото течение на обществената психика. Индивидуалният живот тук е насочен към едно бъдеще, към което е насочен и животът на обществото. Личното се влива в

свърхличното. Сърцето на поета каточе обгръща и включва в себе си сърцата на всички членове на обществото. В този смисъл, то може да бъде наречено „сърце на сърцата“, както го нарича Пенчо Славейков в една от своите поеми.

От разгледаната по-горе динамична устременост на изкуството към бъдещите форми на живота произтича и неговата възпитателна функция. Ако вярваме, че бъдещият човек ще бъде по-съвършен от настоящия, би трябвало да допуснем, че творбите на изкуството, които включват в себе си значителен дял от предстоящото бъдеще, ще улеснят духовния развой на днешния човек; че те ще го насочват, без самият той да схване това, по пътя на духовния напредък. За да постигне разглежданото тук възпитателно въздействие, изкуството, разбира се, не би имало нужда да изпада в т. н. „тенденциозност“, в смисъл на „дидактичност“; не би имало нужда да се превърне в морализаторска проповед. Всяка натрапена тенденция, както бе изтъквано не веднаж от съвременните естетици, убива изкуството, като му налага печата на мъртва дидактичност. Възпитателното въздействие на изкуството, за което става дума по-горе, изобщо не трябва да се смесва с онова преднамерено въздействие, което е присъщо на дидактика. Тази мисъл е изразена най-добре от литературния критик Де Санктис, който се обръща към поетите със следните думи: „Ако искате да упражните нравствено въздействие, най-добре не мислете за морала!“ Следвайки този мъдър съвет, художникът би могъл да черпи своите сюжети от всички области на живота. Той би могъл да изразява и положителни и отрицателни прояви: неговото изкуство и в двата случая ще упражни възпитателно въздействие, стига да е истинско изкуство. Така бихме разбрали думите на Гоголя, че „художникът може да възпитава, като изнася положителни или отрицателни типове, както опитният лекар може да лекува и с топла и със студена вода“.

Казахме, че всяка творба на изкуството включва в себе си известен, по-голям или по-малък, дял от предстоящото бъдеще. Така се обяснява фактът, че тя надживява своя създател. Но оттук би трябвало да заключим, че животът по пътя на своя естествен развой догонва съгстения живот, изразен в творбите на изкуството; че рано или късно въплотеното в дадена творба бъдеще ще се превърне в настояще. Логично би било да заключим, че в този момент въпросната творба на изкуството загубва своя чар, че тя умира като творба на изкуството и се превръща в обикновена музейна ценност. Така се обяснява фактът, че много творби на изкуството, високо ценени на своето време, са вече забравени, а други будят само исторически интерес. Ако „Илиадата“ и днес ни възхищава, това показва само едно: че нейният гениален автор е успял да включи в нея такива мотиви, които и до днес вълнуват културното човечество. Но, все пак, трябва да признаем, че това, което открива в нея съвременният читател, това, към което се насочва неговият духовен поглед, не съпада с онова, което са откривали в нея съвременниците на нейния автор. А оттук би трябвало да заключим, че рано или късно ще настъпи такъв исторически момент, когато интересът и към нея ще бъде изчерпан.

Но читателят може би вече се пита, дали развитото тук гледище, което подрива вярата ни в безсмъртната стойност на естетичните творби,

не подрива и онова високо уважение, онзи култ към изкуството, който е неразривно свързан с представата ни за съвременния културен живот? — Ние смятаме, че култът към изкуството намира оправдание и при развитото по-горе схващане, защото това схващане не само не изключва, но дори и предпоставя изтъкнатото облагородяващо въздействие на изкуството. Ако художествените творби умират след известен по-голям или по-малък период, от това още не следва, че умира и онова, което са оставили те в душите на техните възприематели, че минава безследно упражненото от тях въздействие. Това въздействие, както вече видехме, направлява живота на културния човек по най-късия път, който води към осъществяване на заветните му цели. Ролята на художника, погледната от това гледище, съвпада с ролята на народния водач, но докато водачът упражнява въздействие върху развоя на обществения живот само в един кратък период от време, само в периода на един човешки живот, художникът играе ролята на водач и след смъртта си чрез творбите на своето изкуство. Художникът, наистина, изглежда, поне външно, като пасивен съзерцател. Ако има в своята природа не само данни на художник, но и данни на непосреден водач, той изживява болезнено тази своя външна пасивност. Впрочем, не са редки случаите, при които той издебва момента да се вмесва активно в обществената действителност, за да я дотвори в желаната от него насока. Байрон, Зола, Блок, Ботев, Яворов са типични примери в това отношение. Не са редки и случаите, при които народният водач се отдръпва временно от живота на обществото, заема позата на съзерцател и обмисля насоката на по-нататъшната си дейност. Съзерцанието на водача в тия случаи е активно, каквото е съзерцанието и на художника. Между художника и водача, изобщо, има вътрешно родство. Това родство е съзряно най-добре от испанския есеист Мигуел де Унамуно, който твърди, че „в действието има момент на съзерцание и в съзерцанието — момент на действие; че политиката е подобна на роман, а романът — подобен на политика“.

КАРТИНА ОТ АНТИЧНИЯ ТЕАТЪР

КИРИЛ НЕДЕВ

През март на 1927 година трябваше да замина за Гърция. Не беше само пътната треска, която бе ме обхванала, но бе друго аз се чувствах щастлив, че една моя мечта ще бъде осъществена. Радостта ми беше голяма, защото ми се отдаваше случай да видя паметниците на древна Елада. Прочетеното и наученото дотогава от книгите не ме задоволяваше. И наистина, до известна степен то беше мъртво, лишено от живот и плът. Дотогавашната ми археологическа работа ми се струваше незавършена, нещо не ѝ достигаше, а това беше именно, че не бях влязъл в непосредствен допир с хилядите прекрасни паметници на древна Елада. Надявах се, че въображението ще ми помогне да възкреса и това, което времето им беше отнело.

На другата сутрин след пристигането ми, се запътих към Акропола. Реших оттам да почна. Тръгнах по една асфалтова алея, оградена от двете страни с маслинови дървета, пинии и агаве. Алеята лъкатушеше в подножието на Акропола. Спрях на мястото, където някога е бил храмът на Афродита Пандемос. Разбрах къде съм — тук именно Афродита щедро е раздавала своята любов на млади и стари, бедни и богати.

Запътих се по тясна пътека, за да стигна до върха. Всичко ми се виждаше прекрасно и чудно. Блясъкът на Пропилеите ме поразяваше и тревогата ми непрекъснато растеше. Мраморните колони, облечени от ранното слънце, излъчваха снежна белина. Въображението ми трескаво работеше. Бях първият, който ще влезе сутринта в свещената сграда на Атина Полиас. Тръгнах по пътеката, по която древните елини са се качвали на върха, а не по стълбището, което римляните през II в. след Христа са строили. Когато застанах пред Пропилеите, удивлението ме овладя повече от съзерцанието. Всичко това, което бях научил дотогава, нахлу в съзнанието ми. То ме доведе до едно непознато дотогава за мен смущение. Разбрах, че съм немошен да обгърна отведнаж това чудо на техника и изкуство. Стоях известно време захласнат. Продължих по главния път на Пропилеите с едно благоговение и неизразима радост.

Стъпих на свещения път и пред мен застана с всичката си красота и величие Партеонът, големият храм на Атина Полиас. Тук по този път са минавали Солон, Пизистрат, Перикъл, Пратин, Хойрил, гениалният Есхил, дълбокият като бездна Софокъл, човекът, който откри на елините учението за безсмъртието на душата — Еврипид. Този, който осмя всичко и всички — Аристофан, майсторът на новата комедия — Менандър, неговият събрат Филомен, най-гениалният майстор на архитектурата в древността — Иктин, главният вдъхновител на тия прекрасни по форма и линия, ненадминати и до днес постройки, — гениалният Фидиас.

Нека не забравяме Сократа, поета-философ Платон, после Аристотел. Анаксагор, Поликлет, Филон, Праксител, Скопас, може би с него да са минавали по време на големите празници на Атина Полиас — Панатенеите и куртизанките Фрина, Аспасия и др. По този път е минавал Диоген със своя фенер.

Обърнах се да видя Пропилеите в гръб. Като по чудо пред мен се изпречи морската шир, спокойна и прозрачна. Насреща беше върхът на музите, тия прекрасни чеда на елинската митология, после остров Саламин, простнат като двугърба камила, а зад него — Егина. Всичко бе прозрачно и ясно, както са ясни елинската религия и изкуство. И природата, и творбите на изкуството тук са лишени от мистицизъм, заради това именно и християнството не можа да се роди тук.

Всичко, което стоеше пред мене, беше свършено и прекрасно. Нищо не смущаваше душата. Тук са живели други хора, с други мисли и чувства. Това се разбира и чувствува от всичко, до което тяхната творческа ръка се е докоснала. Тяхната свободна воля в избора на средствата, с които са потачали своите богове, им е дала възможност да създадат най-съвършените образи на красотата.

И ако потърсим историческото време, ще бъдем смаяни от факта, че всичките тия чудни по красота и завършеност храмове, статуи, барелефи, портики, одеони, театри са създадени само в един век. Това е V век пр. Христа, велик век наситен с гениалност. Човешките въздежения са намерили своето удовлетворяване в всички области на религията, културата и изкуствата. Когато човек се замисли, какво е сторено през тая епоха, струва му се, че след нея човешкият гений не е могъл да даде нищо ново, освен да подражава на наследеното.

Спрях се пред Ерехтейона, това е светая светих за Атина Полиас. Кариатидите стоят непринудено с своята тънка, едва доловима усмивка и като че искат да запитат зрителя: — „Не намираш ли, че сме много красиви!“

Тръгнах по обратния път. Друго нещо, по-силно и по-желано ме влечеше с магическа сила. Аз тръпнех от желание да видя Диониса и неговото дело.

Въображението ми работеше. Пред мен е колосалната статуя на Атина Промахос. Фидиас ли е бил майсторът на това чудо? Останал бе само пиедесталът, но аз я виждах горда и властна. Старата поддръжница на олигархията, с едно рядко величие достойно за олимпийците, каточе искаше да каже на людето от Атика: — „Аз ви закрилям. Който и да се опита да посегне върху вас, ще бъде наказан. Та нали аз бях героинята на Троянската война! Та нима Омир не ви е разказал с присъщото си сладкодумие за моите подвизи там! Неприятелят ме вижда отдалече, даже и от залива на Сунион ще ме зърне и ще си даде сметка, какво го чака. Аз бдя винаги над вас, въоръжена с шлем и щит, въоръжена от глава до пети“.

Живо си представям, как от Пропилеите се задава процесията на Панатенеите. Хубави моми с жертвени кошници, с венци от живи цветя на главата, облечени в снежнобели хитони водят процесията. Зад тях са тия, които носят белите гълъби приготвени за жертва, след тях ареопагити, знатни сановници, белобради старци, конницата, народът и накрая жертвените животни... Стоях като закован, боях се да тръгна, защото из-

питвах истинска, дълбока радост от това зрелище, достойно за елинския художествен гений. Тия хора са идвали да чувствуват своята покровителка — Атина Полиас. И те са знаели да правят това по начин еднакво достоен за безсмъртните и смъртните.

Минах покрай одеона на Херодеса Атикуса. Този високопросветен софист е знаел да обича и тачи музите. Малката пътека, която води към Дионисовото светилище, е осеяна с кактуси. Видях бедни деца да берат жълтите хубави цветове и да изсмукват сладкия им сок. Всеки от тях подлага ръка да му се даде нещо.

Ето и светилището на Ескулапа. Той е по-големият брат на Диониса — който цери телата, докато неговият по-малък брат цери душите. Няколко евкалиптови дървета засенчват свещения извор.

Малката пътека стана още по-тъсна, защото портиката на Евмена не ѝ позволяваше да се разшири. Когато, обаче, стигнах до равнището, забелязах свещената ограда, където е било царството на Диониса-освободител. Изпитах особено вълнение. След две минути бях пред двата малки храма на Диониса — единият от средата на VI век, а другият от IV век пр. Хр. Ако сравним Партенонът с тия малки храмчета, оставаме учудени. Нима най-свидната рожба на атическия религиозен гений не заслужава по-добра участ? Но когато се върнем към самия Дионис, ние смятаме за твърде естествено неговият храм да бъде и по-малък. Най-многوليкият, най-демократичният от елинските богове не иска много, не е тщеславен. Тоя бог на всички земни радости, утешителят на всички човешки страдания, богът на виното, на пролетта, на всяко живо начало, не иска освен да бъде обичан и да помага. Неговите поклонници са знаели това и в процеса именно на това свободно отношение между богомолци и бог се ражда най-голямото чудо, което човешкият гений е създал — театърът. В процеса на едно боготачене, като във фокус ще бъдат включени: архитектура, живопис, литература, музика, хореография, за да се роди едно ново изкуство, непознато дотогава на древния свят. Делото на Диониса е всестранно и безкрайно дълбоко. Никое изкуство не е упражнявало толкова благородно и благотворно влияние върху човешката душа, както театъра.

Тоя демократичен бог разгръща пред хората човешката душа в цялото ѝ многообразие: скърби, радости, надежди, възжеления, религиозни и морални пориви. При това религиозно търсене се откриват нови средства, нови начини да се потачи достойно най-човечния от олимпийците — Дионис Елефтереос.

Една малка табелка ми показва откъде трябва да влезе в театъра, или по-точно казано в третия, големия театър на Диониса.

В началото още на десния парадос (вход) забелязах основите на сцената (скенето). Стоях няколко минути смутен и възхитен, после се доближих и в съзнанието ми възкръсна и сцене и проскенион.

Значи тук, мислех си, са били представяни трагедиите на Есхила, Софокла, Еврипида, комедиите на злъчния Аристофан, на умерените и социално отзивчиви Менандър, Филомен и др. Обикалях и се радвах. Може би в тая част на сцената полумъртвият и окървавен Иполита е обяснявал на Тезея, че е невинен. Тук пък, на тоя остатък от стълба, Електра е поела урната с праха на Ореста. А там, по-надалече самонадеяният Едип е ругаел мъдреца-гадател — слепия Терезияс. Горее някъде Ари-

стофан е накарал да виси между облаците най-възвишеният между хората, бащата на идеалистическата философия, сладкодумният и убедителен Сократ. Ходих на ляво и на дясно по тия остатъци от сцене и проскениона, подобно на Хамлета, да търся духовете на тия герои на древната трагедия.

Влязох покрай проскениона от левия парадос и застанах в средата на орхестрата с лице към скенето. Почувствувах силна болка, че въображението ми е толкова бледо и безпомощно. Искаше ми се само за няколко минути да проникна през вековете и да видя тия чудни хора. Да видя техните образи и движения, техния особен начин на мислене и чувствуване, да видя техния бит.

Тръгнах по големия коридор, който разделяше орхестрата от театрона (местата за сядане на зрителите). На преден план стоят кокетно наредени мраморни седалища за архонти, тесмотети (съдии), жреци и почетни гости. Това, именно, е проедрията (почетните места). По средата стои по-висок от другите стол, украсен с митологични образи, стол или както древните са го наричали тронос, на който на предната лицева страна е написано: „Иерофанта на Диониса-освободител“. Иерофант ще рече първожрец, този, който открива свети неща.

Тук значи, мислех си аз, се е зародило и оформило най-благородното, най-възвишеното и най-близкото до човека изкуство — театралното.

Уморен седнах на стола на иерофанта. Въображението ми работеше трескаво. Бих бил безкрайно щастлив в тоя момент, ако и на мен, подобно на Данте, провидението ми изпрати един Виргилий, да ме въведе в тоя далечен, социално, религиозно и морално различен свят. Някога Зелински казваше: „Ако можем да изкореним християнския бацил от нас, по-леко щеше да бъде за нас да се приближим, да разберем и усвоим един религиозно-художествен гений, като елинския. Но това е мъчно. В процеса на тая борба между християнство и езичество, ние страдаме твърде много, защото все пак, нека признаем, оставаме чужди на хилядите прекрасни ценности завещани ни от древните елини.“

Затворих очи и оставих въображението ми да работи и да ме носи. В съзнанието ми се редуваха картини подир картини. Историята на тоя интересен народ се въртеше като кинематографическа лента: войни, политически промени, културен и социален възход, робство, упадък — една амплитуда, която стига чак до времето на Юлияна-отстъпника.

Неочаквано, обаче, глъч, остри звуци на дувцевни флейти и тъпи удари на тимпани прекъсват мисълта ми. Хора въоръжени с дълги тояги, това са лабдохорите, пазачите на реда през празненството (на наш език в театъра) заемат местата си по стълбищата. След тях влиза народът и заема местата от двете страни на парадосите. Виждам, че това не са само атински граждани, но и пришълци гости от всички краища на древния свят.

Пред мен се изпречи едно странно, неவிждадено дотогава зрелище. Млади, стари, жени, деца, пришълци бързат да заемат местата си. Едни облечени в бели хитони, други в кафяви, трети в кремаво. Някои от жените — в шафран, лилаво, или пък жълто. Всеки носи на главата си венец от живи цветя. Блъскат се и бързат, защото празникът всеки миг може да почне. Около 15.000 души заемат местата си. Же-

ните имат места в горните диазони. Един от ладохорите ме тупа с малкия си рабдос. (В елинския театър личността на зрителя е свещена. Никой, без изключение, не може да принуди зрителя-богомалец да напусне театъра. Това се отнася и до първия архонт.)

Осем души с фанфари се качват на проскениона. Корифеят дава знак и те надуват своите фанфари. Повтарят три пъти равната си мелодия, след което всички богомолци стават на крака. Всеки протяга дясната си ръка и всички викат в хор: „Ехое“. Това се повтаря три пъти. Картината е възшебна.

В тоя момент от левия парадос се показва снажен, хубав мъж с черни къдрави коси и кафяви очи. Той върви с достоинство, с равен и ритмичен ход. Малко ниско остригана брада. Облечен е в шафранов хитон, с бръшлянов венец на главата и тирса в ръка. Зад него вървят четирима с двучевни флейти и още четирима с китари. Непосредно зад тях двама снажни мъже в кафяви хитони носят дървената статуя на Диониса (тъкмо това древните елини са наричали „ксоанон“). След тях млад човек носи малко прасе, което каточе предчувствуваше ранната си смърт и пици без спир. Шестима младежи носят кошници със смокини, стомни с вино и лаврови венци. Шествието се нарежда около иерофанта.

Народът става на крака и с религиозно благоговение следи всеки жест на иерофанта и окръжаващите го. В един малък съд запалват благовонна смола, за да потачат и останалите богове. После един от прислужниците подава нож на иерофанта и той с един сръчен и сигурен удар промушва гърлото на малкото прасенце. Кръвта събират в особен съд, а прасенцето изнасят.

Фанфарите засвирват отново, Народът вика още веднаж трикратно „Ехое“! Иерофантът заема мястото си и заедно с него и всички знатни граждани и гости. Настъпва тишина. Със сръчни стъпки млад човек излиза от средната врата на скенето застава непринудено по средата на проскениума и с хубав, мелодичен глас съобщава на зрителите-богомолци, че на днешния празник ще се състезават неколцина. Между тях личат имената на Софокъл и на неизвестния дотогава Филокъл.

„Едип Цар“, „Антигона“ и „Едип в Колона“ като трагедии, сатирната драма „Марсияс“ — това ще поднесе за състезанието, за празника Софокъл.

Обръщам се да видя публиката. Тя е в силно възбуждение — техният любим Софокъл ще им предложи нови трагедии.

Тогава съобразявам, че присъствавам на големите или градски Дионисии, сиреч днес започва, чрез състезание между трагически и комически поети, третата част от боготаченето, от молитвата отправяна към Диониса.

Фанфарите засвирват отново, тоя път по-продължително и по-звучно, след което напушват проскениума.

Чуват се ударите на тимпаните, в ритъма на ямбови стъпки.

Едновременно от двете страни на парадосите се показват млади, стари, деца, които навлизат в орхестрата и застават до стълбището, пред което има два жертвеника. Всеки почтително оставя върху жертвениците маслиновите клонки, които държи в ръка. Всички са облечени празнично.

Мнозинството се води от първия жрец, който заема челно място. В това време от средната врата на гротескно изработения декор се показва четиридесетгодишен мъж с жезъл в ръка и с богато извезан пурпурен хитон и венец на главата. На жезъла има малък златен орел, царско отличие. Обут е в ембати, древни сандали с двойни или тройни подметки. Той пристъпва бавно, явно с съзнанието, че е цар и то Едип цар—спасителят на Тива, убиецът на Сфинкса, който е спасил държавата-град от това вековно зло. Публиката е в напрежение. Какво ли ще им предложи този път гениалният Софокъл?

Народът изплаква болката си и го моли и този път да спаси държавата от злото, от чумата, която върлува в Тива. Той слуша огрижен и ги уверява, че ще направи всичко да спаси града. Праща меряя си при пророчицата в Делфи да иска съвет.

Народът си отива с надежда, че Едип ще ги спаси и този път.

От двата парадоса наново се показват две групи от по шест белобради старци, облечени в кремави хитони. Всеки е с бастун в ръката. Пред едната група върви по-млад човек, това е корифеят, водач на хора. Вървят бавно и пластично под звука на тимпаните. Застават пред двата жертвеника. Едип се явява отново и повежда разговор. Ще трябва да дочакат Креона и тогава Аполоновата воля ще разреши тая трудна за Едипа задача.

Креон се връща и на главата му има венец, от който може да се съди, че той носи добри новини. Но истината е друга. Допитват се до гадателя—слепия Терезияс. Ясновидецът знае истината. Трагическият конфликт е в разгара си. Убиец на баща си, син и съпруг на майка си. Лай и старият овчар ще разкрият истината. Иокаста е първата жертва, с нейната фула кръвосмесителят Едип ще извади очите си. Публиката чака развързката с неизразимо възбуждение.

Едип с окървавени бузи, без очи, се връща на сценето. Зрителите знаят какво се е случило и тръпнат от този ужас. Две невръстни деца държат слепия си вече баща за ръце. Те са единствените, които по-късно ще научат, колко печална е била съдбата на техния баща.

Креон помага на Едипа да се опъти за Атика — Колона. Публиката скача и вика от възторг. Възрастен човек, белобрад, богато облечен излиза на сцената с първия артист — протагониста (Едип) и моли зрителите да почакаят края на трилогията. Благодарни, че правилно са го оценили. Това е самият Софокъл, той е най-големият между всички. Неговата дълбочина е неизмерима, той е равен на боговете.

В началото на самото преставление ме дразнеше това, че всеки актьор се явяваше с маска. Гласът беше силен и наместа дрезгав. Съобразих — маската е виновна.

Но нека бъдем справедливи, нека държим сметка за самата единска структура и за архитектурния строеж на театъра и главно, че той не е покрит, както съвременния. Дължината на амфитеатъра е 200—300 метра. Там горе и ония ще трябва да чуят най-дълбоката от човешките трагедии.

Моето въображение продължи картината.

Един от публиката, съседът ми, се обръща и ме пита: „Във вашата страна така ли празнувате Диониса?“. Не зная как да му отговоря. Той настойчиво чака отговор. Аз казвам:

— Имаме празници в чест на Диониса, но там това става по-често, почти всеки ден, а не три пъти през годината, както това е у вас.

— Странни хора сте тогава вие! — отвърща мойт съсед.

Иска ми се да му направя един комплимент, макар че не е атинянин, и му казвам:

— Имате прекрасен театър и вярвам, че никой не ще го надмине!

Погледна ме изпитателно и ме попита:

— А какво ще рече това театър?

Чувствувам грешката си, защото зная, че тук театър няма, тук има богослужение, молитва, религиозен възторг, училище за просвета. Тук днес се чествува един бог, най-пленителния религиозен и митически образ, който атическият гений е създал. Тоя отначало полупиян и необуздан бог, става в ръцете на просветените атиняни водач на демокрацията и на всяко културно начало.

Не зная как да отговаря на моя събеседник и той бързо ми се притичва на помощ, като казва:

— Вие не знаете добре елински и бъркате театрон с театър. Първото ще рече — той се обърна и ми показва с пръст, — ето тия места за сядане ние наричаме театрон, там откъдето се гледа. Днес състезанието буди много страсти, защото виждате ли този, който стои прав и разговаря на третия ред, това е един неизвестен трагически поет, Филокъл, който се състезава със Софокла — нашия любимец. Политически и други ходатайства са го изтикали на преден план, заради това народът се бои, а често пъти и журито е несправедливо.

Сух, бледен, висок човек минава покрай нас. По устните му играе остра, саркастична усмивка. С широко отворени очи гледа пред себе си, каточе се бои, че ще се плъзне по мрамора.

— А това, ми казва старият човек, е Аристофан. След като прати в облаците Сократа, народът не го обича. С тая комедия той пропадна. Там горе, в края на първата диазома, двамата, които разговарят са: от дясно богохулникът-софист Анаксагор, до него е женомразецът Еврипид, но Софокъл е по-голям. Двамата са неразделни.

По средата на първата диазома седи едно странно същество: бос, облечен в износен кафяв хитон, с изпъкнал корем, подути бърни, изпъкнали скули, малки сиви очи, които играят като очи на уплашено дете. Косата му отдавна е окапала. През всичкото време говори и останалите около него го слушат с внимание. Какво ли може да им разправя? Мойт съсед и тука ми помогна:

— Това е атинският дърдорко Сократ, така го наричат на подбив. Но той е мъдър за всички атиняни. До него в дясно хубавият мъж е Аристоклес, по прякор Платон (широкоплещест). От лявата страна на Сократа стои млад, хубав момък. Това е Федон. Те всички там са приятели.

На първите места, определени за жените, стои жена на около 35 години. Едно дете е склонило глава на рамото ѝ. Гримът ѝ е прекален.

— А това е Аспазия, приятелката на Перикла.

Някога тая жена е струвала много горчивини на тоя високо просветен атинянин.

По-надолу, непосредствено до почетните места, стои млад човек с женска хубост, облечен с военно облекло и препасан с меч.

— Това е разюзданият Алкивияд, обичан еднакво от мъжете и жените. Той идва тук с меч, а Дионис не обича това. Той е безверник и Зевс ще го накаже.

Така и става. Гледа нахално и с безразличие, като всяко нарвеню.

Съседът ми обръща внимание, че на мястото на първия архонт стои човек с каска, облечен с кремов хитон.

— Не знаеш ли, кой е този? Това е сладкодумният Перикъл, крепителят на демокрацията. Носи каска, защото главата му е безформена, дълга. Зад него пък е този, който създаде чудеса — Фидиас, приятелят на Перикла. До него е Мнезикъл, който построи Пропилеите за вечна слава на елинския гений. Другият е Иктин, а до него — младият архитект Филон. Той работи сега в Елевзина.

Останалите зрители дъвчат малки медни питки или пшеничен хляб с маслини. Малките носят вода.

Слънцето препича. Някой ме бутна по рамото. Беше пазачът на театъра.

„Не желаете ли да си купите една снимка“.

Дадох му пет драхми и се отдалечих пробуден от хубавия си сън.

ЗАПАДНА ТРАКИЯ И НЕОБХОДИМОСТТА ОТ ТЕРИТОРИАЛЕН ИЗЛАЗ НА БЪЛГАРИЯ НА БЯЛО МОРЕ

ПРОФ. ИВ. БАТАКЛИЕВ

Единствен спорен въпрос днес между България и Гърция е този за Западна Тракия и излиза на България на Бяло море. Въпросът за стратегическите граници, които искат гърците срещу нас, е несериозен, първо, защото днешната гръцко-българска граница, наложена в 1919 г. на победена България, е от полза в стратегическо отношение само за гърците, и второ, защото с въпроса за стратегическа граница гърците правят диверсия, да отбият справедливите права на България над Западна Тракия. Въпросът за принадлежността на Западна Тракия към България е очевиден, но нека го разгледаме от географска гледна точка, защото географията дава най-сигурна основа за разрешение на сложните политически въпроси.

Географско положение. — Западна Тракия представя една малка област — има само 8.712 кв. клм. пространство, но е извънредно важна в политико-географско отношение, каквито са изобщо всички области в югоизточната част на Балканския полуостров. Тя е близо до протоците (Босфорът и Дарданелите), откъм север огражда отвореното Бяло море; освен това, при нея се събират териториите на Гърция, България и Европейска Турция. През нея минава най-важният път от Македония и Северна Гърция за Източна Тракия и Цариград, както и северният най-кратък път от Северна Тракия, Северна България и отвъддунавските земи за Бяло море. Тя има типично междинно, преходно географско положение, което е предопределило нейното най-голямо значение, именно транзитно-съобщителното ѝ значение. А в това отношение тя е с по-малко значение за Гърция, защото на последната не е нужна сухоземна връзка с Източна Тракия и Цариград, тъй като тя не може да възкреси стара Византия. В това отношение тя е с по-малко значение и за Турция, защото последната отново не може да разширява владенията си към средните и западни части на нашия полуостров. В транзитно-съобщително отношение Западна Тракия е най-важна за България, която е хинтерландът на Бяло море и която свързва последното с отвъддунавските земи. През България минава най-късият път от Дунава за Западна Тракия — Бяло море. От Свищов до Деде Агач разстоянието по права въздушна линия е само 300 клм., а железният път — 545 клм.; железният път от Свищов до Порто Лагос би бил 480 клм.

Като е дума за географското положение на Западна Тракия, трябва да се забележи, че тя е най-североизточен издатък — чак до Одрин и Сви-

ленград, — и най-ексцентричната област на днешната гръцка държава. Сухоzemната ѝ връзка с центра на Гърция — Атина — е слаба, а тази през Бяло море е нетрайна, защото морето свързва, но и дели. Поради крайно ексцентричното положение на Западна Тракия, като част на гръцката държава, Венизелос я наричаше без гръбнак и я смяташе за незащитена в стратегическо отношение.

Границите на Западна Тракия са сравнително ясно очертани. На запад тя граничи с р. Места, на изток — с Марица, на юг — с Бяло море, а на север — с билото на югоизточните Родопи. Макар че Западна Тракия е преходна и малка област, чието пространство съставя само 6.7% от територията на Гърция, тя представя добре обособена, цялостна област, която не е здраво свързана с гръцката държава.

По-голямата географска връзка на Западна Тракия с България личи още по отношение на релефа ѝ. В Западна Тракия се различават три главни орографски единици: 1. Югоизточни Родопи, 2. Марицина низина и 3. Беломорска (Ксантийско-гюмюрджинска) низина. Югоизточните Родопи, заедно с Дедеагашките си разклонения, представят гръбнака на Западна Тракия. Преди всичко, те свързват най-тясно Западна Тракия с целите Родопи и България. Долномаричината низина в Западна Тракия е продължение на горномаричината низина и е също най-тясно свързана с България. По Маричината низина слиза главният път от България за Бяло море. Беломорската низина, както и самото Бяло море, са възникнали на мястото на потънала (хлътнала) част от Родопския масив. Бяло море не може да се смята само гръцко море, то е и българско, па и турско; изобщо, то представя едно от най-преходните морета в света, затова в него се кръстосват интересите на много народи и държави.

Западна Тракия, ако и да е в толкова тесни географски връзки с Родопите, по отношение на климата си, който е преходен срединоморски, и по отношение на стопанството и съобщенията си, е в най-тесни връзки с Бяло море, затова много уместно се нарича още Беломорска Тракия.

Наред с тясната връзка по отношение на релефа между Западна или Беломорска Тракия иде хидрографската или специално речната връзка. Най-голямата българска река, Марица, тъкмо в долното си течение минава през Западна Тракия. Такъв е случаят и с р. Места. Както изтъкнахме по-горе, именно в низината на Марица и по самата река слизат главните пътища към Бяло море. Няма в света други случай, като този с България, дето долните течения на почти всички нейни главни реки, които са така важни за съобщенията ѝ, да са отсечени от границите на съседните държави. Освен долните течения на Марица и Места, в Западна Тракия е отсечено долното течение и на Арда, а в Източна Тракия е отсечено долното течение на Тунджа, в Югоизточна Македония — това на Струма; бихме казали, че е отсечено долното течение и на Дунав, макар той да не е само българска река. Най-после трябва да се забележи, че басейнът на реките в България, които изпращат водите си в Бяло море е 47.306.2 кв. клм. или 42.6% от територията на страната, без последната да има излаз на Бяло море.

Етнически връзки и единство. — Единството между Западна Тракия и България, по отношение на географското положение и

физиогеографското устройство, се е отразило с повелителна сила върху етническото им единство. Трябва добре да се забележи, че още от древно време до 1922—23 г., когато започна насилственото изгонване на българското население и настаняването на гръцките бежанци, гръцкото население не е представляло мнозинство от цялото население на областта. А от заселването на българските славяни в VII в. до 1922—23 г., въпреки многобройните народни и военни движения през Западна Тракия, българското ѝ население всякога е било повече от гръцкото. Както изтъкнахме по-горе, основната причина за това е, че морето свързва, но и дели, а сушата, макар и да е планинска, повече свързва.

Въпросът за населението на Западна Тракия е, както географски и етнически, така и исторически. Обаче, необходимо е предварително да се забележи, че за съвременните политически права върху дадена земя са по-важни етническите и стопански основания, отколкото историческите основания. От гръцка страна често се заявява, че през средните векове византийците много по-дълго време са владели Западна Тракия и цялото Беломорие, отколкото българите. Излишно е да се изтъква абсурдността на този принцип. Много днешни народи би трябвало да претендират за обширни територии на някогашни техни големи държави. Когато разсъждаваме върху етническата и стопанска принадлежност на Западна Тракия, като изходна епоха трябва да се вземе главно епохата на турското робство и то най-вече последните ѝ векове. При това, трябва да се има предвид, че етническите основания са дотолкова важни за днешните национални и политически права, доколкото не почиват на скорошни насилствени етнически промени, каквито за нещастие Западна Тракия понесе след 1922—23 година.

Както показва името на Западна Тракия, дълго време тя е била населена с гъсто тракийско население. Но през VIII в. пр. Хр. за почва гръцката колонизация и по тракийския бряг. Обаче, гърците не са успели за постоянно да се наложат като господари на този бряг, поради простата причина, че тракийският бряг и цяла Западна Тракия географски са много по-тясно свързани с вътрешността на Балканския полуостров, отколкото през море с Гърция. Гръцките колонии по брега са били в голяма стопанска и политическа зависимост от тракийското население на областта, но не могли да превърнат Западна Тракия в свое отечество.

Идва великото преселение на народите и настаняването в Западна Тракия на българските славяни. През VII в. сл. Хр. Западна Тракия добива българославянска етническа физиономия. Наистина, през средните векове, при противодействието на Византия, Западна Тракия не можа да бъде напълно побългарена, но че грамадното мнозинство от населението ѝ е било българско, показват много свидетелства. Ако в Западна Тракия и цялата Беломорска област не е преобладавал българославянският елемент, не може да се обясни как са били побългарени, както останалите траки, така и сирийци и арменци, които са довеждани от византийските императори за защита на южните граници на Византия. Византийските летописци Прокопий и Йоан Ефески твърдят за пославянчването в VI — VII в. на Тракия, Македония, дори до най-южните части на Елада. От един византийски документ от XII в. — Устав на основания от Исак Комнин в 1152 г. манастир до днешния градец Фере

в източните склонове на Родопите, се вижда, че много околни селища, дадени за владение на манастира, са носили чисто български имена. А византийския историкт Г. Акрополит твърди, че насилението в Западна Тракия през XIII в. е било българско и че то съзнателно и по свой начин е воювало, за да се присъедини към еднородците си на север в българското царство, какъвто е бил случаят в 1255 г., когато се започнала война между Византия и България.

Важно свидетелство за несигурната и нетрайна византийска власт в Родопите и Западна Тракия е образуването на независими български княжества, явно насочени против Византия и често пъти с предели до бреговете на Бяло море. Такива са случаите с княжествата на князете — деспоти Иванко и Слав през XIII в. и деспот Момчил през XIV в. Последният е бил победен от гърците само с помощта на турците, съюзници на Кантакузина и извикани от него за тая цел от Мала Азия. Градът Ксанти и днес се помни и именува от околното българомохамеданско и българохристиянско население Царево, като едновременно седалище на Момчила, а развалините до града, в началото на прохода за вътрешността на Родопите, се казват Момчилова крепост. От друга страна, известно е колко ревниво византийските императори са пазили през средните векове Западна Тракия и цялата Беломорска област и то не само, за да отбият българите от беломорския бряг, но и за да не прекъснат връзката на Цариград със Солун и стара Гърция. За тази цел, те освен че се стремели да погърчат българите в Западна Тракия или да изселят части от тях в Мала Азия, преселвали в нея гърци от островите и Мала Азия. Но всичко това не попречило на естествения поток на българско население от север към Западна Тракия.

През епохата на турското робство настават тежки условия за защита и съхранение на българското население в Западна Тракия, които условия са били по-тежки, отколкото за гръцкото население. Но, въпреки това, българите в Западна Тракия, както и другите български земи, поставени на най-опасното място на балканския кръстопът се каляват в непрекъснати борби за живот и създават силен инстинкт за самосъхранение. С този свой инстинкт и корав дух българите успяват в турско време дори да се разширят в своите земи и оточнят етническите си граници.

При нашествието на турците Западна Тракия била много опустошена. Френският рицар Бертрандон де ла Брокиер, който се връщал в 1433 г. от Палестина, като пътувал от Цариград през Западна Тракия към Сер, казва, че не намерил нито едно запазено селище и стряха, за това пренощувал в палатка на открито поле. Част от българското население била избита, друга — се отегля в съседната планина) — Родопите. При това, той съобщава за запазено българско население в планините и горите между Фере и Гюмюрджина. Гърците, за които масивът на Родопите е бил всякога чужда земя, трябвало долу по морския бряг да търпят големи поражения от гоненията на турците, да се изселват по островите и съвсем да оредеят. Заселват се турци и то масово, както в Беломорската низина за защита на пътя към Македония и Солун, така и в Източните Родопи за защита на диагоналния път от Цариград през Одрин за Пловдив; заселват се и номади, пастири, турци-коняри

или юруци-турци, които със стадата си лятно време прекарвали в Родопите, а зимно време слизали по топлите беломорски полета. По този начин, етническият състав на населението в Западна Тракия се увеличава с още един елемент — турския. Много е било отегчено положението на българите и с това, че част от тях са били принудени насила да се помохамеданчат.

През втората половина на турското владичество настават някои благоприятни условия за развитие на българското население в Западна Тракия, но съществували и още ред неблагоприятни. Благоприятните се състоят в това, че българското население се намножило в планините и почнало да се разселва в низините, гдето турското население оредяло от честите войни и епидемични болести, и гдето трудолюбивият българин, е бил желан, като земеделски работник, по турските чифлици или като занаятчия в градовете. Идват българи в Западна Тракия и от югозападните бедни македонски краища. Създават се едри български животновъдски стопанства, които почват да заместват юруците-турци Икономическото замогване на българите е улеснило тяхното духовно и политическо възраждане, ако и то да е закъсняло 20—30 години, отколкото в другите български земи, защото Западна Тракия е така близко до Цариград — главният извор на турското политическо и гръцко духовно робство. Към 1912 г., когато стана освобождението на Западна Тракия от турско робство, българите в нея са имали повече от 100 училища, между които е имало няколко класни училища. Националното си пробуждане западнотракийци проявили в политическо отношение още през втората половина на XIX в., когато между тях се подвизавали борци за народни правдини, като Ангел Войвода от с. Монастир — Гюмюрджинско, и особено капитан Петко Киряков (Петко Войвода) от с. Доган Хисар, Дедеагашко, който в 1862—76 г. усилено подготвял българите към въстание и после помагал на руските войски в Освободителната война.

Неблагоприятните условия през втората половина на XIX в. за развитие на българите в Западна Тракия се състояли в това, че продължава тяхното преследване и гонение от страна на гърци и турци с цел да бъдат денационализирани и обезсилени. Често пъти турци и гърци са действували заедно срещу българите и представлявали техен общ враг. Така е било през дългата тъмна епоха на двойно робство, така беше дори и след Първата световна война, когато въпреки обстоятелството, че в 1922 г. турците бяха в жестока война с гърците в Мала Азия, те (турци и гърци) пак се съюзиха срещу северния си съсед — България, който уж застрашавал техните общи интереси към юг.

Турците продължават помохамеданчването на българи, чрез което особено в необятния Родопски лабиринт турската държава засилва позициите си. Българомохамеданите се третират като турци, което намалява броя на българите в турските статистики. Българите страдат и от кърджалийските гонения и опустошения, поради които мнозина от тях се изселват от Западна Тракия и търсят спасение дори в Мала Азия. Трябва да се забележи, че българи, особено от Димотишко, се изселват в Мала Азия и затова, защото били притеснявани и от гръцки колонисти от островите и Мала Азия. Така се създали „малоазийските българи“, които се върнаха в България след Първата световна война.

Наред с преселването на гръцко население от островите и Мала Азия, особено в градовете на Западна Тракия, което е било насочено срещу увеличението на българите, продължава и погърчването на българите. Гръцкият патриарх се запазва като духовен началник на всички християни, затова дори и след основаването на Българската екзархия с помощта на турската власт, част от българите, особено в градовете, не могли да се отърват от властта на гръцкото духовенство и остават патриаршисти — елини-българофони, които били смятани за гърци. Поради общата религия на българи и гърци, и някои чужденци-изследвачи се заблуждавали относно броя на едните и другите, затова френският пътешественик и учен А. Викенел пише: „Преди пътуванията, които ние направихме в Европейска Турция с Ами Буе от 1836 до 1838 г., повече от 4.000.000 славяни са били смесвани с гърците, само защото са изповядвали гръцката вяра“. Но не само поради това заблуждение, а и поради слаба осведоменост и друго заблуждение, че гърците още от древно време населяват по беломорското крайбрежие ивица земя, някои чужденци-изследвачи в етнографските си карти са означили, че почти цялата южна половина на Беломорската низина е заета само от гърци. Това са направили дори Ами Буе, Шафарик, Лежан и Киперт, виден германски географ и картограф. Обаче, Киперт поправя грешката си две години по-късно, именно в 1878 г., като съобщава, че „изследванията на безпристрастните германски и западни наблюдатели не оставиха никакво съмнение, че селското население и мнозинството от градското население във вътрешността на Македония и Тракия до вратите на турската столица говори български език и че само просветената част от това население разбира гръцки. Българите имат дори едно много по-широко разпространение от това, което е нанесено на моята карта, и което широко разпространение аз съм отбелязал в текста на второто издание на тази карта“ (Вж. Globus, t. 33, p. 268).

Карл Сакс, дългогодишен австроунгарски консул в Одрин; В. Теплов, дългогодишен висш чиновник в руското посолство в Цариград, френският учен Фресно и др. твърдят, че в Западна Тракия и околните ѝ земи българското население преобладава над гръцкото.

Едно важно неблагоприятно условие за развитието на българите в Западна Тракия през XIX в. е изселническото им движение след всяка руско-турска война. Поради страх от отмъщение, след оттеглящите се руски войски тръгвали български бежанци. Така е било след 1829 и 1878 г., когато бягството на българите е било масово и само от село Балъкбой при Фере избягали 301 български семейства. Избягалият се преселвали главно в Северна Тракия. След 1878 г. на мястото на избягалият българи се настанили турци изселени от България, по който начин се появил така наречения „мохаджирски въпрос“. На турците-преселници в Тракия и Македония от България, които били наричани „мохаджири“, давали български земи. Във връзка с българската революционна дейност и Преображенското въстание в 1903 г. за освобождение от турско робство, също били изгонени от Западна Тракия много българи, като на тяхно място били настанявани пак мохаджири-турци от България.

Но нека видим, какво говорят статистическите данни за бройните съотношения между българи и гърци в Западна Тракия. Ще

дадем такива данни от различен произход. Така, според официалните турски данни — салнамето от 1898 г., населението на Западна Тракия е възлизало на 209.980 жители, от които 110.364 били турци, 43.724 — българи, 51.953 — гърци и 3.959 — разни. Според официални гръцки сведения от 1912 г., печатани в атласа J. Saxon Mills и M. Chrussachi (*La question de Thrace. Grecs, bulgares et turcs*. London 1919), турците били 102.715, българите — 28.748, гърците — 60.091, всичко 191.753 жители. Други официални гръцки статистически сведения за състоянието в 1912 г. са тези представени при сключването на Ньойския мирен договор, които са обнародвани в съчинението на Antoniades: *Le développement économique de Thrace*, Athènes 1922. Според тях, турците били 121.125 жители, българите — 30.443, гърците — 66.759, евреите — 2.140, арменците — 1.430 и други 100, всичко 222.490 жители. Няма защо да ни учудва обстоятелството, че противно на действителността броят на във всички тия статистики е даден като по-малък от този на гърците. Освен, че българите-патриаршисти са смятани за гърци, гръцките сведения са фалшифицирани. Че гърците са способни на това нещо, се вижда от изявлението на англичанинът Charles Eddy в съчинението му „Гърция и гръцките бежанци“ (на английски), Лондон 1931 г., стр. 7, именно, че гръцките статистики трябва да се използват с голяма предпазливост.

В 1911 г., според данните на Българската екзархия, в Западна Тракия българите били 63.847, а гърците — 35.268 души. Не е безинтересно, че според R von Mach (*Der Machtbereich des bulgarischen Exarchats in der Türkei*, Leipzig 1906, стр. 70—74), всички българи в Западна Тракия, към която са причислени Еноската епархия и Ахъчелебийската кааза, били 106.048, от които екзархисти — 93.944, патриаршисти (гъркомани) — 11.976 и българи-католици 128, а гърците били 63.375, албанците — 6.720, циганите — 402, власите — 162 и разни 7.284. В началото на 1919 г. българските административни власти направиха преброяване на населението и установиха следните резултати: българи 105.310 жители, от които 17.369 бяха българомохамедани (помаци), турци 79.539 ж., гърци 28.647 и разни (цигани, евреи, арменци и др.) — 10.922, всичко 224.418 жители. Съгласно Ньойския мирен договор от 1919 г., Западна Тракия бе отнета от България и дадена на съюзниците — победители, като управлението ѝ бе поверено на френски окупационни власти, начело с генерал Шарпи. За да се установи точният народностен състав на населението в Западна Тракия и се пресушат изворите на препирнята между българи и гърци за народността на принадлежност на тази област, генерал Шарпи предприе преброяване на населението ѝ през м. март 1920 г. И въпреки обстоятелството, че част от българското население се беше вече изселило, а бе преселено гръцко население, и че това преброяване беше благосклонно към гърците, резултатите бяха следните: българи 80.893, от които 11.739 българомохамедани, 73.220 турци, 51.706 гърци и 6.803 разни, всичко 212.622 жители.

В същата 1920 г. на конференцията на съюзниците в Сан Ремо се реши Западна Тракия да се предаде на Гърция и френските окупационни войски предадоха управлението ѝ на гръцките власти. Това предизвика нова изселническа вълна на българите, а тези, които не искаха да напуснат родните си огнища, бяха заставени насила, чрез най-груби мерки

(заточаване по островите и в Тесалия, грабежи, избивания и пр.) да направят това. Преследването на българите взе връх след 1922 — 1923 г., когато в Западна Тракия трябваше да се настаняват малоазийските гърци бежанци — последица от гръцката авантюра в Мала Азия — и на България беше наложена конвенцията за размяна на малцинствата с Гърция. До 1930 г. в България се преселиха около 45.000 българи от Западна Тракия. Като се вземат предвид резултатите от статистиката на Шарпи, трябва да приемем, че в 1930 г. в Западна Тракия са останали 25.000 българи (без близо 12.000 българомохамедани), които поради естествения си прираст са станали към 1940 г. около 30.000. Част от тези българи бяха изгонени в 1944 и 1945 г., а на останалите гръцката държава, както в миналото, не признава никакви национални и културни права, като не ги съобщава в официалните си статистически издания.

За етническия състав на населението в Западна Тракия е важно да забележим, че в него (в Гюмюрджинско) се запази едно голямо ядро турци — близо 80.000 души. Това стана съгласно конвенцията за размяна на малцинствата между Турция и Гърция след Лозанската мирна конференция. Тези турци свързват интересите на Турция със Западна Тракия относно защитата на Протоците и Цариград, затова, както споменахме вече, и Турция е негласно против връщането на Западна Тракия на България и излиза на последната на Бяло море.

Добре е известно, че етническите връзки играят голяма роля за политическото притежание на дадена област. От всичко изложено върху етническите връзки между Западна Тракия и България е наистина ясно, че от заселването на Западна Тракия с българославянско население до 1922—23 г. това население е било по-многобройно от гръцкото, и че насилственото изгонване на българите от 23 години насам не може да даде право на Гърция да владее тази земя. Стана размяна на малцинствата и между други държави, но всяка държава прибра малцинствата си в своя територия, както направи и България, а Гърция — своите малцинства — бежанци в чужди земи. Така тя настани в Западна Тракия около 150.000 гърци — бежанци от Мала Азия и други земи.

Стопански връзки и единство между Западна Тракия и България. — Тези връзки са не по-маловажни от етническите връзки. В някои отношения те са дори по-важни, защото при постоянно увеличаващото се население на Балканите, всяка педя земя в тях трябва да се използва в стопанско отношение най-рационално. А тъкмо случаят с Западна Тракия не е такъв. Тя е дори занемарена в това отношение, а от друга страна, както ще видим, тя е от жизнено стопанско значение за България.

Най-напред ще забележим, че Западна Тракия не е много богата земя, защото има доста обширна планинска площ, именно — 41% от цялото ѝ пространство. Нейното главно стопанско значение, както споменахме, се състои в транзитно-съобщителното ѝ положение, което ще потвърдим и по-нататък. Но интересно е, че въпреки обстоятелството, че Гърция се оплаква постоянно, че нямала обширни равнини за земеделие, като България, и купувала зърнени храни, за да изхрани населението си, не използва достатъчно за земеделски цели Западна Тракия. Според земеделската статистика на Гърция за 1937 и 1938 г., всичката обработвана земя в Западна Тракия била 1.763.000 декари, която заедно с

маслинените гори, овощните градини и угарите, чиято площ не се показва в гръцката земеделска статистика, вероятно се покачва на 2.000.000 декари. Тази обработвана земя в Западна Тракия съставлява само 23% от цялото ѝ пространство, когато в цяла Гърция обработваната земя съставлява 25%, а в България — 41%. Макар, че гръците са увеличили обработваната земя в Западна Тракия от 1922—23 г. насам, все пак това не е направено в достатъчни размери, затова производството на зърнени храни възлиза всичко на 160.000 тона, което служи само за задоволяване на местните нужди от зърнени храни на областта, а не и за нуждите от такива храни в останала Гърция. Относно занемаряването на Западна Тракия в земеделско отношение е характерно, че докато в Югоизточна Македония, в Серско и Драмско, мелиоративното дело по пресушаването на блатата е много напреднало, в Западна Тракия е останало твърде назад. Занемаряването на земеделието в Западна Тракия се дължи и на това, че работното българско население е изгонено, а новото бежанско гръцко население, обхванато от ориенталска ленинност, е неподатливо към земеделски труд.

Вярно е, че в Западна Тракия, поради благоприятните ѝ средиземноморски климатически условия, отлично виреят високодоходните индустриални култури. Тук, на първо място, стои производството на тютюна, което съставлява добър процент от тютюновото производство в Гърция, именно 9.6% и е от най-добро качество, затова доходът от него съставлява 15% от целия тютюнов доход на Гърция. Но Гърция в Южна Македония и други свои области има достатъчно благоприятни места за добиване на доброкачествен ориенталски тютюн, без да ѝ бъде накрънен монополът на производство на най-голямо количество от такъв тютюн. Важна индустриална култура в Западна Тракия е и маслината, но Гърция има маслинени гори в изобилие в други свои области. С доходите от други ценни земеделски култури, като сусам, памук, лозата, зеленчуците, овощните дървета и др., които заемат незначителна площ, Западна Тракия не представя съблазнителна стопанска цел за Гърция, което се вижда и от това, че общият ѝ земеделски доход съставлява 7.1% от този на цяла Гърция. Разбира се, за България, която няма така благоприятните южни климатически условия на Гърция, културата на маслината, сусама, памука, ранните зеленчуци и др., макар и в малкото пространство на Западна Тракия, имат по-голямо стопанско значение.

По отношение на животновъдството, Западна Тракия също не представя съблазнителна стопанска цел за Гърция, защото тя има и другаде топли зимни пасища и изобщо добри условия за това стопанство, а за България, която има летните пасища на Родопите, единствените зимни пасища са в Западна Тракия. Известно е, че политическата граница по Родопите, която откъсна зимните пасища по Беломорието още след освобождението на България в 1878 г., нанесе смъртен удар на българското родопско животновъдство. Пашкулопроизводството в Западна Тракия съставлява голям процент от общодържавното пашкулопроизводство в Гърция, именно — 33%, но изобщо доходът от пашкулопроизводството не съставлява голямо перо в общодържавния доход.

Западна Тракия не престава важна стопанска цел за Гърция и по отношение на горското си стопанство, макар че Гърция има нужда от горски материали, защото горите в Западна Тракия съставят само 20%

от цялото пространство на областта, в България — 32%. През бурния политически живот на Западна Тракия в миналото, много от горите ѝ са унищожени. Малкото стопанско значение на горите в Западна Тракия произлиза и от това, че в 61.5% те са низкостъблени (храстови гори), а скъпоценните иглолистни гори съставят само 3.5%, в България — 11%.

По отношение на риболовството и солопроизводството Западна Тракия не представя съблазнителна стопанска цел за Гърция, защото тя има другаде огромен морски бряг, дето може да развие тия стопанства в големи размери.

Поради ненормалните политически условия, които е преживяла Западна Тракия от половин век насам, особено непрекъснатата смяна на населението, индустрията е слабо развита; следователно, и тя не представя съблазнителен обект за Гърция. Гръцката власт не се грижи достатъчно за развитието на едрата индустрия в Западна Тракия, защото се чувствуваше в нея несигурна и нетрайна. Богати гърци, които се изселиха след Първата световна война от България и други страни, се заселиха не в Западна Тракия, а в старата територия на Гърция, дето вложиха капиталите си в индустриални и търговски предприятия.

Срещу сравнително малкото земеделско-стопанско и индустриално-стопанско значение на Западна Тракия е неизмеримото ѝ съобщително и търговско-стопанско значение. Но веднага трябва да се забележи, че това нейно значение зависи от преходното, междинното ѝ географско положение и то, преди всичко, като морска област главно за връзка на хиндерланда ѝ България и дори отвъддунавските земи с Бяло море, защото другите ѝ съседни земи — Македония и Източна Тракия — чрез свои пристанища излизат на Бяло море. Освен това, противно на положението през средните векове и турско време, днес не е необходима връзка между Цариград и Солун през Западна Тракия. Всичко това прави Западна Тракия, както вече изтъкнахме, транзитно-съобщителна земя, но почти изключително между България и Бяло море. Споменахме по-напред, че най-късият път от Дунава за Бяло море минава през Западна Тракия. Но, за съжаление, това положение на Западна Тракия е осакатено с новите политически граници. Макар, че още в турско време, в 1878 год. се открива железния път Деде Агач — Одрин и по този начин Северна Тракия (Източна Румелия) се свързва с Бяло море през Западна Тракия, в същата година Берлинският конгрес постави граница между тях, която граница стана още по-рязка след съединението на Източна Румелия със Северна България. А след Първата световна война гръцката граница, която наместа дели България от морето на 28—30 км. по права въздушна линия, просто херметически затвори Западна Тракия и Бяло море за България. Една пречка за железопътната връзка между България и Деде Агач, главният меридианен път през Западна Тракия, е и обстоятелството, че при Одрин железният път минава през турска територия.

Поради всичко това, главното и почти единственото пристанище на Западна Тракия — Деде Агач взема съвсем нищожно участие в съобщенията и търговията на Гърция: през 1935 г. (а то е също така и през други години) всички кораби, които са го посетили съставят само 1% от корабите, които са посетили

всички пристанища на Гърция; а стоките, които са разтоварени и натоварени съставят 1.2% от всички стоки разтоварени и натоварени във всички гръцки пристанища. При това, 93% от търговията е каботажна (вътрешна гръцка), а само 7% се извършва с чужбина. Рядко са страните, като Гърция, които страдат от пресищане с морски бряг и излишни пристанища. Ето защо Деде Агач и неговото пристанище са занемарени, а на Порто Лагос не се обръща никакво внимание. Ксанти не търгува с Деде Агач, а с Кавала, през чието пристанище изнася тютюнците си.

Но Западна Тракия, като периферно и несигурно владение на Гърция, е занемарена и по отношение на другите пътища и съобщения. Така, всички шосейни пътища (I и II-класни) възлизат на около 650 км., като на 100 кв. км. от територията на Западна Тракия се падат 7.5 км. шосейни пътища, а в България — 20 км. Построени са шосейни пътища между градовете и главно за стратегически цели до границата. Вярно е, че Западна Тракия е по-добре с железните си пътища. Тяхната дължина е около 375 км., като на 100 кв. км. се падат 4.3 км., в България — 3.5 км. Причината за това е, че те са по дължината на Западна Тракия от север към юг и запад към изток и са повече пригодни за транзитни съобщения и търговия, каквито всъщност днес не съществуват. Освен това, всички железни пътища са наследени от турско време.

От гръцка страна често се казва, че България имала море — Черно море и то с две пристанища (Варна и Бургас), затова нямала нужда от пристанище и излаз на Бяло море. Но излишно е да се посочва, че черноморските пристанища са пристанища на почти затворено море и не могат да заместят пристанищата на отвореното и по-близко до световните морски пътища Бяло море.

З а к л ю ч е н и е. — България главно изнесе Балканската война срещу Турция. Това е общопризнато. Тя освободи и Западна Тракия от турско робство. Затова, въпреки обстоятелството, че беше победена през Междусъюзническата война в 1913 г., съгласно Букурещкия мирен договор от същата година, пак ѝ се призна правото над Западна Тракия. Западна Тракия беше единствената придобивка на България за големите кръвни и други жертви по време на Балканската война.

Поради тези обстоятелства и поради толкова подчертаните политически и стопански — и изобщо всички географски връзки между Западна Тракия и България, североамериканската делегация за сключване мирните договори в 1919 г. в Париж се застъпваше твърдо Западна Тракия да се остави на България. Затова другите съюзници-победители първоначално решиха Западна Тракия да се отстъпи на всички съюзници и се нарече Междусъюзническа Тракия, но когато американската делегация напусна Европа, те взеха ново решение — да бъде предадена на Гърция. Интересно е, че след провинението на Гърция в 1922 г. в малоазиатската авантюра, Западна Тракия ѝ бе пак оставена. Това е най-несправедливият акт на Балканите, който оправдава и подхранва гръцкия империализъм, неподобаващ на никой балкански народ. Уникум в света е дадена държава да се държи на 28-30 км. далеч от най-жизненото ѝ море, какъвто е случаят с България. Дано след Втората световна война мирните договори бъдат по-справедливи!

ЗЕМЕПИСНИТЕ ИМЕНА В ЗАПАДНА ТРАКИЯ И БЪЛГАРСКОТО Й НАСЕЛЕНИЕ

А. СП. РАЗБОЙНИКОВ

Върху земеписните имена (топонимията) на южните дялове на Балканския полуостров е писано доста и отдавна, но най-крупното изследване в последно време е това на немския учен проф. М. Фасмер в книгата му „Die Slaven in Griechenland“, Berlin 1941. Обаче и това изследване е с непълноти. А известно е, че земеписните имена са едно сигурно доказателство за съществуването в дадена област на население, което е дало и е наложило тия имена или за съществуване, поне в миналото, на подобно население, което в течение на историческото развитие е изчезнало или се претопило, но оставило свидетели — паметници в топонимията.

Проф. В. Бешевлиев даде едно ценно изследване върху местните имена между р. Струма и р. Места, като е използвал австрийската генералшабна карта 1:200.000 (трето издание). понеже в нея са запазени старите местни имена от времето на турското владичество.¹⁾ В случая той се е спрял върху имената на селищата, някои реки и планини, защото по-малките обекти (хълмове, могили и пр.) не са били отбелязани на картата. По старинност идват най-напред тракийските имена, след тях са българските (славянското заселване в областта), а средновековни са и гръцките, защото селищата от античната крайбрежна гръцка колонизация са изчезнали или имената им са променени. Разбира се, най-многобройна е турската топонимия, която датува от турското владичество.

Според проф. Бешевлиев, българските и гръцките местни имена между Струма и Места се разпределят така: В Демирхисарско — български 18, гръцки 2; в Серско — български 43, гръцки 12; в Зиляховско — български 26, гръцки 5; в Драмско — български 121, гръцки 6; в Кавалско — български 18, гръцки 8.

Горните факти намират потвърждение и в гръцката военна топографска карта 1:100.000, издадена от военното министерство в Атина. Напр. само в листа „Кавала“ (на гръцки език) намираме следните местни имена: с Кучкари („Куцкари“), връх Кучкари, с. Товляни, в. Товляни, с. Дрянново, с. Пренджово („Прецова“), местност Бурешан, р. Песолук, гр. Правин (т. е. нашето Правища). На листа „Радулево“: с. Дрезна, с. Чиста, с. Бобляне, с. Кочане, с. Самокован, в. Самоково, с. Дранич, с. Никишани, с. Горяни, с. Кормища, с. Черепяни, с. Витаща, с. Вълчища, с. Здравик, с. Радулево, с. Правища, с. Лаковица, с. Подгоряни (на две места), с. Мошчене, с. Каряне.

¹⁾ В. Бешевлиев. Местните имена между Струма и Места, сп. „Беломорски преглед“, II, 1943. Ползуваме се от отделен отпечатък, понеже цялата кн. II на списанието бе унищожена при бомбардировките на София.

Но нас по-специално ни интересуват земеписните имена в Западна Тракия, т. е. между Места и Марица, на север до българо-гръцката политическа граница, на юг до Бяло море.

Безспорно и тука преобладаващо място заемат турските земеписни имена. Те са били наложени не само чрез турската колонизация, но и административно. Така всички села, реки, планини, върхове, чифлици на юг в полето носят изключително турски имена, дадени след турското завоевание на областта.

Обаче, ние тук ще ограничим своята задача и няма да разглеждаме или изброяваме всички земеписни имена в Западна Тракия, а ще изтъкнем вмъкналите се български имена в гръцката генералщабна карта 1:100.000, издадена в Атина от военното министерство. За съжаление, нямаме под ръка гръцкото издание, а немското, т. е. преводът на немски език направен от германците в 1940 г., които впрочем някъде в листовите са оставили някои имена написани и на гръцки. След завземането на Западна Тракия в 1920 г. от гърците, те наложиха промени в местните наименования. Това главно се отнася за селата, градовете, реките и планините. Но все пак, след тая жестока чистка и гонитба на българските и местните (туземните) земеписни имена, последните в доста значителен размер са оцеляли, били запазени и минали отбелязани във въпросната гръцка военна карта. Това особено личи в топонимията на север в планинските части на Западна Тракия, и то в имената на по-незначителни обекти, преименуването на които е било по-трудно и поради многобройността им. Ще предадем имената по картографските листове.

В лист „Ксанти“ срещаме следните български земеписни имена: с. Сърница, с. Габрово, с. Ковачовица (Ковацовица), с. Пашовик (Пасовик), връх Преслопът, в. Вълкови ниви, местност Поповица, в. Срота Чука („Цука“), местност Драчово, местност Лозята, местност Герилово, с. Вълнатово, в. Млечина, местност Прахово, в. Чокова планина, с. Мемково, с. Мустафчово, с. Широка поляна, с. Брадаково, с. Круша махала, местност Камене, в. Въртол, с. Кочина, с. Пейова махала, с. Базова махала, в. Чука, местност Чука, местност Рашалово, местност Плевня, местност Буково, в. Бора, местност Свиджова, местност Бикова, в. Йованова, в. Мечово, местност Прашово, местност Армаганово, в. Круша (планина), с. Сатновица (Саднево), с. Базайково, Остра (планина), с. Ески Синиково, с. Синиково, местност Кичилеково, в. Тепанарово, в. Добри двор, Сакарка (планина), местност Круша.

В лист „Комотини“ (Гюмюрджина): местност Крива барчина, Буке планина, в. Селишко, в. Шехирлишко.

В лист „Есими-Дерион“ (с. Янюрен, на запад от гр. Софлу): местност Грувица, в. Авуна нива, Гулак (планина), местност Момова нива, местност Шумак, в. Сулица, в. Кокошка, местност Корита, местност Нивято, Попова (планина), р. Шумак, в. Касева чука, в. Шило, местност Луковец, в. Доброва, местност Доброва (на две места), в. Чука, в. Яврилица, в. Рускова чука, в. Лесице, в. Шапка, местност Липуца (т. е. Липовица), местност Бойко поляна, в. Раица (Райовица), в. Китка, местност Раговица, в. Морфата, в. Буката, местност Селище, местност Буката (втори път в листа), в. Чучуро, в. Голата, в. Никола Бърце, в. Чука, местност Колушка, местност Папа Стайков врис, местност Коледарски гробища

(„Коледари мезари“), местност Ракли, в. Българска могила („Хорофи“), с. Крусово (Крушово), местност Куркин кидик, Гарван чаир.

В лист „Димотика“: местност Чука, Голина (планина), Сакарка (скали), речица Българска (идва от с. Караклисе).

В лист „Александрополис“ (Дедеагач): в. Желта стена („Зелта стена“), в. Гулак, в. Бела вода, в. Изгорен пазар, местност Хасаница.

Както се вижда, няколко от посочените земеписни имена имат турска основа и са били побългарени в окончанията си. Тия хебридни местни имена показват колко е бил силен българският елемент, за да наложи през турското робство своя изговор. Такива места са: Мустафчово, Шехирлишко, Сакарка, Хасаница. А на лист „Ксанти“ четем: Строта Чука, вероятно Остра Чука, първата част малко погърчена (строта — изравнена?).

Някои от посочените по-горе като имена на села, всъщност, са имена на малки селца и махали. Благодарение подробността на военната топография, тия имена са дадени в листовете.

Разбира се, ние бихме могли да съберем земеписни имена в Западна Тракия и от други източници, от други топографски карти. Тук ще съобщим само, че германският проф. Фасмер, за когото споменахме в началото на статията, като сравнителен материал дава славянски имена и в нашата област, като използвал разни гръцки източници (лексикони и пр.). За Ксантийско той дава само девет имена (а ние дадохме само от един извор 48 имена): с. Вълнатово, с. Садновица, с. Широка, Бонянон (вероятно, според Фасмер, Водняно), Гратини, Брадакова, Долѹ, Парена Сирока (Широка), Радовус (Радово). Три от тия имена се срещат и в нашия списък. Фасмер дава и 11 имена от Еноско, обаче някои от тях са на запад от р. Марица, понеже той с „Еноско“ е обхванал по-широка област: Дълбочани, Драгаваста, Ново село, Черник, Чехово, Булгаркьой (село в Димотишко), Дубрава (в Софлийско), Курсово (т. е. с. Крушово в Димотишко), Трава (в Димотишко), Стано (в Софлийско), Виса (или с. Боснакьой). Вижда се, че Фасмер е използвал много недостатъчни гръцки извори. Пет от посочените от него имена в „Еноско“, както ще видим по-нататък, са имена на села, които срещаме, заедно с още други, в един византийски писмен документ от XII в., неизползуван направо от Фасмер.

И френският учен Викенел, който в 1847 г. е пропътувал нашата област, в изработената от него карта на Тракия, както и на отделните листове, в които е чертал картата на посещаваните от него места (вж. издадения Атлас в 1863 г. към пътуванията му) е отбелязал следните български земеписни имена: Яврилица, Сениково, Валканово, пл. Хасана Гора и др. някои.

*

Редно е сега да се запитаме: отгде са се взели тия толкова много български земеписни имена в планинските северни земи на Западна Тракия? Кой народ ги е наложил? — Българската държава през средните векове за кратко време се е простряла на юг до Бяло море. Неспоримо и продължително е било византийското господство. Кратко време в средата на XIV в. е траяло и княжеството на Момчила със столица Ксанти. Явно е, че българските земеписни имена в областта са

дадени още при заселването от средата на VI в. до първата половина на VII в. на българските славяни на юг до Бяло море. Тук при нападенията си те превзели чрез обсада и яката византийска крепост-град Топир, по думите на съвременния Юстинианов историк Прокопий — най-важният византийски крайбрежен град, снабден с военен гарнизон, който се намирал при устието на р. Места. Известно е името на голямото славянско племе смоляни, което заселило Родопите, на запад до р. Струма и на юг до Кавала. Родствени на смоляните племена и техни разклонения са се заселили до долна Марица и на изток до Черно море. Нашите именити учени, професорите Б. Цонев и Ст. Младенов, към югоизточните или рупските български говори отнасят и говора на българското население в Западна Тракия.

Това послavianчване на Западна Тракия по население създавало грижи на Византийската империя, понеже се прекъснали по суша връзките между Цариград и Солун. За да отвоюват областта и се възстанови въпросната връзка, в средата на VII в. византийският император предприел поход. Византийските войски минали все край брега на морето поддържани от флотата, която ги следвала отблизо. Населението било подчинено, земите до Солун завоювани. И за да държат в подчинение българо-славянското население тук те са го разреждали, като изселили част от него в Мала Азия. Второ подобно изселване било извършено, според византийски летописни сведения, в 688 г. Обаче, когато императорът Юстиниан II се връщал от Солун за Цариград, тук някъде в крайнините на южните Родопи насмалко не бил пленен от български отреди. Според проф. П. Мутафчиев, това е било последното голямо дело на Испериха (П. Мутафчиев, „История на българския народ“, т. I стр. 108 и сл.). Разбира се, местата на задигнатото и изселено българско население наново се заемали от слизащо население от съседните планини. Родопската планинска област представлявала извор за разпръскване и разселване на юг до морето на здраво българско планинско население.

Че Западна Тракия в течение на средните векове, както изобщо и целите Родопи, си запазват българското население, ние имаме доста исторически свидетелства. В устава на манастира „Космосотира“ (в днешния градец Фере), даден от византийският севастократор Исак Комнен в 1152 г., който е основател на тоя манастир и бил чичо на императора Маџуил I Комнен (1143—1180), четем имената на следните села подарени на манастира от Исака Комнен, които той получил по наследство или придобил по друг начин: Дълбочани, Равняни, Деляни, Баняни, Бранища („Браниста“), Ново село („Новоселус“), Драговища или Драговища („Драгаваста“), Черник, Бачиня, Чехово и др. Селата са били край долна Марица, т. е. в интересувашата ни област. Разбира се, местата на тия села днес не могат да се открият, защото областта след това е преживяла няколко опустошения. В онова византийско време (цяла България тогава е била под византийско робство) е имало села, отбелязани в устава, и с гръцки имена. Може би в името на „Аетос“ се крие името на село Доганхисар, в името „Ликохорион“ се крие село Куртлуджа, в името „Хиросфактон“ — с. Домуздере, — все известни до 1923 год. тук големи български села.¹⁾ А наименованията с окончаниа (за-

¹⁾ Уставът е обнародван от Л. Пети в Изв. Рускаго Археол. Инст. в Константинополѣ, т. XIII, 1908, стр. 17—77. Виж. моята бележка за тоя устав в сп. „Завет“, бр. 10—11, София 1943.

вършек) — „яни“ (Равняни и пр.), според проф. В. Бешевлиев, представляли може би най-стария слой селищни имена, т. е. старинни славянски названия.

Византийският военачалник и историк Георги Акрополит пише в съчинението си, че населението в Родопите и в днешна Западна Тракия било, като българско, тайно враждебно настроено срещу византийците и на драго сърце доброволно преминавало на страната на едноплеменниците си и предавало крепостите. Това било в средата на XIII в. (1255 г.). И когато императорът Тодор Ласкарис се установил в Димотика, той оставил значителна войска за охрана на града и за борба срещу българите, като заповядал на пълководците си всякак да избягват сблъсквания с българите, да не излизат от укрепения град, дори ако българите нахлуят в окупираните от византийците земи. „При устието на р. Марица българският елемент, пише проф. К. Иречек, и то в старите села, чието основаване не се помни, достига дори до морето, до Енос, до развалините на Траянопол и до Фере“ („Пътувания по България“, 1899, Пловдив, с. 397).

Идва XIV в., когато нашата област изпитала страшни опустошения. Това е станало при византийските междуособици — борбата между претендента за цариградския престол Ив. Кантакузин и малолетния император Ив. Палеолог. Кантакузин се обявил за император в Димотика. В какво положение е изпаднало околното население се вижда от това, че селяните от околностите на Фере подпомогнали борбата на гарнизона в крепостта срещу Кантакузина и градът не бил превзет. В същото време на запад в Родопите и на юг до Бяло море, с кратковременна столица Ксанти, се основало княжеството на деспота Момчил, подпомаган от местното българско население. За околното българско население Ксанти и сега е известен и с името „Царево“, а развалините до града, в началото на прохода за вътрешността в Родопите, се наричат „Момчилова крепост“. Кантакузин е повикал турски орди от Мала Азия начело с Юмер-бег и с тях е сломил съпротивата на Момчила; последният загинал и княжеството му било унищожено. Турските наемници извършили в равнините на Западна Тракия нечувани опустошения и задигнали населението в робство. Страната, толкова вече много пострадала, изпитала още едно разорение и опустошение при турското завоевание след 1371 год.

Ние имаме една картина, какво е представлявала Западна Тракия през втората четвърт на XV в. Френският благородник Берtrandон де ла Брокьер в 1433 г. на връщане от Палестина, като е искал да се срещне със султан Мурад II в Сер, е минал през нашата област (вж. *Voyage d'Outremer de Bertrand de la Broquière*, Paris 1892, стр. 171 и сл.). От Одрин до Димотика той срещнал само едно малко село. От тук искал да мине към Гюмюрджина, но явно, че се страхувал да навлезе в безпокойната планинска и гориста област, затова преброял Марица и през Ипсала стигнал в Енос, който още бил италианско владение. Не минал през никакво селище (освен Ипсала и Енос). Оттук по море стигнал в Макри, който „някога, изглежда, бил хубав град и голям, и сега е целият сринат, освен една част от крепостта . . . и е населен от гърци и турци“. Оттук стигнал в Гюмюрджина — „малък град“, после в Муса, „който е бил някога, изглежда, хубав и добре укрепен град, но

сега е целият разрушен . . . и никой там не живее“. Стигнал в Перитор, който също бил разрушен и в него живеели „гърци“. Де ла Брокиер пристигнал в Енидже, новоосновано от турците селище, и понеже султанът отказал тук да ги приеме и поръчал да се върнат в Одрин, той с придружаващите го се върнал, но от Гюмюрджина пресякал планината и стигнал в Фере. Вижда се, че групата на де ла Брокиера вече е била по-решителна и успокоена, за да мине през планините, понеже след тях по същия път е идвал и Мурад с голяма свита. „И по-голямата част от планината, пише с страх де ла Брокиер, е гора, и са лоши хора и убийци тези, които живеят там“. Виждаме как се изразява за българите нашия пътник; в това неспокойно в равнините време те били се дръпнали и прибрали на по-безопасно място в планините и горите. Тук, на това място скоро е било основано, по нареждане на султана, от местните българи дервентджийското село Дервент (Говерджин-Дервент), описано в средата на XVII в. от Евлия Челеби като голямо село населявано от „българи-кафири“. По същия начин де ла Брокиер се изразява за населението в Ихтиманска Средна гора (пътя с. Ветрен и с. Вакарел) „населена от лоши хора и крадци“, но споменава името „българи“, както и за основаването на двете дервентджийски села. А в планинската и гориста област между Гюмюрджина и Фере, от тези местни българи са били създадени и другите големи български села тук (не само дервентджийското с. Дервент), а именно: Сачанли, Доган-Хисар, Тахтаджик, Пишманкьой, Домуздере и Гол. Дервент, които в последствие станали много изобилни български изселнически гнезда и са изпратили разселници на юг до морето и на изток. От Фере, който също бил разрушен, той стигнал в Димотика, без да срещне из пътя си на селено място. А тук по-късно са възникнали няколко селища, както и Софлу, от преселени из околните села българи, които са възобновили името „Софус“ — село споменато в XII в. в цитувания по-горе устав на ференския манастир „Космосотира“ (Светоспасение).

Заклучението от цитуваното описание на де ла Брокиер е, че полските части на Западна Тракия след турското завоевание са били опустошени и обезлюдени. Населението — българското население — се приютило в по-безопасните съседни планини и гори, и чакало успокоение наново да се разсели на изток в долината на Марица и на юг в Беломорската равнина. Изразът у де ла Брокиера „гърци“ не винаги означава действително гръцко население; това се вижда на много места в неговото описание. Обаче, още проф. Иречек отбеляза, че де ла Брокиер употребява българският изговор на името „Перитор“, а не гръцкия, което показва, че името е било чуто от него от местно българско население.

Но Западна Тракия и българското ѝ население преживява още изпитания. За да подчинят неспокойното ѝ и упорито българско население в планините и горите, в XVI в. започнала турската колонизация от юруци и коняри, а през XVII в. — и от казълбаши. Изглежда, че за пълното ѝ подчинение и това не е било достатъчно, та господарите турци провели и насилственото помохамеданчване на голяма част от българското ѝ население. Така се създали местните помаци (българи мохамедани). По този начин християнското ѝ българско население е

било отслабено и то не успяло през следващите векове да развие пълна разселническа мощ и национално-културна сила.

Според едно предание, запазено всред родопските българи — мохамедани, турците завоювали околните земи, но с мъка и то чак „след 40 години“ превзели и Родопската планинска област. Това предание намира потвърждение в историческите факти: турците отначало оставили планинците да се управляват чрез местните си първенци и след това проникнали навътре в планината и я овладели чрез колонисти и помохамеданчвания. Сведението, съобщено ни в 1433 г. от де ла Брокиера за „лошите хора и убийци“ говори, че планината при Мурада II още е била привидно подчинена и планинците са били изолирани и непокорни. Така е било в планините и на север от Ксанти и Гюмюрджина. Тия планинци, силно сгъстени, са населявали планините и горите, и са запазили земеписните местни български наименования, за които говорихме в началото на статията, макар някъде похабени или заменени с турски, поради турската колонизация или държавната турска администрация. Турски имена са получили големите стари чисто български села в Гюмюрджинско, Дедеагачко, Софлийско, Димотишко, но все пак и тук някои по-малки обекти си запазили българските наименования. А при разселването на българските планинци на юг в равнините, като земеделци и овчари, всички основани от тях села са били наречени с турски имена. Още повече, че села в полетата са бивали основавани на чифлишки турски и моти. Съседството пък на турски колонисти наложило турска топонимия в полето и на юг до морето. Турците са настанили колонисти в полето още отначало, за да си осигурят пътя за Солун. Първо такова селище, както видяхме, било Енидже.

СТРАШНА ПРИКАЗКА

ФРАНТИШЕК КУБКА

Имаше две деца — Юра и Аленка. Юра беше на девет, а Аленка на пет години. Тези деца са имали, като всички други деца — дядовци, бабички, родители, чичовци и лелички. Единият им дядо е бил висш чиновник при най-мъдрия владетел на най-красивата земя, другият е живял с милата си бабичка в едно малко градче, където е имало голям замък и още по-голям рибник, и там лекувал болните хора. Баща им учел другите да обичат цветята, дърветата и животните, а майка им се грижила за тях и горещо ги обичала. Чичо им живеел в най-големия град на най-красивата страна и се грижел всекиму да се даде справедлива присъда. И той имал леличка, която имала също така свои малки деца и . . . Господ знае, човек не може да запомни този голям род. Децата са живели щастливо между големите, растели и поумнявали.

. . . В петък, на 6 юни 1942 година, един автомобил на пражкото Гестапо влезе в гр. Мнишек и арестува проф. д-р Яромир Шамала, син на Пшемисл Шамала, който не много отдавна умря в Берлинската болница, дето е бил пренесен от Берлинския затвор. Същата вечер пражкото радио съобщи, че проф. Яромир Шамала е бил застрелян заради това, че е одобрил извършения атентат върху заместник-протектора Райнхард Хайндрих. Жената на д-р Шамала, г-жа Милунка Шамала, отишла на другия ден в Гестапото в Прага и попитала, дали е вярно това, което радиото съобщило за нейния мъж. Казали ѝ, че отговор ще ѝ дадат на другия ден. Когато повторно отишла, започнали да я разпитват, дали има приятели, познати. След това прекъснали разпитването, заповядали ѝ да извади всичките си вещи от чантата и я арестували. Молила, много молила поне да телефонира вкъщи на децата. Не! Казали ѝ, че за децата ще се погрижат те сами.

От този момент г-жа Милунка не видяла децата си. Била заведена в Терезин, по-късно в Освиенцим, Равенсбрюк, Ораниенбург и Берлин. В Освиенцим на ръката ѝ бил татуиран с горещо желязо № 22.789.

На 8 юни 1942 г., значи, Юра и Аленка нямаша вече нито баща, нито майка, нито дядо, нито чичо. Последният бил осъден преди две години на смърт и впоследствие смъртната му присъда била заменена на 12 години затвор. Този им чичо бил д-р Ярослав Цебе брат на г-жа Милунка. Единствена подкрепа на децата останали само дядо им — лекар в Мнишек, старата бабичка — майка на чичо им Цебе и леля им — жена на Ярослав Цебе в Прага. Целият този голям род бил затворен и избит. Децата седяха вкъщи и чакаха майка си. Вместо майка им, дойдоха един чужд мъж и една чужда жена, които говореха чешки и казаха на момичето, което се грижело за децата, че майка им наредила да заведат децата при баба им в Мнишек. Юра бил болен и с висока темпе-

ратура. Момичето облякло добре децата, приготвило ги за път и ги изпратило. От този момент децата се изгубват и никой нищо не знае за тях. Кой ги е отвлякъл, къде? — Все пак, едно беше много ясно — Гестапото!

Бабичката ги търсила, търсили ги и дядо им, и леля им, и всички добри приятели. Хората донасяли слухове, че децата били видени във Вършовице, в Сватоборици, в една вила в Вършовице, във Виена. Баба им ходила от едно място на друго. Отчаяна писала, плакала. Молила се на пражкия младенец. Пътувала, тъгувала. Къде са децата? Нейните внучета! Синът ѝ в затвора, дъщеря ѝ в концлагер, зетят ѝ застрелян! Дайте им поне внучетата!

Имало една малка следа. Децата били отведени първите дни в детската болница на Карловия площад в Прага. Там лекарят — германец казал, че няма да позволи на никой да каже сладка дума или пък да поглади децата на един предател. В Гестапото, където баба им отишла, казали, че няма да позволят децата да бъдат прибрани в чешко семейство, а ще бъдат възпитани така, както се възпитават гарманските деца.

По този начин Карл Франк си отмъщаваше на сътрудниците на Масарик до трето коляно.

След месец децата изчезнали от болницата. Следите окончателно се изгубили. Започва след това търсене, което продължило една година и половина. Майка им питала от Освиенцим за тях, колко са пораснали, как се учат, какви свидетелства получават. — „Децата са здрави. Юра получава само шесторки“ — писала ѝ баба им.

— „Защо Юра пише така чудно? Каточе ли той не го е писал“. — питала майка им от концлагера. Бабата не знаела, какво да ѝ отговори. Ами че нали тя подправяла подписа на изчезналото дете? Майка им не трябва да се отчае, тя трябва да бъде силна, силна! Много жени измряха в лагера. Там въобще се умира така леко, но... така тежко.

Всички търсеха малките деца. Разправяха, че съществува някакъв детски лагер. Там имало деца и от Лидице. Децата не били викани по име, а по номера. Не трябвало да знаят кои са, чии са и къде живеят. Така те забравят малко по-малко своя дом, произход и отечество. Хората плачеха. . . А Юра и Аленка наистина пътуваха.

През есента на 1943 год. пристигнал в Мнишек един мъж на средна възраст — немец. Д-р Цебе можал да отгатне, че е лекар, обаче той не казал нито името си, нито пък откъде е. Казал само, че децата на Шамалови са при него и че ги е намерил в детското сиропиталище в Познан. Взел ги със себе си да ги възпитавал. Казал, също така, че е дошъл през Хеб и заминава за Виена. Повече нито дума. През пролетта на 1944 год. изпартил снимка на децата, а през януари 1945 година друга фотография, но винаги така, че да не може да се разбере откъде са изпратени. Всички си отдъхнали. Значи, децата са поне живи.

Междувременно, на майка им редовно се съобщава, колко са пораснали децата, какви хубави са станали, как добре се учат в училището. Майката всичко вярвала, но... все пак нещо се съмнявала. Всички тия писма ѝ се виждали така еднообразни, така чудни!

Децата в това време пътували по света. Били в Прага, в Лодз. В лагера в Лодз били разделени. Нали трябва да има ред и в детските лагери. Оттам били заведени в детския лагер в Буркау, а оттам в

Пушкау, близо до Познан. Там най-напред имало 10 деца, чийто брой в последствие нараснал на 65, между които имало и съвсем малки — двегодишни. Само деца на предатели, които трябвало да се превъзпитат. Всички трябвало да работят за Германия, за да заслужат храната си — в градината, в кухнята. Аленка се научила да мие чении, и да върши и друга кухненска работа. Била вече на 6 години. Нека работи! Юра също така. И то много.

Един ден в Пушкау имало преглед. Нещо като пазар на роби. Госпожи и господа идвали да прегледат децата. Черноокият Юра се харесал на д-р Вайс от Вайнхайм, град близо до Хайделберг. Вземал Юра и Аленка. Надзирателката ги предала на г-н доктора. Децата получили нови имена, Георг и Лене Вайсови, и под тия имена потъват в чуждото море. Според волята на Фюрера — понеже всичко ставаше по негова воля, — имали голямото щастие да живеят и да станат немци. Какво похубаво е могла да отреди съдбата на потомството на предателите?

Минали месеци, години. Юра става вече на дванадесет години, а Аленка на осем. Навсякъде около себе си слушали само немски говор и познавали само немци. Недалеко била французката граница, Рейн и зад него започна наново голяма война. Войските настъпват през Франция, Вайнхайм пада в ръцете на американците, но лекарят Вайс не предава децата на американците.

Май 1945 година. От затвора се върнал чичото на децата, д-р Цебе, и почнал да организира всички, които били по затворите и да се грижи за тях. Разбира се, грижел се и за децата. След няколко седмици се върнала и майка им — неговата сестра: № 22.789. Пеш от Берлин през Пархим. Така се върнала. Но . . . сега дошъл най-страшният момент. Трябвало да ѝ се каже: „За децата нищо не знаем. Не са тука, няма ги!“

Търсенето на двете деца продължило по радиото, с помощта на полицията, войската. Полицията в Прага претърсила целия град и всички вили в квартала Вършовице. Радиото викало всички на помощ. Помогали и американците. Тръгват по следите от септември 1943 година. „Мъжът дошъл през Хеб и заминал през Виена“. Говорел на особено наречие. Сигурно е от Бавария или от Австрия, може и от Рейнската област. Чичото решава да претърси Бавария и Австрия.

На 3 юли през нощта чичото бил повикан по телефона от търговеца Ванчура от Модрани, който му казал, че чул молбите им по радиото и затова му съобщава, че преди време швейцарският поданик Кайзер от гр. Дечин му казал, че неговият търговски приятел Фройденберг има роднина, вероятно съдия, у когото има две деца от чешки произход. Той бързо се свързва с Кайзер по телефона и последният му казва, че мъжът, при когото се намират две чешки деца, е лекар и живее във Вайнхайм. Това стигало. Две деца от чешки произход, та това са сигурно Юра и Аленка!

На другия ден чичо им веднага заминава с автомобил за Пилзен. Там се запознава с американския офицер Стреет.

„Отвлечени деца? Идвам с тебе“ — казал му офицерът.

Той взема колата и шофьора си, и с голяма бързина се отправят по посока на Вайнхайм. Разрушени градове, опустошени местности, шосетата задръстени с военни коли. От запад към изток се движи поток от транспорти с хранителни продукти, от изток към запад — репатри-

анти. В седем и половинат часа пристигат във Вайнхайм. Градът е малък и продавачът на вестници ги упътва за жилището на Фройденберг. Слугинята, уплашена от посещението на чужденци — въоръжени американци, казва: „Да, у приятеля на г. Фройденберг има две деца! Според фотографията, това са те. Да! У д-р Вайс!“.

Часът е осем. Вилата е в една странична улица. На балкона си играят две деца. Момче и момиченце.

„Юра, чичо дойде!“

Юра се хванал за главата. Иска да извика, но избягва от балкона към вратата, а след него и Аленка. Прегръщат чичо си и отиват към автомобила. Там ги посреща американският войник и ги взема здраво в ръцете си. Д-р Вайс не може нищо да каже. Казва само, че разбрал чии са децата, но въпреки това не съобщил на най-близката американска войскава част. Поискал да оставят децата да пренощуват, но кап. Стреет не позволил. Качват децата в автомобила и тръгват. Отзад седи шофьорът-войник, галено приказва на децата на непознат за тях език, гали ги и им дава шоколад. Пристигат в Амберг. Почиват малко, благодарят на добрия капитан Стреет, който е щастлив, че е можал да им помогне. Разделя се с тях и пожелава на децата много щастие. В Прага децата познават двореца Храдчани, Карловия площад. Срещат се с леля си, познават я. Аленка има дълги плитки, германско спортно палтенце и тъжни очи. Юра разбира чешки, но не говори. Аленка не разбира и не говори.

В Мнишек децата виждат най-милото — майка си. Момченцето, цяло червено, трепери от радост, смее се и казва тежко и с чуждо произношение най-красивата, най-сладката дума „мама“.

Аленка е срамежлива, слаба. Концлагерите са оставили следите си върху малкото ѝ телце. Трябва добре да се храни.

Децата почват да се галят и да играят с майка си.

Най-после за милите, измъчени деца настава рай, а на страшната приказка — край.

Превел: Василев

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА ДЕМОКРАЦИЯТА

АЛЕКСАНДЪР ИЛКОВ

За демокрацията е писано много и още повече е говорено. Говори се и се пише и днес. При все това, демокрацията не е една ясна и еднозначна дума.

Често чуваме да се казва, че трябва да се запази и усъвършенствува демокрацията, а реакцията трябва да се отстрани. Тук демокрацията се противопоставя на обскурантизма и ретроградието. А в последно време се говори пък за две демокрации — източна и западна, които се противопоставят една на друга. После, дават се всички предпочитания на демокрацията и се отхвърля безусловно диктатурата. Тук пък демокрацията е противоположена на диктатурата. Най-сетне, като се подчертава значението на народа в живота на държавата, отхвърля се автокрацията. По такъв начин, демокрацията се противопоставя на автокрацията.

Ако се взем във всички тези случаи и се вслушаме внимателно в изказванията и писанията на политиките, ще забележим, че всеки обявява себе си за демократ. Никой досега, включително диктаторите, не е заявил, че е противник на демокрацията. Във всички изтъкнати случаи на спорове около демокрацията, всеки от спорещите тръгва от някакво определение на демокрацията, предполага някаква дефиниция на понятието „демокрация“.

Но не само това. През целия 19 в. и през наше време демокрацията е господстващо политическо начало и пробен камък на всички политически учения, а е тъй многозначна! На всичко отгоре, отдавна вече, и особено от десетина години насам, се надава тревожен вик за криза в демокрацията. Знае се замисълът на французите от 1934 г., да се реформира държавата така, че да се премахнат несъвършенствата на демокрацията.

Значи, борба за демокрация и криза в демокрацията; източна и западна демокрация; истинска и несъвършена демокрация! Има, следователно, нещо неясно, нещо мътно около демокрацията. Някакви противоречия са се натрупали върху демократическата управителна форма. Но въпреки това, както го каза още през 1938 г. френският учен Буркен, „изобщо, досега демокрацията е пропаднала само там, гдето не е съществувала“.

Това състояние на нещата се усложни от борбата против демокрацията, която водиха хитлеризмът и фашизмът, от една страна, и комунизмът, от друга. Това са познати антитези. Защото кой не знае, че комунизмът води борба против буржоазната демокрация? И кому не е известна борбата на фашистите и на хитлеристите против същата тази буржоазна демокрация? Тези факти са дали основание на известния френски учен Емил Жиро да констатира, че между 1920 и 1936 г. не

демокрацията, но диктатурата е господствувала в по-голямата част на Европа и че завладеният терен от демокрацията, след Европейската война през годините 1920—1936 е бил почти изцяло изгубен. Там пък, дето демокрацията е била запазена, тя е била подложена на критика,

Всички тези констатации при последна сметка показват, че първият въпрос, който трябва да бъде разяснен е самата демокрация. Разбира се, в няколкото страници, с които разполагаме, не ще можем без остатък да разясним демокрацията, но все пак ще се опитаме да прибавим нещо към учението за нея. По този начин ще можем да разясним и някои от споровете, за които бе дума по-горе.

*

Върху демокрацията са написани блестящи изследвания. Познати са трудовете на Ханс Келзен, Нити, Ласки, Лаун, Ги Гран и в последно време у нас — на Венелин Ганев. Всеки от тези писатели е прибавил по нещо към изучаванията върху демокрацията. Но те имат и нещо общо, от което искаме да излезем в настоящата статия. Демокрацията е, преди всичко, една форма на държавно управление. А всяко управление е построено върху свободата на гражданина и върху властта на народа. Какво значи това?

Няма, не е имало и не може да има демокрация, която да премахва свободата на гражданина, да суспендира неговите субективни публични права. Не може да съществува демократично управление, което да няма, като своя основа, свободата на гражданина, свободата на народа. Това най-ясно пролича от борбата, която нашето партизанско движение води против фашисткия режим. Тази борба не би могла да бъде разбрана, ако се забрави нейният лозунг: „Смърт на фашизма, свобода на народа!“ Но какво друго означава „свобода на народа“, ако не свобода на гражданите, изобщо, свобода на човешката личност? Тъкмо тя е, която лежи в основата на народната цялост. Личностите са, които в своето единство съставляват именно народа. От това гледище, демокрацията има една индивидуална страна. И когато казваме, че демокрацията е управление на народа, ние преди всичко имаме предвид свободните човешки личности, граждани на държавата. Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г. е величествен апотеоз на гражданската свобода и харта на демокрацията. До колко свободата на гражданина и човека е била една демократична догма, личи от политическата максима на френските революционери, които заявиха, че когато са потъпкани правата на гражданина от едно правителство, народът има последно право — правото на въстание. Нашето Септемврийско въстание е пълно приложение на това народно право. Чрез него народът възстанови демокрацията. Чрез него отнетите свободи на народа от противонародните правителства бидоха възстановени. И това голямо дело е осмислено, преди всичко, от волята, устремена към премахване на всички пречки към свободата. Именно правата на българския гражданин се възстановиха на 9 септември 1944 г. И всички клетви, които на този ден се произнесоха, имат един единствен смисъл: свободен народ в свободна държава!

Фашизмът се отличаваше с едно схващане, което изключва свободата на личността. Като символ на това схващане е крематориумът, къ-

дето се горяха живи човешки тела, и лагерите на смъртта, където ги неха хора, чийто грях бе свободното мнение, противно на фашизма и хитлеризма. Именно срещу това потъпкване правата на човека и граждани въстанаха народите. Съпротивителното движение в света бе един бунт срещу антидемократичните режими.

Демокрацията, прочее, предполага винаги политически свободи: лична свобода, свобода на печата, на словото и пр. Режим, който отрича тези свободи, управление, което погазва тези свободи, не е демократично. И цялата досегашна политическа история ни сочи, че правата на гражданина все повече и повече са схващани, всъщност, като длъжности, като задължения, а не като права. Свободата на гражданина е основата на обществената солидарност. Който се е занимавал с изследване на държавно-правните учения знае, че индивидуалистичното схващане за свободата постепенно е заменяно с едно схващане солидаристично.

Индивидуалистичната доктрина изхождаше от идеята, че човек е едно индивидуално и изолирано същество и че обществото е само едно проявление на свободното самоограничение на човека. През втората половина на миналия век се появи солидаристичното схващане, което тръгва от факта, че обществото е дадено, обществената среда, в която се ражда и живее човешкият индивид. И от момента, когато човек е обществен член, за него се пораждат редица задължения, именно — както казва френският държавовед Леон Дюги — задължението да развие своята физична дейност, своята интелектуална дейност, своята нравствена дейност. Следователно, не би било правилно да се говори за право на дейност, но за задължение. Свободата се явява, по такъв начин, една обществена функция. И защото е обществена функция, обществото трябва да направи всичко възможно, за да осигури изпълнението на тази функция. Да се гарантира свободата на човешката личност, значи да се гарантира обществената солидарност.

Общественото развитие, укрепването и развитието на обществото, е което има за предпоставка свободата. Дори не се касае до права на човека, като човек, но до права произходещи от принадлежността на човека към обществото. Няма никакво съмнение в това, че нарушението на свободата означава разлагане на обществените връзки и води до премахване на солидарността и до изчезване на самото общество. Това солидаристично разбиране на свободата иде да подкрепи мисълта, че първата предпоставка на демократическата управителна форма — свободата на гражданина — се явява основа на обществото. Оттук произтича и следствието, че демокрацията е единствената обществено съобразна управителна форма, щом тя почива на свободата, а тя пък се корени в обществената необходимост.

Свободата, като предпоставка на демокрацията, може да даде основание за редица илюзии. Най-напред илюзията, че в известни случаи свободата на личността е пречка за развитието. После, че не всички граждани заслужават да бъдат свободни, и най-сетне, че не всички обществени класи трябва да бъдат свободни. Във тези случаи имаме работа не с демокрация, но с диктатура. Ако погледнем на отживелия вече фашизъм, ще видим, че именно той отхвърляше свободата на личността, именно той учеше, че индивидът е нищо и че демокрацията е една отживяла форма на управление. Тъкмо на диктатурата е присъщо твърде-

нието, че свободата не се отнася за всички граждани, но само за онези, които са фашисти. Всяко учение, което подобно на фашизма учи, че свободата не се отнася до всички граждани, а до някои от тях; не се отнася до всички социални категории, а само до някои от тях, не е демократично учение. Ние вече изтъкнахме, че демокрацията се корени в обществената солидарност, а не в обществената сепаратност.

Дори и тогава, когато се противопоставя фактът на класовата борба, не се изключва обществената солидарност. Класите са такива на едно общество, на едно единствено общество. Именно в обществото се разрешават класовите противоречия, именно в обществената солидарност се разтапят противоречията, чезнат антагонизмите, замира войната на всички против всички.

Който познава развитието на демократичните институции, знае, че именно демокрацията е управителната форма, която единствена благоприятствува за разрешението на социалните конфликти. Нещо повече. Както констатира Емил Жиро, демокрацията, след като е осъществила правното и политическо освобождение на народите, след като е освободила народите от потисничеството на монархията и от това на благородниците, сега вече — в наше време — се е обърнала към завоюване на стопанско и социално равенство на гражданите. А какво друго е осъществяване на стопанско и социално равенство, ако не превъзможване на социалните противоречия? Трудово законодателство, дирижирана икономика, аспирации към социализъм — всичко това, добавя Жиро, никне само върху почвата на демокрацията.

Ние изтъкнахме по-горе, че режимът на свободата е една от характеристиките на демокрацията и че този режим почива върху обществената солидарност. Ако отидем сега по-нататък, ще видим, че от факта на обществената принадлежност на гражданина произтича, по силата на логична необходимост, неговото задължение да върши всичко, което не противоречи на тази солидарност и да не върши нищо, което ѝ противоречи. Това особено поведение на гражданина е, което изчерпва съдържанието на законността. Да върши и да не върши тези известни действия или бездействия, гражданинът може само при наличността на закон. Законността, прочее, е другата характеристика на демокрацията. Няма, не е имало и не може да има демокрация без законност. Нарушаване на законността, погазване на свободата, това означава противодемократични действия. Такова състояние на противозаконност всички видяхме при фашизма: от убийството на Матеоти в Италия до безчетните мъченици в Дахау и в другите концентрационни лагери.

Тук идваме до една друга предпоставка на демокрацията. Щом като законността е присъща на демократичното управление, тогава трябва да има кой да определя, кое е законно и кое не. Трябва да има, значи, един политически авторитет. Този авторитет е учреден от гражданите, от народа, посредством избор. А понеже народът при избора е неизбежно разделен, тогава, както е казал още Гизо, суверенитетът на народа не е друго, освен суверенитет на мнозинството. Ала това не значи, че мнозинството е всемогъщо, както погрешно се е поддържало от демагозите. Мнозинството, принципът на мнозинството е другата отличителна черта на демокрацията. Мнозин-

ството от избирателите е решаващо при демокрацията. Но това мнозинство, това избиращо мнозинство, се нуждае от известни предпоставки, установени от социалното развитие. Тези предпоставки са следните: 1) Изборите трябва да се извършват при всеобщо и равно гласоподаване. 2) Те трябва да бъдат свободни и искрени. Изборите не са искрени, когато резултатите им са фалшифицирани. Те не са свободни, когато е упражнена принуда върху избирателите, било от органите на властта, било от известни частни лица или групи. Те не са свободни и когато е била погазена свободата на агитацията и на печата, поради което избирателите не са могли да бъдат осветлени чрез свободни разисквания и спорове. 3) Изборите трябва да бъдат извършвани периодично и при къси интервали. Когато са налице всички тези предпоставки, налице е един пълен демократичен режим. Щом липсва коя да е от тези предпоставки, демокрацията не е налице. Вместо нея, ще бъде налице диктатура.

До тук установихме два главни отличителни белези на демокрацията: режимът на политическата свобода и изборът. Нека хвърлим един поглед върху самото демократично управление.

Тук се различават две форми: представително управление и управление директно, или, с други думи казано, посредствена и непосредствена демокрация. Известни доктринални съображения са изтъкнали непосредната демокрация като идеал на демокрацията, а представителното управление, като една несъвършена форма, като зародишна форма на демократично управление. Но понеже практически непосредствената демокрация, непосредственото управление е невъзможно, представителната демокрация се явява единствено приемлива. Ето какво пише Монтескьо по този въпрос: „Голямото преимущество на представителите е, че те са способни да обсъждат въпросите. Народът в своята цялост е неспособен за такова обсъждане. И ако никой не е способен да определи точната степен на способност на избраника, всеки е годен да знае общо дали този, който той избира е по-просветен и по-знающ от мнозина други“. Можем да допълним тази мисъл на Монтескьо със следните думи на Браиса: „По общо правило, народната маса не аспира толкова да се управлява сама, колкото да има едно добро управление“.

Доброто управление, обаче, не винаги е свързано с демокрацията. „Има редица случаи, казва Шарл Бенуа, когато не е нарушена ни една буква на демократичната конституция, а нестабилност и немощ царуват в държавата и едно лошо администриране застрашава самото нейно съществуване“. Следвоенното време разкрива много случаи на подобно състояние. Това време е пълно, от друга страна, със случаи на антидемократични управления, при които е нарушена, било свободата на гражданите, било свободата на избора, било и двете тези предпоставки на демокрацията.

Въпросът, до който стигаме, не е престанал да вълнува държавовете и конституционалистите. На всеки случай, добро управление и демократично управление са две различни неща. Може управлението да бъде демократично, но да не бъде добро. Няма съмнение, че едно добро управление зависи от управляващия, еднакво както и от управлявания. Ако избирателните маси, избирателният корпус се състои от граждани със слабо политическо и обществено съзнание, а избраните са също та-

кива или неукни, невежествени, прости хора, не може да се очаква добро управление. Историята на демократическото управление през последните столетия ни убеждава в тази, станала елементарна, истина. Именно лошите управления на държавите, при демократичен режим, са повод да се заговори за криза в демокрацията. Нека разгледаме този въпрос по-отблизо.

Съвременната демокрация, като учение и като институции, няма много отдавнашно произхождение. Може би, около двеста години е нейната възраст, според изследванията на политическите историци. Историята на демокрацията има няколко фази. Ако приемем делението на Емил Жиро, можем да отбележим следните периоди в нейното развитие: а) възходяща демокрация — период, който започва от 18 в. и запълва целия 19 в. и началото на нашето столетие; б) най-висша точка на демокрацията, която обхваща Европейската война и периода непосредствено след нея и в) кризис в демокрацията. Към тези периоди на Жиро, мисля, че трябва да се добави настоящият стадий, който може да се постави като четвърти, при който имаме възстановяване на демокрацията.

Първата фаза се отличава с борба против абсолютната монархия в името на народния суверенитет и либерализма. Една след друга чезнат абсолютните монархии. Установява се принципът на управление на монарха чрез министрите, назначавани от него, но отговорни пред парламента. Постепенно министрите зависят от доверието на парламента и се освобождават от доверието на монарха. Монархът престава да управлява, без да е престанал да царува. В същото време аристокрацията загубва политическите си позиции. През целия 19 в. продължава борбата срещу привилегиите на монарха и на аристокрацията. Истинско народно движение очертава възходът на демокрацията, според сполучливия израз на Жиро.

Втората фаза е свързана с Европейската война. Тук имаме проваляне на тронове на монарсите, особено в трите големи държави — Германия, Австро-Унгария и Русия. Дори Турция се превърна в република. В монархиите като Югославия, Ромъния, България, превес доби парламентаризмът. Всичките тези конституционни промени, и особено Руската революция и участието на Америка във войната придадоха на Европейската война характер на кръстоносен поход за свобода и демокрация. Президентът Уйлсън прогласи „дългът да се защищават правата на свободните хора в целия свят“. Трябва да подчертаем тук особено, че войната се води от четири големи демокрации срещу две империи, в които монархизмът все още се държеше, а това значеше, че тази война беше последният решителен конфликт между демокрацията и автокрацията. Всеобщо бе убеждението, че виновна за Европейската война бе автокрацията и че нейното унищожение означава гаранция за мира. В това време, непосредствено след войната, апотеозът на демокрацията беше безспорен.

Но от 1920 до 1936 г. теренът завладян от демокрацията бе почти изцяло загубен. Настъпи една трета фаза, през която демокрацията стъпи в криза и почти в цяла Европа се установиха режими на диктатура. Особено усърдно против демокрацията се бори фашизмът. Ние вече изтъкнахме, че против демокрацията въстана и комунизмът, който се бори против буржоазната демокрация и за диктатурата на пролета-

риата, а с това допринесе за дискредитирането на демокрацията. Интересно е мнението на проф. Лаун: „Както в буржоазния, така и в пролетарския лагер, бяха недоволни от демокрацията. И двете страни обръщаха гръб на демокрацията, но не си поставяха еднакви цели. Едните — буржоазните демократи — станаха антидемократи, защото мислеха, че демокрацията води към социализъм, а другите преминаха от социална демокрация към комунизъм, понеже мислеха, че демокрацията затруднява възхода на социализма“. Особено чувствителна към кризиса в демокрацията бе Франция. Дори държавоведи, като Ги Гран, отидоха по-далеч и изтъкваха, че кризата в демокрацията е, всъщност, криза в републиката и в самата държава. Писатели, като Уелс и особено Браис, също констатираха, че демокрацията е в криза. Ето какво писа Браис: „Безспорни доказателства има за това, че по-голямата част от народите вече не се възхищава от представителната система. Така е и в Англия, и в Съединените щати. Поколението днес няма онзи ентузиазъм, който имаха американците от 1820—1850 г. към демократическите институции“.

Как се обяснява тази криза в демокрацията?

Преди всичко, не може да не се констатира обстоятелството, че демокрацията не разрешаваше всички въпроси, повдигнати от обществения живот. Макар и да се спазваха всички демократични норми, стопанските проблеми не бяха разрешени. Лошото управление се смеси с демокрацията. Всички неправилно разрешени въпроси се прехвърлиха върху демокрацията и се достигна до убеждението, че за това е виновна именно самата демокрация. От друга страна, общественото състояние не бе намерило израз в държавното управление. Нови обществени сили не бяха представени в управлението. Но, както казаха някои френски държавоведи и държавници, проблемата не бе да се изостави демокрацията, като управителна форма, но да се реформира. Така във Франция се създаде групата „Нова демокрация“, която ратуваше за превъзможване недостатъците на демокрацията, за усъвършенствуване на демократичното управление. Въпросът бе сведен до установяване на възможно най-пълно представление на народа в управлението и по-специално, до по-пълното участие на народа в законодателството, до по-пълно представителство на народа в парламента и в другите представителни тела — една теза, поддържана днес от френското народно-републиканско движение на де Гол.

Ние не ще се спираме тук подробно върху кризиса в демокрацията. Ще изтъкнем само, че е неправилно да се говори за криза в демокрацията, или в държавата, а за лошо управление, което е нещо различно от демокрацията. Нека още веднаж подчертаем, че може да има демократичен режим и при все това да бъде налице едно лошо управление. Корените на това състояние ще се дирят по посока на качествата на избирателя и на избраниците. Няма да бъдем далеч от истината, ако кажем, че и днес остава открит, въпросът за компетентността на управляващите, както и тази на управляваните. Обаче, проблемата за компетентността на избраница става толкова по-актуална, колкото повече се усложнява общественият и държавен живот. Не е все едно да се създаде днес един закон и да се законодателствува напр. при патриархалната обстановка преди двеста години. За законодателното обхващане на държавния и народен живот е необходимо познаване на проблемите, които

подлежат да бъдат разрешени чрез нормите на правото, така, както за прилагане на правните норми пък е необходимо познаване на правните проблеми от страна на съдията и администратора. Да се приеме противното, ще означава да се твърди явна нелепост. Върху плоскостта на компетентността, именно, никнат големите проблеми на съвременния парламентаризъм и особено тежката проблема за кризата в парламентаризма. Всичко това, обаче, не е в зависимост от демокрацията и не засяга същината ѝ, но само поставя тежките въпроси за компетентността в управлението.

Често срещаме опити да се разясни, собствено, несъвършенството на демократическата управителна форма с делението „формална“ — „социална“ демокрация. На демокрацията, която се схваща като нещо формално, се противопоставя истинска демокрация, която се назовава социална. Тази концепция има предвид социалното равенство на гражданите, против тяхното юридическо само равенство пред закона. Едната, формалната демокрация, се счита присъща на буржоазното общество, а социалната се отнася към пролетарското или по-точно — социалистическото общество на бъдещето. Логиката на мислителите, стороници на това схващане върху демокрацията, се свежда към една аналогия. Както капиталистическото общество е заместило феодалното, така социалистическото ще замести пък капиталистическото. Агентът на капиталистическата разруха ще бъде именно пролетарската класа, така както агентът на феодалната разруха бе именно буржоазната класа. С отпадането на правото и на държавата, ще отпадне и формалната демокрация. Едно равенство в притежание на стопанските блага ще характеризира бъдещата демокрация. При нея не ще се касае вече до политическо равенство, а до равенство на всички обществени съставки. Такава демокрация ще бъде възможна, когато пролетариатът стане мнозинство в обществото.

Тези разсъждения, може би, съдържат голяма доза догматизъм и визионерство, както и голяма доза истина, но те не са в този миг предмет на настоящата статия. Ние ги приведохме, за да констатираме, че и при социалната демокрация се касае до демокрация, до управление, при което народът ще бъде източник на всяка власт и ще избира своите представители в управлението на държавата. В демокрацията, като понятие, прочее, не се внасят никакви изменения. Противопоставката „формална“ — „социална“ демокрация не засяга демокрацията, а стопанското положение на гражданина. Това стопанско положение може да се променя, както предвижда социалистическото учение, но демокрацията остава без промяна, както това много основателно е изтъкнал известният държавовед Ханс Келзен в своята книга върху демокрацията. И в едно безкласово общество на бъдещето ще има демократическо управление, защото, както отбелязахме вече, ще бъде парадоксално, ако някой почне да утвърждава, че управлението на безкласовото социалистическо общество ще бъде не демократично, но а в т о к р а т и ч н о или диктаторско! Ето защо, при така наречената социална демокрация не ще има някаква нечута и невидена форма на демокрация, но ще има едно друго стопанисване на богатата и друг производствен начин. В този случай се има предвид икономическият човек, докато при демокрацията се има пък предвид именно политическият човек. И в единия и в другия случай демокрацията не може да претърпи никаква промяна. Общото

на социалната и на политическата демокрация, както сочи логиката, е именно демокрацията.

Ние видяхме, че има разлика между демокрация и добро управление. Който казва „демокрация“, той не казва с това непременно „добро управление“. В тази точка са се натрупали в течение на години много недоразумения. И в наши дни има хора, които считат, че е достатъчно да се каже „демокрация“, за да изпъкне изведнаж доброто управление. Правилно е, обаче, да се свърже демокрацията с едно добро управление, а това е възможно върху почвата на компетентността. При демокрацията — съвременната представителна демокрация — винаги управлението се извършва от едно управляващо малцинство, избрано, както казахме, от мнозинството граждани на държавата. Едно избиращо мнозинство и едно избрано управляващо малцинство всякога срещаме, неизбежно срещаме при демокрацията. Каква е гаранцията, че това управляващо малцинство ще управлява добре? И каква е гаранцията, че избиращото мнозинство ще избере едно малцинство, което ще управлява добре? Ето съдбоносните въпроси, които крие в своята същина демократическата управителна форма. Отговорът на тези тежки и често пълни с драматичност и разочарование проблеми лежи в широката област на човешката култура и особено — в културното съзнание на народите. Един народ с закъсняла цивилизация може да има демократично управление, но при все това да не бъде добре управляван. Демокрацията при един народ с напреднала култура и при една висока цивилизация се свързва с едно добро управление. При високо политическо и общо културно ниво на народните маси, те ще могат да посочат свои избраници, които ще управляват демократично, при зачитане на народните свободи и при спазване на законността в държавата. При по-голямо политическо възпитание на народите и при по-дълъг културен живот, ще може да се мисли за демокрация тясно свързана с едно добро управление. Културно мнозинство избиращи и компетентно управляващи малцинства са гаранциите за устойчивост и чистота на демокрацията, както и за добро управление.

Следвоенното наше време особено силно и категорично подчертава демократическата управителна форма. Както след Европейската война, така и днес, след последната война, се констатира силен подем на демокрацията. След фазата на тъй наречената демократична криза, започна съвременната фаза на възстановяване на демокрацията. Както в миналата световна война, така и днес победителите се считат за херолди на демокрацията, а победените — представители на диктатурата и на автократизма. Както тогава, така и сега, освободението на народите от тази автократия и диктатура е смисълът на изживяната война. Правото на народите да разполагат със съдбините си се счита като резултат от победата. Както тогава, така и сега, победените се чувствуват задължени да възприемат институциите на победителите. Както тогава, така и сега, режимите, които изгубиха войната, излязоха от нея дискредитирани и нека кажем, пак както тогава, победените народи мислят, че като възприемат управленията на победителите ще могат да се радват на един по-добър мир.

Каквито и да са разликите в съвременните управления едно остава общо между тях — демокрацията. И пред съда на спокойната и непре-

дубедена човешка логика, всяко деление на демокрацията е неоснователно. Няма и не може да има няколко демокрации. Демокрацията е една. Когато се говори за различни видове демокрация, всъщност се касае до демокрация и недемокрация, до наличност на демокрация и до отсъствие на демокрация. Но над споровете стои нещо безспорно: възстановяването на демокрацията, потъпкана от безчовечието на фашизма. И това, което, така да се каже, дава колорит на демокрацията в разните страни е степента на културата и особеностите на всеки един народ. Но над всички тези нюанси се издига високо самата демокрация, витае великият устрем на народите към все по-добро управление и към все по-голяма човечност. За възстановяване на демокрацията са вложени усилията на всички големи съвременни държавници. Борбата за закрепване на демокрацията и на нейните институции не може да не привърши днес с един траен мир между държавите, при радостта на народните маси, че не е отишла напусто тяхната енергия и че животът не е само про шумял и отминал. Защото мирът, а не размирието, гражданският мир, общественият мир осмисля самата демокрация.

КОНСТИТУЦИОННИЯТ ПРОБЛЕМ

М. ФАЙОНОВ

България, наред с други държави в Европа, преживя една конституционна криза. Тя се изразява в несъответствието между политическата действителност и тая, предписана от Конституцията. В нея липсват достатъчни гаранции срещу произволите на властта, било законодателна или изпълнителна. Едва ли живите поколения у нас могат да засвидетелствуват добросъвестно, че са живели нормално под един конституционен режим.

В Англия няма писана конституция. Няма конституционни закони, които по форма и начин на издаване да се отличават от обикновените. Те са конституционни дотолкова, доколкото се считат държавноустройствени. Те могат да бъдат изменявани или отменявани по обикновения законодателен ред. При все това, в Англия има един конституционен режим, защото там съществува едно силно организирано обществено мнение, способно да брани основните права и свободи на човека и гражданина срещу всяко покушение, включително и от страна на парламента.

Българската държава, по формата на своето основно устройство, спада към системата на държавите, които се управляват конституционно. Тя може да се причисли дори, по формулата на Йелинек, към републиките, въпреки това, че държавният ѝ глава е монарх, чието достоинство се предава по наследство, защото измененията на конституцията ѝ може да стават и без съгласието на монарха, без такова съгласие да е нужно. Такова „републиканско“ устройство на българската конституция не попречи, щото при нейното упражнене да се установи личната воля на монарха и да се пренебрегва тая на народа. България има, по формата на своята конституция, парламентарно устройство. Но то не защити достатъчно правата и свободите, които българинът има, съгласно Конституцията, като човек и гражданин. То не обезпечи народния суверенитет, който е в нейната основа.

Ще изпаднем в едно неоправдано песимистично заключение, ако от тия констатации черпим аргумент против конституционния парламентарен режим. Той упражни своето благотворно възпитателно влияние и днес, благодарение на него, ние имаме едно обществено мнение, способно да се интересува от конституционните въпроси и да защитава конституционните права и свободи. Общественото внимание към конституционните въпроси не се притъпи, но се изостри от пакостите на личния режим и от произволите на установените власти. Това е резултат на една напреднала политическа култура, за оформяването на която писаната конституция изигра една добра роля. Тоя изострен обществен интерес на българския народ поставя на разискване най-важния въпрос, който е в основата на едно конституционно и парламентарно устрой-

ство: въпросът за гарантиране, чрез съответна организация, на неговия суверенитет, като единствен носител на върховната държавна власт.

Изменение на Конституцията. — Инициативата да се обезпечи суверенитетът на българския народ чрез републиканско устройство на неговата държава, в която само той трябва да бъде господар, принадлежи на народа. Българският народ, по сега действащата Конституция, има право, чрез избраното от него Народно събрание и без съгласието на държавния глава, да вземе инициативата за изменение на Конституцията. Не се касае за един нелегален акт, но за един законен акт, който народът упражнява по силата на неговия, признат от действащата Конституция на българското царство, суверенитет.

Съгласно чл. 167 от Конституцията, Народното събрание има право да свика Великото народно събрание и да определи неговия дневен ред, независимо от инициативата, която е предоставена на държавния глава, на царя или регентството (чл. чл. 141 и 142) и на Министерския съвет (чл. 143). По системата на нашата Конституция (чл. чл. 108 и 109) правото на законодателна инициатива принадлежи еднакво, както на царя, така и на Народното събрание. Двете власти упражняват това си право независимо една от друга. В чл. 167 от Конституцията се предвижда изрично правото на Народното събрание да приеме едно предложение за изменение на Конституцията по същия ред. Само че за това предложение трябва да гласуват най-малко 2/3 от народните представители.

Спорен може да бъде само въпросът, дали това решение на Народното събрание за свикване Великото народно събрание за изменение на Конституцията подлежи, като закон, на ратификация и промулгация от страна на държавния глава. Практически, надали този спор е от значение, защото взетото решение ще следва да се утвърди и се направи разпореждане за неговото разгласяване от страна на регентството.

Ратификацията и промулгирането от страна на държавния глава са безспорно необходими, ако се сметне, че решението на Народното събрание за свикване Великото народно събрание и определяне на неговия дневен ред има характер на закон. Но този акт на Народното събрание няма нормативен характер, той не нормира правоотношения, не създава, не изменя такива. Такъв нормативен характер ще имат решенията на Великото народно събрание, което ще приеме предложените му изменения на Конституцията. Тоя акт е закон, но актът на Народното събрание не е закон. За него не е предвидено в Конституцията задължителното ратифициране и промулгиране от страна на държавния глава. Друго е положението, например, в конституцията на САСЦ (чл. 1 отд. 7), гдето изрично това се предвижда, освен за законите, но и за гласуваните от двете камари други разпореждания или решения. При мълчанието на нашата Конституция за такава ратификационна и промулгационна власт на държавния глава по отношение на такива разпореждания или решения, гласувани от нашия парламент, които по естеството си нямат характер на закон, следва да се приеме, че те не влизат под нейна компетентност.

На всеки случай, Народното събрание е изключително компетентно, съгласно действащата Конституция (чл. чл. 44 и 49), да даде едно меридавно тълкуване за своето решение да свика Великото народно

събрание за изменение на Конституцията. В това ще се прояви абсолютният характер на народния суверенитет, който формално лежи в основата и на днешното българско държавно устройство, заради което, според Йелинек, трябва да се счита републиканско по естеството си. Но изпитанията на народа ни от монархията са много горчиви, за да му се услади такава академическа утеха. Целта, за която българското обществено мнение е узряло 100% е българският народ да има своя народна република, за да стане тя верен изразител на неговата воля, като на културен, напредничав и миролюбив народ.

Гаранции за народния суверенитет. — Републиканската форма на държавното устройство е една основна гаранция за народния суверенитет. Но тя не е достатъчна, ако не е изпълнена със съответно съдържание, което да установява властите, които имат право да заповядват и да разпореждат, да определят отношенията между тях и към гражданите. Основните блага на едно парламентарно устройство са индивидуалните свободи и социалните права на гражданите. Повечето от съвременните конституции ги изброяват изчерпателно и посочват гаранциите, които ги обезпечават, някъде с изричната резерва, че конституционните гаранции покриват и такива: права и свободи, които не са вписани в конституцията, но които гражданството фактически си е извоювало. Доктрината счита за такива: основните права на човека и гражданина, които се считат за естествени, свещени и неотменими, каквито са правото на живот и свобода, правото на имот и сигурност, правото на работа и върху плодовете на труда, правото на съпротива срещу насилието, както тези права са развити в прочутите французки декларации от 1789 и 1793 години и по-рано в декларацията на щата Вирджиния от 12 юни 1776 г., която послужи за основа на Декларацията на американската независимост. Някои автори, като Дюги, считат тези основни блага на свободния човек като такива, които не могат да бъдат засегнати и от учредителната власт. Като гаранция за народния суверенитет се счита и самото функциониране на парламентарното устройство на държавата, за което някои от съвременните конституции предвиждат един подробен механизъм.

Индивидуални свободи и социални права. — Ваймарската републиканска конституция от 1919 година обхваща основните блага на гражданина под конституционния режим в 56 члена (чл. чл. 109—165) под общото наименование: „Основни права и задължения на германците“ (част II). Гръцката републиканска конституция от 2 юни 1927 година полага, също така, подробни грижи за определяне и конституционно гарантиране на благата, присъщи на свободния гражданин, под наименованието: „Публичното право на елините“ (глава III, чл. чл. 6—27). Полската конституция от 1921 г. (изменена в 1926 г.) се занимава, също така, щедро с тоя проблем, отделяйки му 37 члена (87—124) и посвещавайки му цялата глава V под наименованието „Задължения и права на гражданите“, но с повече внимание към задълженията. Югославската конституция от 28 юни 1921 г. (чл. чл. 4—21, глава II) съдържа също някои ценни указания за източниците, които определят и гарантират основните права и задължения на гражданите. От значение за проблема, който ни интересува, са някои постановления в конституциите на балтийските републики (Естония, 1919 г., чл. чл. 8, 9, 25; Литва, 1928

чл. чл. 12, 20) и на Ирландската свободна държава (1921 г. чл., 6), които се занимават с обезпечаването на личната свобода. Конституцията на САСЩ и конституционните закони на Французката република (1875г.) съдържат някои общи правила, познати ни от конституционното право и от нашата Конституция. Разпорежданията относно „Основните права и задължения на гражданите“ се съдържат и в Конституцията на СССР (гл. X, чл. чл. 118—133). Тук, както и във Ваймарската конституция, са разработени с повече прилежност социалните права и задължения на гражданина във връзка с покровителството на труда и на по-голямата социална справедливост.

Основните индивидуални свободи и социални права, за които намираме указания в новите конституции, издадени след Първата световна война, съобразени с придобивките на конституционната наука и новите социални тенденции, са следните: свободата на личността, жилищната неприкосновеност, свободата на съвестта, свободата на вероизповеданието, свободата на движение, свободата на договаряне, свобода на печата, на сдружаването и на събранията, правото на труд, правото на образование, обществена застраховка на малолетните, старците и инвалидите.

Заслужава внимание от гледище на социално-доктринерния характер на Ваймарската конституция следното нейно постановление (чл. 151): „Икономическият живот трябва да бъде организиран върху началата на справедливостта и с оглед да се гарантира за всички едно достойно за човека съществуване. В тия граници икономическата свобода на индивида трябва да бъде респектирана“. „Трудът се поставя под особеното покровителство на държавата“ (чл. 157). „Умственият труд, авторските права, правата на изобретателите и артистите се ползват с покровителството и подкрепата на държавата“ (чл. 158).

Ето едно постановление, което ще интересува нашите умствени работници, с чийто труд се злоупотребява дори от държавата.

Съществено постановление относно покровителството на труда намираме в чл. 163 ал. II от Ваймарската конституция: „На всеки германец трябва да се даде възможност да печели прехраната си с производителен труд. Ако не може да му се обезпечи едно подходящо занятие, трябва да му се предоставят необходимите средства за съществуване.“ (Вж. и чл. 108 от Конституцията на СССР).

Гаранциите за собствеността, поземленото владение и предприятията са определени и ограничени с оглед на тяхната социална функция (153, 155, 156). В някои конституции се кодифицира конституционно поземлената реформа.

Чл. 25 от Естонската конституция от 1919 г. прокламира възприетото, съгласно чл. 151 от Ваймарската конституция, начало за икономическата свобода на индивида, „което трябва да бъде провеждано със съответни закони, от естество да осигурят на индивидите обработваеми земи, едно жилище, покровителството на личността и труда, както и общественото подпомагане през време на малолетието, старостта, или в случай на неработоспособност или трудова злополука“. (Вж. също чл. 120 от Конституцията на СССР).

Гаранции за личната неприкосновеност. — Основна гаранция за индивидуалната свобода е конституционното правило, че никой не може да бъде съден от един изключителен съд, създаден осо-

бено да съди неговото деяние и да му се наложи наказание, каквото законът не е предвиждал в момента на неговото извършване. Нашата действаща Конституция (чл. 73) предвижда само, че „никой не може да бъде съден без присъда от надлежния съд“, при което се открива свободно място за произволно тълкуване, какво се разбира под „надлежен съд“. Правилото за наказуемостта на деянията, според законите в сила в момента на извършването им, е у нас обикновен закон, който може да бъде отменен с друг, а не държавноустройствена норма, както това е в модерните демократически конституции. Чл. 105 от Ваймарската конституция постановява: „Не може да се установяват изключителни съдилища. Никой не може да бъде лишен от своя законен съдия“. Подобни постановления, предвиждащи строго ограничителни мерки за военно-правния режим, се съдържат и в гръцката републиканска конституция (чл. чл. 9 и 97). Чл. 8 от тая конституция предвижда изрично: „Няма престъпление и не може да се наложи наказание, освен по силата на един закон, който е бил в сила преди да бъде извършено деянието. По-тежките наказания не се прилагат за деяния извършени преди тия наказания да са били предписани от закона“. Същото правило се възвежда в конституционна норма и от Естонската конституция (чл. 8), както и от много други съвременни конституции.

Друга гаранция за индивидуалната свобода е нейната неприкосновеност. Съгласно това начало, „никой не може да бъде преследван, задържан, затварян, експулзиран, депортиран или по друг начин ограничен в личната си свобода, освен в случаите и в формите, определени от закона“ (чл. 10 от гръцката конституция). Това правило, възведено в конституционно начало, е прокарано и в Югославската конституция от 1921 г. (чл. 5). По същия въпрос чл. 114 от Ваймарската конституция разпорежда: „Свободата на личността е неприкосновена. Публичната власт не може да я ограничава или да я отменява освен съгласно законите. Задържаните лица трябва да бъдат осведомени, най-късно на следния ден след тяхното задържане, за властта, която е заповядала задържането и за нейните съображения; те трябва да се поставят без никакво забавяне във възможността да възразят срещу това задържане“. Според Литванската конституция от 1928 г. (чл. 12), никой не може да бъде задържан, освен при заварено престъпление или по заповед на съдебната власт, която трябва да му бъде връчена в двудневен срок след неговото задържане. Ако такова връчване не стане, задържаният трябва да бъде веднага освободен. На незаконно задържания се дава право на пряк иск срещу органа, който го е задържал, за вреди и загуби, без да се иска за това разрешение от по-висшето началство — както това е у нас (вж. чл. 20 от Литванската конституция) Ирландската конституция представя, при същия случай, следната гаранция за незаконно задържания (чл. 6): „По искане на едно лице, или от името на едно лице, което е незаконно задържано, съдът или който да е от неговите членове са длъжни веднага да пристъпят към анкетиране на случая и да заповядат на лицето, под чиято власт се намира задържаното лице, да засвидетелствува писмено причината на задържането. Съдът или съдията са длъжни да заповядат пускането на свобода на задържаното лице, ако не се докаже, че неговото задържане е станало съгласно закона.“ (Вж. също чл. чл. 127—129 от Конституцията на СССР, които про-

кламират неприкосновеността на личността, на жилището и на правото на убежище).

Ние имаме също правила, които обезпечават гражданина срещу незаконно задържане, но те не са ефикасни и нямат конституционна, държавноустройствена сила. Гръцката републиканска конституция (чл. 11) предлага подробни правила, които обезпечават свободата на личността срещу произволните арестувания. Без мотивирано съдебно постановление не може никой да бъде задържан, освен в случай на заварено престъпление. И в този последен случай, ако не последва мотивирано постановление от съда в един срок, който не може в никой случай да бъде по-дълъг от 5 дни, задържаното лице трябва да бъде веднага освободено. Предвиждат се наказания за провинените чиновници в незаконно задържане и право на иск за вреди и загуби в полза на пострадалия, както срещу чиновника, така и срещу държавата.

Свободата на печата е не само провъзгласена, но и гарантирана с разни мерки във всички модерни конституции. Никаква цензура и каквато да е друга предварителна мярка не може да бъде установена, освен в изчерпателно посочените в текста на самата конституция случаи. Изземването на вестници и други печатни издания, преди или след тяхното разпространение, се предоставя изключително на компетентния съд. Съгласно чл. 16 от текста на Гръцката републиканска конституция, само прокурорите имат право да вземат в този случай предпазни мерки, но те подлежат на утвърждение от съда в 24-часов срок след постановяване на мярката. Характерно е тука и становището, че свободата на печата не се отнася до частните работи на гражданите. Частният живот на гражданите е защитен срещу злоупотребленията на печата.

Изброяваме тия гаранции, осигуряващи свободата на личността и нейната неприкосновеност, макар и не изчерпателно, но достатъчно убедително за тезата, която нашият учредител трябва да възприеме при предстоящите изменения на Конституцията, ако е действително загрижен да гарантира от тая страна, от страна на индивидуалните свободи на българските граждани, принадлежащия на тяхната съвокупност, като народ, суверенитет. Друго правило, възприето в модерните конституции все по същия проблем, е възведеното в конституционна норма правило, че не може да се наложи смъртно наказание за политическо престъпление (чл. 9 от Югославската конституция, която съдържа и други правила, гарантиращи личната свобода; чл. 17 от Гръцката конституция). Конституцията на САСЩ (чл. III, отд. 2) и Френският конституционен закон от 16 юли 1875 г. (чл. 12) предвиждат правото на сената да се конституира като съд за съдене политическите престъпления (престъпления насочени срещу сигурността на държавата) и американската конституция дава изчерпателна дефиниция за понятието, с което най-много се злоупотребява за преследване на политически противници, за предателството: предателство извърша един Американски гражданин само, когато воюва срещу собствената държава или се присъединява към нейните неприятели, давайки им помощ и съдействие. Съгласно чл. 12 от Гръцката конституция, задържаният за политическо престъпление може винаги да иска да бъде освободен срещу гаранция, която се определя от съда, но в никой случай не може да бъде задържан в предварителен арест повече от 3 месеца. Американската конституция постановява, че

определената гаранция трябва да бъде в такъв размер, че обвиняемият да може да я представи, а не така, че да не може да я представи. Определени правила трябва да бъдат предвидени и у нас за гарантиране на жилищната неприкосновеност, за избегване на незаконни обиски и претърсвания, а не да се даде в Конституцията само фикцията и изпълнението да се предоставя на произвола.

Проверка на законността. — Проверката на законността на съдебните актове се урежда у нас с процесуалния закон, който предвижда инстанционното оплакване. Предвид на злоупотребленията, които обикновеният законодател е извършил с предоставеното му от действащата ни Конституция право да уреди начина и реда, по който се ангажират инстанционните производства, жертва на които злоупотребления са станали хиляди и десетки хиляди набързо обесени или разстреляни политически престъпници, необходимо е при изменението, които ще стават на Конституцията, да се установят задължителни държавноустойствени правила относно инстанционния механизъм, поне по наказателните дела, или най-малкото, по политическите и други тежки престъпления. Независимо от това, несменяемостта на съдиите трябва да се уреди и гарантира по конституционен ред, както това е станало във всички модерни конституции. Гражданите трябва абсолютно да бъдат убедени, че ще бъдат съдени от действително независими съдии и че никоя власт не ще може да им отнеме правото да възразяват срещу законността на техните решения пред по-горните инстанции.

Проверката на законността относно административните актове се урежда у нас от Закона за административното правосъдие. Но тук също се извършват злоупотребления с понятието „правителствени актове“, които не са предмет на обжалване, и законите често предоставят важни актове на администрацията, с тежки последствия за пострадащите, както интернирванията например, на суверенната ѝ преценка и на дискреционната ѝ власт, и като такива, стават необжалваеми. Необходимо е и по тази материя да има някои основни положения в Конституцията, една система, каквато е възприета в някои конституции. Необходимо е, точно и конституционно, изчерпателно да се определи понятието „правителствени актове“, така че да не се допускат за напред злоупотребления с това понятие нито от административната, нито от законодателната власт. Съвсем наложително е да се предписва от Конституцията съдебната проверка на всички други административни актове и по същество, ако при самото разглеждане на делото в администрацията не е гарантирано контрадикторно производство. Пререкания за компетентност изпъкват често между изпълнителната и съдебната власт или за това, дали актът изхожда от т. н. активна администрация, в който случай не подлежи на съдебна проверка, или е от областта на „спорната администрация“ (*admixtisation contentieuse*), в който случай се допуска съдебното обжалване, ако не се касае за т. н. „правителствени актове“. Спорове се пораждат и по това, дали се касае за един спор от компетенцията на административната юрисдикция, или се касае за едно разпореждане на простата администрация. За всички и други подобни случаи, в интереса на правната сигурност, в много демократически конституции се предвижда един особен съд на пререкания (*Tribunal des Conflits*). Трябва да се осигури на гражданина,

по конституционен ред, да пледира на основание възражение за незаконност срещу актове на властта, чиито последствия търпи.

Проверка на конституционността.—Действащата наша Конституция (чл. чл 44 и 49) не позволява нито на съдебните, нито на административните органи да се произнасят по конституционността на редовно гласуваните и надлежно промулгирани закони. Този въпрос принадлежи на дискрецията на Народното събрание. Всички други органи са длъжни да прилагат неговите закони, макар очевидно да не почитват на Конституцията и да я нарушават. Това е и французката система и становището на юриспруденцията ѝ, въпреки енергичната съпротива на доктрината. Американската система (Конституцията на САЩ, чл. VI, отд. 2, ал. 2), към която спадат гръцката конституция (чл. 5), турската (чл. 103), литванската (чл. 3), естонската (чл. 3), ромънската (чл. 103), ирландската (чл. 65), дава право на един съд, пред който е изнесен спор за конституционна валидност на един закон, да откаже приложението му по спора, който решава, ако законът е антиконституционен. Чехословашката конституция от 29 февруари 1920 г. (чл. I и III), австрийската конституция от 1 октомври 1920 г., (чл. 140), конституцията на СССР (чл. 43), Ваймарската републиканска конституция (чл. 13 и 19) установяват един особен конституционен съд, който се произнася по конституционността на един закон, когато той се атакува пред него като неконституционен.

Понятието за правова държава изисква, щото тя да се управлява точно според законите, а когато между тях има противоречие, меродавен е държавноустройственият закон. Излишно е да се изброяват многото случаи, при които Народното събрание е злоупотребявало с правото само, по силата на своята дискреция, да реши, дали един закон е конституционен, което положение създава правна несигурност. При предстоящите изменения на Конституцията, този проблем трябва да намери своето решение така, както той е разрешен сполучливо в държавите, които допускат съдебното разглеждане на възражението за неконституционност, което се противопоставя на един закон.

Наредби-закони. — Правото на изпълнителната власт да издава в крайна нужда наредби, имащи сила на закон (*Notrecht, droit de nécessité*), е предвидено в чл. 47 от действащата Конституция. Наредби-закони (*Notverordnungen, règlements de nécessité, décrets lois*, както е възприето и в българската правна терминология) правителството издава, когато Народното събрание не заседава и трябва да бъдат одобрени от първото след това свикано Народно събрание, за да запазят силата на закон. Проблемът е по-разумно разрешен в Чехословашката конституция (§ 54) и във Ваймарската конституция (чл. 35). Предвижда се една постоянна парламентарна комисия (*commission permanente*), с пропорционално представителство, която гласува такива наредби, които ѝ се представят от правителството и които трябва да бъдат представени за одобрение от парламента в неговото пленарно заседание най-късно в 2-месечен срок след неговото събиране. Други конституции предвиждат един по-кратък срок: 3 дни — Литва, 14 дни — Полша. Предвид на това, че правото на крайната нужда трябва да се счита за такова, а не да се обърне в обикновено законодателстване от изпълнителната власт, подобни гаранции, както в показаните държавни устройства, трябва да се вземат

под внимание при заздравяването на народния суверенитет, каквото се има предвид при проектираните изменения.

Двукамарна или еднокамарна система. — Двукамарната система, с горна камара (сенат) и долна камара (камара на депутатите), или както и да се наричат те, съществува с редки изключения почти във всичките съвременни държавни устройства: в Англия, в СССР, в САЩ, в Франция, Белгия, според Ваймарската конституция, в бивша Австрия, както е била устроена след Първата световна война и пр. Тази система има предимно историческо оправдание и се обяснява за много страни с тяхното федерално устройство, при което се вземат предвид особените интереси на съставляващите ги държави. Но има и други съображения, които мотивират тая система.

На първо място, горната камара има за предназначение да проверява конституционността на законите, които ѝ се представят за одобрение от камарата на депутатите, да пази конституцията. Независимо и от други средства, които конституциите предвиждат за същата цел, каквото е Конституционният съд или правото на съдебна проверка на конституционността на законите, референдумът и правото на народна инициатива (пряко законодателстване) съставляват също средства за пазене светостта на конституцията. Прякото законодателстване е узаконено в конституциите на републиканска Германия (чл. чл. 73—76 и 18), на Австрия (чл. чл. 41, 43 и 44), Ирландия (чл. чл. 47, 48 и 50), с задължителен плебисцит за конституционните промени, Литва (чл. чл. 103—105), Летония (чл. чл. 72—80), Естония (§§ 29—34, 87—89), с народна инициатива и задължителен референдум по въпроси, отнасящи се до изменение на конституцията, Чехословашката република (§ 46), Гърция (чл. 125). Проблемът за запазване светостта на конституцията е подробно разгледан и разрешен с всички средства, смятани за необходими, почти във всички модерни конституции. Гръцката републиканска конституция изрично забранява с конституционните промени да бъдат засегнати основните разпоредби на конституцията. Конституцията на бившия свободен град Данциг предвиждаше правото на народа да се съпротивлява на разпореджения, които противоречат на конституцията. Установяването на един сенат за същата цел, струва ни се, че е по-легално.

Друго съображение, което се изтъква, като оправдание за една горна камара, е това, че сенатът в някои случаи се конституира като съд, било за съдене на престъпления против държавната сигурност, било за съдене държавния глава, министрите, отделните сенатори, депутати или някои висши чинозници. В САЩ сенатът има тия функции, при което долната камара действа като обвинителна власт и сенатът решава по служебната дисквалификация на обвиняемите, след което те се предават на обикновените съдилища, ако има повод да бъдат преследвани от тях. Съдебни функции на сената се възлагат също в Чехословашката конституция (чл. чл. 34 и 67). Тука има и едно друго оправдание за съществуването на сената: камарата не може да бъде разпусната без негово разрешение. В Гърция (чл. 64), Белгия, Холандия, Германия, Ромъния, Швейцария сенатът има функции на върховен съд. Също в Англия. В други конституции се предвижда особен съд за тия съдебни функции, които се възлагат на сената, както и за случая, когато правителството е решило да разпусне камарата. Французките юристи поддържат, че от-

като съществува във Франция двукамарната система, само веднаж камарата на депутатите е била разпусната (от 1875 година до войната), а преди, при еднокамарната система, често е бивала разпусната вследствие на конфликти между законодателната и изпълнителната власт. Указало се, че компромисите, които стават между двете камари, крепят парламента.

От гледище на гореизтъкнатите съображения трябва се разгледа проблема за двукамарна или еднокамарна парламентарна система. Двукамарната система има и това преимущество, че двете камари заедно образуват в някои държави Националното събрание (Върховният съвет на СССР напр.), което избира държавния глава (председателя на републиката, гдето има такъв, респ. Президиума на В. С. на СССР, или председателя на министерския съвет, дори и министрите в страни, гдето е установено пълното върховенство на законодателната власт, както в СССР, или пък това Национално събрание, респ. Върховният съвет на СССР, има компетентност да измени конституцията с или без народно допитване. Видно е, че проблемът не може да се разглежда с предубеждението от преди 67 години, когато се е приемала действащата наша Конституция. Горните камари, съгласно модерните конституции, не се състоят от назначени или наследствени перове, или пък служебни лица, но се рекрутират по изборната система, чрез преки или косвени избори, в някои случаи по пропорционалната система, с различни избирателни колегии от тях, по които се избират депутатите, при по-висок ценз по възраст на избираемост, в някои случаи и на избирателно право в повечето страни, при определена квалификация в някои страни (Белгия), която се отнася до подготовеността на кандидатите да изпълняват функциите, които се възлагат на сената и с по-дълъг мандат от този предвиден за депутатите, в повечето случаи. Касае се за това: не да има сенат или не, но дали да се имат предвид от учредителя гаранциите за трайността на конституционния режим, които се възлагат на сената, според повечето модерни конституции, и ако той не бъде учреден, какъв друг институт да се създаде, на когото да се възложат всичките функции, които изброихме по-горе. В някои страни такива функции се възлагат на един специален съд, като се комбинира с народното допитване.

Конституционният режим във връзка с междудържавното право. — Под режима на Организацията на обединените народи не може да има съмнение по въпроса, какъв трябва да бъде текстът на чл. 17 от действащата Конституция. Няма място вече за тайна дипломатия, с оглед на която са направени измененията от 11 юли 1911 година. Трябва да се възстанови старият текст, който даваше право на предварителен контрол на Парламента върху външната политика на правителството. Някои конституции чисто и просто са обявили общопризнатите правила на междудържавното право като такива, които се считат включени в положителното конституционно право на респективната страна (Германия — чл. 4, Австрия — чл. 9, Естония — чл. 4). Трябва да се има предвид и Хартата на ООН, която дава право на Организацията да се намеси във вътрешната компетентност на държавите по въпроси отнасящи се до всеобщото зачитане и запазване правата на човека и основните свободи на всички, без разлика на племе, пол, език и религия.

СЪВЕТИ КЪМ ЕДИН МЛАД ФРАНЦУЗИН, КОЙТО ЗАМИНАВА ЗА АМЕРИКА

АНДРЕ МОРОА

Откакто подготвяш това пътуване, ти си прочел сто книги върху Америка: забрави ги! Когато описва една чужда страна, пътешественикът има склонност да преувеличава нейните странности. Аз, който искам не да ти харесам, но да те напътя, ще ти кажа, че човешките същества, които, след шестдневно пътуване по океана, ще срещнеш на другия бряг, не са много различни, както си мислиш, от приятелите ти в Европа и от теб самия. Това са хора, които като нас работят, страдат, ядат, пият, любят, четат поезия, градят и събарят храмове, раждат се и умират. Ти заминаваш за Америка, а не за луната. Бъди трезв!

Език. — Не мисли, че ще знаеш американския език, защото говориш английски. Ще бъдеш разочарован. Ти ще разбираш нюйоркските жени, професорите от Харвард. Щом се докоснеш до групи малко проникнати от европейска култура, ще откриеш един нов език. Съществуването в Америка на етнически групи, така значителни, че са запазили националния си облик, е обогатило техния език с италиански, немски, еврейски думи, които са се смесили с английския език, както арабския с италианския или с французкия по време на мавританските нашествия. Когато „Бябит“ беше издаден за пръв път в Англия, беше потребен специален речник.

Американският език е много по-млад от английския. Думите в него още пораждат образи, както в примитивните езици. Много от тях имат късо съществуване. В 1927 г., когато отидох там за пръв път, всичко, което очароваше беше „cute“. В 1931 г. същата дума беше вече странна, почти забранена. Ще ми кажеш, че „awful“ в Англия и „formidable“ в Франция са преживели същото величие и падение. Но в Америка цикъла е по-кратък и речникът за всеки момент — по-къс.

Разговор. — Популарно е схващането, че в Америка не съществува разговор. Както всички популярни представи, и на тази липсват нюанси. Един разговор след вечеря между професори от Прайнкътън, Яле или от Кърнел, е почти подобен на разговорите между професори в Франция или Англия. В Ню Йорк присъствах на една вечеря, наречена Кръглата маса, където политическият разговор беше достоен за Леон Берар. Един разговор насаме с някоя интелигентна американка е между големите удоволствия в Америка. Но такава щастие е рядко. Ето защо.

Американките не отдават на кухнята, „схващана като едно от изящните изкуства“, голямата част от своя живот. Обедът за тях е една милостина, оказана на тялото. Набързо се хвърля в него един плод, една риба и се връщат на работа. Като полезна реакция на тоя навик, група писатели са основали клуба за „Тричасова вечеря“, но те са едно ше-

говито изключение. На самата вечеря, общият разговор е рядкост. Всеки разговаря със съседа си. След вечерята хората остават сами, един ужасен навик онаследен от Англия. В Ню-Йорк често домакинът ще предложи да те отведе на театър или пък е поканил у дома си някой пианист, певец, сказчик. Идеята да остави своите сътрапезници на тях самите и да разчита на удоволствието им от съвместната им среща, го учудва и даже ужасява. Една извънмерна скромност не му позволява да си въобрази, че приятелите му биха могли да са щастливи да бъдат у него, да го виждат и да се видят помежду си. Той ги третира като деца. На Бъдни вечер ще видиш в някои от най-приятните къщи в Ню-Йорк коледни дървета за възрастните. От друга страна, след една вечеря с забележителни личности, които ти би желал да разпиташ, ще видиш да влиза един фокусник, който ще забавлява старците много по-добре от домакина. Тогава ще разбереш, че отсъствието на разговори в Америка идва не от липса на идеи, на духовитост или на познания, но от непобедима срамежливост и от удивително недоверие в себе си. В някоя страна не ще срещнеш такава немощност да се изразиш. Предстои ти да победиш тая съпротива и да предоставиш на тези големи „отдръпнати“ хора възможност за успокоение и за доверяване.

Алкохолът ще ти помогне в това. Зная, че в Франция ти пиеш малко В Америка ще имаш известна мъка да останеш въздържан. Почти навсякъде ще ти предлагат коктейли; ще ти бъде мъчно да отказваш. Алкохолната възбрана е дала в очите на американците по-голяма от всякога цена на предлагането на едно питие. Човекът, който ти го предлага, жертвува за тебе част от един запас, от едно измерено благо. Той ще бъде наранен, ако ти се покажеш, че малко оценяваш неговата жертва. Много са ти говорили за опасни питиета, за отрови примесени във виното; ако се въздържаш, ще даваш вид, че ти липсва доверие или кураж. Мисли си, за успокоение, че във въздържателните къщи коктейлът е заместен с чаша доматен сок.

Разбери, че в тази борба за алкохол има нещо много дълбоко и благородно. Тя е една школа на свободата и на първия бунт на американеца срещу тиранията на навиците. Американецът има нужда от алкохол повече, отколкото французина и италианеца. Пуританизмът, после буржоазната важност, са направили от него същество, което не смее да се отдаде на своите най-естествени подбуди. Пиенето го освобождава от вековното потискане. „Само като пия, казваше ми един от тях, аз мога да бъда аз“. Скришният бар е единственото място в Ню-Йорк, където мъже и жени се събират за удоволствието да бъдат заедно, без да имат нужда от някакъв спектакъл и без да мерят времето. Разговорът там е по-добър, отколкото в салоните, и храната по-добра, отколкото у богатите. Бащата там намира своя син и дъщеря си. Семейният живот там се възражда. Не го отбягвай и, ако се боиш от размътване на съзнанието, прави като мен: пий една глътка и забравяй чашата си пълна върху някоя маса.

Духовен живот. — От всички лъжливи представи, с които можеш да дойдеш тук, най-глупава е легендата за една Америка, която е безразлична към въпросите на духа. Ти ще намериш в тая страна литература и архитектура. Живопис? — Чакайте! Това, което видях, ми се струва много повлияно от европейски модернизъм, за да бъде оригинално.

нално. Но техните книги са между най-хубавите на нашето време. Какво трябва да прочетеш? — Романисти: Ърнест Хемингуей (стил-стоманена тръба, никелирана), Джон Дос Пасос, Томас Волф, Гленуей Уескот, Майкел Голд, Жорж Дейвис или, ако предпочиташ по-класическия тон: Уйла Кетър, Търнтън Уайлдър, Луиз Бромфилд, Кристофър Мърлей. Аз не ти говоря за най-прочутите: Синклер Люис, Шерууд Андерсън, Драйзер, които вече познаваш. Поети: Т. С. Елиот, Стифън Бенет. Есеисти: Уолтър Липман, Томас Бийр. Критици: Едмунд Уилсън, Ж. У. Кръч. Драматурзи: Йожен О'Нейл, Елмър Райс. Аз цитирам случайно по памет и забравям може би най-добрите, но големината на този нахвърлян списък ти дава идея за богатствата, които ще откриеш.

Не зная какъв е духовния живот в Питсбург или в Детроит, но аз мисля, че Ню-Йорк ще ти се покаже един от духовно най-възбудените градове в света. Ню-Йорк е „clearing house“ на световните идеи. Всички значителни книги от всички страни там са преведени. Там се намира публика за Вирджиния Уолф, за Андре Жид, за Томас Ман. Най-четената книга сега в Америка е от един шведец, утре ще бъде от французин, от русин. Чети техните млади списания: „Symposium“, „Hound and Horn“. Ще бъдеш учуден от широтата на информацията им и от качеството на техните присъди.

Тези универсални интереси не са, естествено, без опасности. Духовният живот в Съединените щати страда от недъзите на нашата епоха, които там са взели остра форма. Най-тежкият е бързото овехтяване на идеите. Казват, че целият американски народ усвоява една научна идея, както усвоява една форма на обувки. Това е вярно. Фройдизмът, бежавиоризмът, хуманизмът на Бябит, релативизмът на Айнщайн, последователно са проникнали в средните слоеве (в една елементарна форма) много по-дълбоко, отколкото в Европа. Но американецът се уморява от системите тъй бърже, както се заразява от тях. Духовните моди за него са преходни. Понеже най-блестящите умове на Европа идват тук да разпространят своите парадокси, преситеният американски мозък изисква духовна храна с по-силни вкусови усещания. Липсва критичен дух, не у издигнатите, но у масите. Ти ще ми кажеш, че масите и в Европа са доста лишени от него. Може би, но в Франция те имат един здрав смисъл; едно традиционно недоверие, а в Англия — пълно безразличие и дълбоко презрение към хвърчащите идеи — качества, които пречат на духовните мотори да се разпалват. В Съединените щати душевната преснота е по-голяма, любопитството — по-наивно. Това е симпатично, но е свързано с опасни грешки.

Прочее, ако желаеш да произведеш в тая страна един бърз ефект върху множеството, можеш да го постигнеш. Бъди блестящ, циничен! Събрайй това, което другите са боготворили и боготвори онова, което са потъпквали! Критикувай свирепо Америка! Ще има яростни реакции; те ще бъдат твоята временна слава. Вестниците ще привеждат думите ти. Ти ще бъдеш прочут — и, три месеца по-късно, забравен. Но ако желаеш, както се надявам, да занесеш на тия чужденци най-хубавото от себе си, действуй по съвсем обратен начин. Бъди прост, не пресилвай мислите си, търси точните и изтънчени отсенки, както би се обръщал към най-културните и най-мъчни французи! Ти не ще вдигнеш много шум. Репортьорите разочаровани, като не ще намерят в думите ти еле-

менти за едно примамно заглавие, ще дадат сведения за тях в три реда или никак. Но бавно ще видиш да се приближават към тебе свенливи, скромни и точни улове. Има много такива в Съединените щати. Те ще се привържат към твоята личност. Не защото си гений, но ти можеш да им дадеш онова, което им липсва и което ти дължиш на Франция: чувство за ред в идеите, изкуство за построяване, една дълга и остроумна традиция за анализ на преживяванията. Те ще ти донесат свежест на ума и един пряк начин за поставяне на морални и метафизични въпроси, като че те са съвсем нови. Ти ще ги учиш на зрялост. Те ще ти възвръщат младостта.

Храна. — Казвали са ти, че американецът не знае да яде. Всички общи представи са лъжливи. Американската кухня е еднообразна (ти ще ядеш пиле всяка вечер и сладолед два пъти дневно), но тази кухня е добра, макар да е проста. Как може човек да се оплаква в една страна, където плодовете са изобилни и свежи, където на сутрешните памплет-муси съответствуват обедни фурми, където ботаниците чрез научно кръстосване са добили изкуствено един пъпеш, наречен медена роса? В нова Англия търси океански дивеч. Бостон се слави със своите риби, както Марсилия — със своите. В странноприемниците край пътя искай половин печено пиле и фасул от Лима. Пази се от салатите. Американските салати са кулинарни ереси. В тях ще намериш резени от пресни плодове, удавени в много оливия, сирене и къдраво зеле, сърца от маруля тъй твърди, че ножът ти не може да ги разреже. Хлябът, почти винаги домашен, е различен по форма и вкус. Ти ще съжаляваш за френските приятно подсладени франзели, но ще обикнеш тия малки хлебчета, с полепените по тях твърди и ароматни макови семена. Най-после, ще се учудиш да виждаш толкова чинии и блюда със страни и претрупани украшения. Този млад народ има вкус към украсата повече, отколкото към удоволствията на устата.

Облекло. — Облечи се, както в Париж! Сдържано и тъмно облекло в Ню-Йорк и в големите градове; „туид“, къса кожена дреха — за полето. През деня всички мъже имат вид на добре платени работници, който меката яка дава на милионерите. Американският пролетарий носи мека шапка, често бомбе. Когато работи, той не си сменя бомбето, като облича един комбинезон върху дрехите си. Това му дава в нашите европейски очи вид на любител, който случайно се е спрял пред известна занаятчийска работа под една кола.

Но ти ме питаш, всички американци не носят ли еднакви дрехи и шапки? И аз съм чел такова нещо. Може би, това да е било вярно. Сам аз не го констатирах. Аз видях бомбета, меки шапки, видях млади хора без шапка. В Прайнтън ми говореха, че имало време, когато да се носи отворена риза с Байроновска или Шелиевска яка, било белег на бунтарство, което се наказвало с обществен остракизъм. Но това било преди три или четири години, сиреч в далечното минало. В 1930 г. всеки студент е бил свободен да се облича, както му харесва. Имало е моди (един вид пардесю от сив кашмир, панталон от сива фланела), но те не са били по-строги, отколкото ония в Кембридж или Оксфорд. Само студентите от първа година са били длъжни да спазват известна прилична скромност; черният каскет бил задължителен за тях, а цветната връзка — забранена. После, след една победа, която техният тим нанесъл на Йале,

тези млади хора се разбунтували и една сутрин се явили украсени с блестящи вратовръзки. Старите капитулирали.

Обичаи. — Тъй като Съединените щати са демократична страна, ти си представляваш, че там животът е без ограничения. Това е, защото никога не си изучавал нравите на първобитните народи. Колкото една човешка група е по-млада, толкова повече формализмът в нея е строг, защото там само строгите правила могат да укротят хората и да ги подчинят на социалния живот. Само в най-старите аристокрации се срещат най-свободни маниери и най-грациозна снисходителност. Пионерът, когато е самотен, става брутален; когато започне да живее в общество, трябва да му се наложи един законник, маниери. Церемониалът на Людовик XIV беше създаден за грубите сейньори от тогавашната Фронда. Формализмът на пионерите е изненадващ. Ако, както мене, ти отидеш да прекараш в някой американски университетски град, на другия ден от пристигането си ще намериш у дома си двеста визитни карти. Целият факултет ти е направил визита. Даже ония, които те намерят вкъщи, на излизане оставят една карта и ти трябва, на свой ред, ако имаш сили за това, да върнеш тия двеста визити. Една покана по телефон е рядка и говори против добрите обичаи. Ако обстоятелства са я направили неизбежна, тя бива последвана от извинително писмо. Най-малки събития са поводи за писма на симпатия и благопожелания. Един американски приятел ще ти пише, че снощната вечеря е била приятна и че той запазва за нея особен спомен. При всеки повод се разменят малки, незначителени подаръци, но които поддържат приятелските чувства. Когато се умориш и измъчиш от тях, ти ще намериш това внимание за излишно. Вгледай се по-добре: ще видиш, колко в това младо общество те помагат да се понася живота.

Въздържай се да мислиш, че понеже е страна без наследствено благородничество, Америка е страна без иерархия. Аз познавам малко народи, където етикетите на презрението са така разнообразни. Англосаксонците презират другите раси и тези последните се презират помежду си. Северняците презират южняците, хората от Изток — ония от Средния запад. Тривековните американци презират двувековните, които презират едновековните, които пък отказват да се срещат с новодошлите. В старите фамилии, където възрастният син носи малкото име на бащата (има винаги един Корнелиус Вандебрит, един Перси Пин, както има винаги една Коризанда у Грамоновци и един Франсоа у фамилията Рошфуко), една цифра следва името. Един ден ще се казва Джон Якоб Астор XVII, както се казва принц Хенри XXIII дьо Ръос. В Холивуд стари фамилии са онези от времето на немия филм: Дуглас Фербанкс, Мери Пикфорд. Те имат английски лакеи, маси покрити с дантелени покривки, консервативна кухня, стари вина. Чарли Чаплин е „Лебедът“ на този възрастен свят, където с половин глас, със съжаление, се говори за хубавите стари времена, когато екранът беше ням.

Американският снобизъм е свързан със странни знаци на благородство, които бяха очаровали Марсел Пруст. Да имаш колкото се може по-малък телефонен номер е едно обществено превъзходство. Един нов милионер е готов да плати много скъпо на чиновника, който раздава номера на автомобилите, за да получи от него такава цифра от първата стотица, която е останала свободна след смъртта на някое голямо име.

Една лежа в Метрополитен опера има своя история, както едно кресло в Френската академия. Имената на последователните притежатели са напечатани във всяка програма. В благотворителните дни, когато всички лежи се продават, такъв нов богаташ смята за слава и чест да заеме ложата Астор, ложата Кътинг.

Ако искаш да си щастлив, откажи се от професионалните домакини и гости, които ще изядат твоето време и сили! Избери малък брой приятели! В Ню-Йорк има няколко изтънчени и прости къщи; избягвай другите. Ако за особени цели ти имаш нужда да покориш града, това е друго. Бъди по-сноб от снобите. Твоята издигнатост ще ги учуди, мълчанието ти ще ги безпокои, капризите ти ще ги очароват. Тези хора страдат от един много обрामчен живот; строши рамките.

Сантиментален живот. — Ти отиваш, убеден от разкази на пътешественици, че свободата на нравите в Америка е голяма. Бъди благоразумен! Това е страна, в която жената е най-силно протезирана. Прелюбодеянието там е рядко и е заместено с множество разводи. Млади, хубави, често интелигентни момичета са решени да се омъжат. Това, което те наричат своя „техника“, е едно изкуство да се обича, много различно от онова на Овидий. Вярно е, че качеството на чужденец ти дава известна безопасност. Европейецът може да бъде там любовник, желан приятел, но не съпруг. Той не знае, както американците, да бъде наведнаж великодушен и неревнив. Брак между французин и американка е дело на две разглезени деца: нестабилен състав. Тук душите са по-прости. Страстта не играе такава голяма роля. Ще бъдеш изненадан да виждаш, как някой младеж, дошъл с младо момиче, което в твоите очи е „негово“, понася лесно да я гледа, как отдава вниманието си на някой друг. Те не се вкопчват като нас в онзи, който ги отбягва. По-скоро се отказват, отколкото да страдат. „Как, ми казват те, можете вие да описвате в вашите романи мъже, които толкова много се занимават с жени? Вашите герои нямат ли работа?“ Искрена наивност. Но, ако ти сполучиш да развълнуваш някое от тия великолепно създания, тя ще се привърже толкова повече към теб, колкото повече тази безпокойна любов от Европа ще бъде за нея нещо ново. Американката среща само роби; тя търси господар. Ако си свободен, играй тази роля. Залогът е добър.

Изпращане. — Бих желал да ти говоря още за младежите и за спорт, за девическите колежи, които са райове, и за политическите партии, които са адът. Но ти тръгваш: мога да ти кажа още само една дума. Ти отиваш в страната на свенливостта, не забравяй своята симпатия. Отиваш в страната на благотворителността, не забравяй сърдечната си топлина. Отиваш в страната на младостта, не забравяй своето въодушевление. Един народ е огледало, в което всеки пътешественик съзерцава собствения си образ. В Америка, както навсякъде, ще видиш, че човек намира онова, което сам носи. Създай в себе си една Америка, за която ще бъдеш достоен; тя е единствената, която ще откриеш.

УЧАСТИЕТО НА КООПЕРАЦИИТЕ В СТОПАНСКИЯ НИ ЖИВОТ

ХР. СТ. ХИНКОВ

С развитието на стопанския ни живот участието на кооперацията в него става все по-голямо. Особено важно се явява то днес, когато новата държавна политика дава всестранно и действително насърчение на кооперативното дело, успоредно с държавния и частния почин, във всички области на народното стопанство. На кооперацията сега се възлага важна роля в стопанския строеж на страната с дейното ѝ участие във всички по-важни области на стопанския, социален и културен живот: в кредита, производството, размяната, консумацията, застраховките, строежите и пр. И тая важна задача, възложена ѝ в дни на стопанска криза и преустройство, кооперацията се стреми да изпълни, като полага усилия за подпомагане на бедстващото население, давайки му своята подкрепа в тежката борба за съществуване.

Кооперативното движение у нас се появява около 90-те години на миналия век, първоначално сред земеделското население в борбата му с лихвоимството и по-късно — с тежката стопанска криза през 1900 г. вследствие големите наводнения в 1897 г. и последвалото ги неплодородие. Но то започва да взема по-дейтелно участие в стопанския ни живот едва от около 40 години насам. Опитите, които се правиха преди това за създаване на кооперации, бяха бавни, поради много причини, на първо място, поради липса на съответно кооперативно законодателство. През 1907 г. се създаде Закона за кооперативните сдружения и с право може да се счита, че същинското кооперативно движение у нас се засилва едва от тогава. Но въпреки спънките, които е срещало при своето развитие, последното е вървяло доста бързо. Ако хвърлим поглед назад, ще видим големите успехи, които кооперациите са постигнали за сравнително краткия период от четири десетилетия. От скромните, малки земеделски кредитни кооперации, засягащи ограничен кръг от селските стопани, днес кооперациите са проникнали в целокупния ни стопански живот и рядко има начинание от стопански характер, в което да не е проникнала кооперативната идея. Какво е участието на кооперациите в земеделието и отраслите му, в занаятчийско-индустриалното производство, в кредита, в потреблението, в застрахователното дело и др. ще разгледаме в следните редове, като си служим с последните сведения, които ни дава Главната дирекция на статистиката и Българската земеделска и кооперативна банка, и с наши лични проучвания.

На първо място, трябва да отбележим големия ръст на кооперативното дело, броят на кооперациите, числото на техните членове и тяхната финансова мощ. Докато в края на 1904 год. са съществували едва 24 кооперации, през 1910 год. те достигат 600, през 1921 г.

— 1.938, а в началото на 1944 г., докогато има издадени официални сведения — 4.096. Днес, при голямото съдействие, което се дава на кооперативния сектор от страна на държавата, вероятно тяхното число надминава 5.000. Тия кооперации обхващат всички области на стопанския живот в страната: 780 обслужват производството и размяната, 377 са трудово-производителни, 147 — потребителни, 2.607 — селски и градски кредитни, 101 — застрахователни, и разни други в областта на благоустройството, здравеопазването, духовната култура и пр

Броят на членовете на тия 4.096 кооперации възлиза на 1.524.000, но като се вземе под внимание, че някои лица членуват едновременно в повече от една кооперация, може да се каже, че има повече от един милион и сто хиляди лични членове-кооператори.

Финансовата мощ на всички кооперативни сдружения възлиза кръгло на 3.150 милиона лева дялов капитал, фондове — около 1.865 милиона лева и влогове — повече от 17,5 милиарда лева.

Какво е участието на отделните видове кооперации в социално-икономическия живот на страната?

Земеделските кредитно-стопански кооперации и техните съюзи участвуват в областта на земеделския кредит и обхващат почти всички по-големи села в страната. Според последните сведения на Главната дирекция на статистиката, те наброяват 2.376 в началото на 1944 год., имали са 326 хиляди членове земеделски стопани, дялов капитал — 622 мил. лв., фондове — 379 мил. лв., влогове — повече от 4 милиарда лева, раздали заеми — 910 мил. лв. и открили текущи сметки за 146,5 мил. лв. Понеже в страната има 4.677 села с около 950.000 домакинства, може да се заключи, че почти всеки трети селски стопанин е член на една кредитна земеделска кооперация. Голямата част, около 2.000, от тия кооперации се кредитират от БЗКБ. Едновременно с кредитните си операции, кооперациите извършват и стопанска дейност, като закупуват за членовете си някои по-важни стоки за консумация и продават някои от земеделските им произведения.

Материалната подкрепа, давана от БЗКБ на земеделските кредитни кооперации, се извършва главно чрез техния Общ съюз на българските земеделски кооперации и районните кооперативни съюзи (50). Съюзите извършват събирането на монополни земеделски произведения, правят общи продажби на такива извън монопола, изнасят за обща продажба плодове, зеленчуци, птици, яйца, животни, млечни и животински произведения, доставят петролни деривати, разни машини и машинни части, доставят разни стоки, необходими за селското стопанство (газ, сол, колониал и др.). Така че голяма част от задачите на съюзите са им прехвърлени от БЗК банка във връзка с инициативите, които тя извършва.

Популярните банки и Общият им съюз се явяват една мощна организация за раздаване кредит, главно между градското население. В края на 1945 год. тяхното число възлиза на 250 с кръгло 320.000 лични и колективни членове, предимно из средите на занаятчии (15.15%), дребни търговци (11.83%), земеделци (26.14%), чиновници (21.68%) работници (6.72%) и др. По своите собствени средства — капитал и фондове, популярните банки заемат първо място в нашето кооперативно движение. През своето съществуване те можаха да наберат достатъчно много парични средства, което е похвално за техните ръково-

дители. На 31 декември 1945 г. популярните банки са разполагали с дялов капитал от 1.217 мил. лв. и с 518 мил. лв. фондове. Като се вземе предвид, че през 1927 г. тия банки са имали 335 мил. лева дялов капитал и фондове — 76 мил. лева, става очевиден големият напредък, който са направили за един период по-малък от 20 год.

Паралелно с увеличение на своите собствени средства, ползвайки се с доверието на населението, популярните банки са сполучили да привлекат влогове, към края на 1945 година, кръгло 7 милиарда лева. През 1927 год. същите са имали само 52.5 мил. лева влогове.

Разполагайки с такива грамадни финансови източници, популярните банки имат възможност да задоволяват нашироко, както своите еднолични членове, така и да кредитират много колективни единици, да развиват стопанска дейност, да бъдат в услуга на много държавни и обществени инициативи и пр., като са раздали заеми кръгло за 7 милиарда лв. през 1945 г. Популярните банки са финансовият гръбнак на българското кооперативно движение и в това отношение ние стоим на първо място между нашите балкански съседи, сравнително броя на населението и големината на територията.

Почти всички популярни банки са обединени в Общия съюз на популярните банки, който действа като тяхна самостоятелна кредитна централа и застъпва техните интереси. Според последния отчет на Съюза за 1944 г., той има 250 колективни членове — популярни банки, капитал — повече от 60 милиона лева, фондове — 41.781.555 лв. и влогове — 407.720.680 лв. С тия свои собствени средства и с излишъците от 4.593 мил. лв. на своите членове — популярни банки той е развилишърока кредитна политика, като е подкрепял държавата в нейните големи задачи, наложени ѝ от войната, вземал е участие в държавните заеми, отпуснал е специални тютюневи кредити за повече от 2 милиарда лева, определил е кредит от 2 милиарда лева на Дирекция „Храноизнос“ и пр. Успоредно с това, Съюзът провежда и културно-просветна дейност, упражнява непрекъснат контрол на популярните банки в страната и др.

За да могат някои от популярните банки да развиват, заедно с кредитната си дейност, и разнообразна стопанска дейност, която да се ръководи от един център, при Съюза е образувано О. О. Д-во „За-друга“, в което членуват, заедно със Съюза, 142 популярни банки. „За-друга“ има своя търговска и административна организация, която обхваща най-разнообразни покупки и продажби на земеделски и други артикули.

Паралелно с земеделските кредитни кооперации и популярните банки, действуват и взаимно-спомогателните каси, които също са кредитни кооперативни сдружения, целящи материалното подпомагане на членовете си, предимно служещи в държавни и обществени учреждения. В края на 1943 г. (според последните сведения на Главната дирекция на статистиката) са съществували 82 взаимно-спомогателни каси, с 45.280 лични и 79 колективни членове, с 81.816.000 лв. дялов капитал, 24.553.000 лв. фондове и кръгло 187 мил. лв. влогове. На първо място стоят взаимно-спомогателните каси на служителите при Министерството на железниците, които са обединени и в отделен съюз.

Към групата на кредитните кооперации спадат и спестовно-строителните, които имат за задача да създават жилища за членовете си. Такива кооперации (според Гл. дирекция на статистиката) е

имало 5 в градовете, с 14.341 лични и 11 колективни членове, с кръгло 24 мил. лева дялов капитал, 42.3 мил. лв. фондове и 105.3 мил. лв. влогове.

Потребителните кооперации се явяват главно след края на Първата световна война и тяхната дейност днес е особено засилена. Според сведенията на БЗК банка, към края на 1945 год. у нас съществуват 136 потребителни кооперации, с 267.000 членове, дялов капитал — 138.5 мил. лева и 240 мил. лева фондове. Същите са събрали и 695 милиона лева влогове.

Потребителното кооперативно движение днес се представлява главно от Обединена кооперативна централа „Напред“, основана в края на 1919 г. През своето 25-годишно съществуване и след обединението си с потребителните кооперации „Труд“, централа „Напред“ се явява най-силната стопанска организация в областта на търговията и разпределянето у нас. В нея членуват, според отчета на същата за 1944 год., 87 колективни членове-кооперации, с 103.716 лични членове. Тя е събрала дялов капитал — 16.320.000 лв. от кооперации и частни лица, има фондове — 101.641.000 лева и кръгло 270 мил. лв. влогове. Темпът на увеличаване финансовата ѝ мощ през последните години е бил доста бърз и това показва растящото доверие на консуматорите към нея. Особен интерес представят търговската организация, производствата, предприятията и съучастията на централа „Напред“. Днес тя се ползува с името на една от най-големите организации за снабдяване в страната и, имайки богат опит, провежда успешно своята търговска дейност.

Една нова формация в нашето потребително кооперативно движение е Централата на чиновническите кооперации „Ведома“. През годините на последната война и последвалите затруднения в продоволствието на населението, за да се подобри снабдяването на държавните, държавно-автономните и общинските служители, пенсионерите, както и студентите от всички висши учебни заведения в страната, с наредба-закон се създаде централа „Ведома“ в София. Чрез кооперирането на изброените категории, централата се стреми да подпомага главно тия настоящи и бивши чиновници и техните семейства. Днес тя има създадени 73 кооперации с 80.000 членове от всички около 260.000 държавни и други чиновници, със записан дялов капитал от 501 мил. лв. и фондове 11.552.275 лв. За кратко време (тя работи едва от 1. I 1945 г.) „Ведома“ даде сравнително добри резултати.

Освен споменатите потребителни кооперации, съществуват и други, като: общовойсковата потребителна кооперация, железничарската и пр.

Едновременно с действащите земеделски кредитно-стопански кооперации и техните съюзи, през последните години се образуваха земеделски производителни кооперации във връзка с интензивирането на нашето земеделско производство и за увеличаване производството на индустриалните растения. С засилване трансформацията на земеделието, с разширяване културата на маслодайните растения и създаване местни индустрии за преработката им, откриха се възможности за възникване на разнообразни производителни кооперации, първо място между които заемат тютюневите кооперации.

Тютюнът заема едно от най-важните места в земеделието и има първостепенно значение за външната търговия на страната. 35—40% от износа ни принадлежи на суровия манипулиран тютюн. Вследствие спа-

дането на цените на тютюна през 1920—1921 г. и почти монополното положение, което имаха някои търговски фирми при закупуването му на вътрешния пазар, низките цени, които се плащаха за тютюните на населението, в сравнение с високите цени получавани в чужбина, наложиха на тютюнопроизводителите да се обединят в свои кооперации за защита на интересите си. Според сведенията на БЗК банка към 31. XII, 1945 г. в страната се наброяват 22 кооперации, с 47 хиляди членове-тютюнопроизводители. с дялов капитал — 48 мил. лева, с 196 мил. лв. фондове, със стоки в наличност за 3.870 мил. лева и две тютюневи фабрики. Тютюневите кооперации са обединени в свой съюз с 18 колективни членове — кооперации, с дялов капитал — 45.3 мил. лв. и фондове — 25.8 мил. лева.

В съгласие с новата стопанска политика на държавата и във връзка с въвеждането на тютюнов монопол, предоставя се главно на тютюневите кооперации да събират реколтата на тютюна в страната със съдействието на БЗК банка. През 1945 год. кооперациите събраха кръгло 24 мил. кгр. тютюни, количество, което представлява около 85% от цялото тютюнево производство през 1944 г.

Важен поминък за голяма част от населението ни съставлява лозаро-винарството. В страната има благоприятни климатически условия за развитие на лозарството и за производство на доброкачествени вина. Като основен и допълнителен поминък, с лозарство у нас се занимават мнозина от земеделските стопани в селата и доста граждани в лозарските райони на някои от градовете (занаятчийи, чиновници и др.) С цел да подобрят своето материално положение, чрез получаване на по-добри цени на гроздето и виното, още през 1906 г. лозарите в гр. Чирпан поставят началото на първата лозаро-винарска кооперация. Към 1920 г. има вече 26 такива самостоятелни кооперации, а през 1943 г. те достигат 37. От кредитираните пряко в края на 1945 г. от БЗК банка 28 лозаро-винарски кооперации се вижда, че в тях членуват 10.292 лозари, с дялов капитал 48.5 мил. лева, фондове — 64 мил. лева и 34 мил. лева влогове. Същите са имали стоки в наличност за 313 мил. лева.

За насърчение на лозарството и винарството, БЗК банка строи в главните лозарски центрове модерни изби, за да могат да се създават доброкачествени типизирани вина и ракии, да се опазват добре, а също така и да се насърчи производството на безалкохолното вино. Избите се отдават на кооперациите срещу малки наеми. Чрез лозаро-винарските кооперации, лозарите успеха да преодолеят кризата съществуваща у нас и в чужбина в лозарството, и да се затвърди тоя поминък.

За да могат по-добре да защитават своите интереси, лозаро-винарските кооперации се обединиха през 1933 год. в свой съюз — Лозаро-винарска кооперативна централа. Съюзът обединява, според добитите от него сведения, 65 кооперации, от които 35 самостоятелни лозаро-винарски, 22 при земеделските кредитно-стопански кооперации и 8 при популярните банки. Същият има през 1945 год. основен капитал 7 мил. лева и фондове — 8 мил. лева. Търговската дейност на централата е доста разнообразна: изнася вина, ракии, плодове, грозде, зеленчуци — сурови и консервирани, и т. н., прави доставки на машини и уреди за винарската техника и др.

За обезпечаване на по-сносно съществуване на горското население у нас, със специален закон от 1922 г., се даде право на това население да експлоатира обществените гори чрез образуване на трудови горски производителни кооперации.

Нашата страна е планинска и около 28% от повърхността ѝ е заета с гори. Те са благодат за страната и съставят важен поминък за горското население. Вследствие лошото стопанисване на горите от частни лица-търговци и експлоатацията на горяните, породила се мисълта да се организира участието на самото горско население в обработване на горите чрез кооперации под девиза „гората за горяните“. Според сведенията на Горския кооперативен съюз, в края на 1945 г. числото на трудовите горски кооперации и районни горски съюзи възлиза на 350. За материалното състояние на тези кооперации може да се съди от данните, които дава БЗК банка за кредитираните от нея 172 горски кооперации в края на 1945 г. Те са имали 25.767 членове, дялов капитал — повече от 101 мил. лева, фондове — кръгло 100 мил. лева, влогове — 123.5 мил. лв., използвали са кредит — 216.8 мил. лева и имат стоки в наличност кръгло за 538 мил. лева. Целта на трудовите горски кооперации не се ограничава само в сеченето на горите и извозване на дървените материали. Кооперациите имат за задача, да обработват суровите дървени материали, да ги продават на свободния пазар и чрез търгове да ги доставят на държавата и други обществени учреждения. Тези кооперации притежават множество дъскорезни фабрики, снабдени с модерни гатери и са успели да обхванат повече от половината на трудовото горско население.

Освен тия трудови горски производителни кооперации, у нас има и тъй наречените горовладелски кооперации. Те са образувани от частните собственици на гори, които по закон бяха задължени да ги експлоатират на кооперативни начала. В тях могат да участвуват и общините със свой дялов капитал — гори. В края на 1944 г. е имало 54 горовладелски кооперации.

За защита на своите интереси, горските трудови производителни кооперации са обединени в своя Горски кооперативен съюз, който направлява общата продажба на дървените строителни материали чрез организиране на складове, участвува в търгове за доставки на държавни и обществени учреждения и пр., и по тоя начин извършва обширна търговска дейност. Същият снабдява кооперативните дъскорезни предприятия с машини и други спомагателни материали. Освен тоя Централен общ горски кооперативен съюз, съществуват и районни горски съюзи, които съдействуват за по-добро организиране на горяните в горски производителни кооперации.

За да може да се подобри и рационализира производството на млякото и да се преработи в доброкачествено сирене, кашкавал, масло и други млечни произведения, образувани са млекарски кооперации. Кооперативното преработване на млякото се намира под контрола главно на БЗК банка, с цел да се доставят на пазаря доброкачествени млечни продукти. В началото на 1944 г. са действували 38 млекарски кооперации с 4.105 членове, с дялов капитал — 3.8 мил. лева, фондове — 4.5 мил. лв. и влогове — 1.2 мил. лева.

Едновременно с грижите за подобрене на млечното производство, нашите земеделци се стремят да подобрят и местната раса добитък, чрез образуване на говедовъдни кооперации. Такива в края на 1943 г. има 113, с капитал и фондове над 2 мил. лева и организирани в свой съюз. Също така, за подобрене на скотовъдството са образувани овцевъдни, козевъдни, коневъдни, свиневъдни, птицевъдни и др. кооперации.

С поминъка на населението, което живее по бреговете на Черно море, реките: Дунав, Марица, Искър, Струма и др., и покрай блатата, е тясно свързано риболовството. В борба с тежкото положение, в което бяха поставени риболовците, със специален закон за рибарството от 1922 г. се насърчи образуването на риболовните кооперации. Според сведенията на Главната дирекция на статистиката, в края на 1943 г., у нас съществуват 20 риболовни кооперации с 779 членове, с кръгло 11.5 мил. лева дялов капитал, с 12.5 мил. лева фондове и 1.7 мил. лева влогове. Тия кооперации са обединени в своя Българска рибарска кооперативна централа в София.

Производството на зеленчуци е един от старите поминъци на населението в В. Търновско. Обработването на зеленчуковите градини е също обект на коопериране. Към началото на 1944 г. е имало 29 градинаро-овощарски кооперации с 3.813 членове, с дялов капитал — 10.5 мил. лева, фондове — 12.6 мил. лева и влогове — 5.3 мил. лева. За да могат да получат по-добро възнаграждение за труда си и да запазят по-продължително време произведенията си, градинаро-овощарите образуват на кооперативни начала консервно и вакумно производство, хладилни инсталации и др., подкрепяни за тая цел от БЗК банка.

С трансформиране на нашето земеделие и отраслите му, полагат се грижи и за увеличаване производството на индустриалните растения. За да се обезпечат по-добри цени на производителите и в тая област се създадоха кооперации за преработване на индустриални растения. На първо място от тия кооперации стоят кооперативните захарни фабрики в с. Долна Митрополия (Плевенско) и с. Каменово (Бургаско). Тия две захаропроизводителни фабрики, според сведенията на БЗК банка, обединяват към 31. XII 1945 год. — 24.134 членове-цвеклопроизводители, притежават дялов капитал — 27.116.000 лв. и фондове — 73.794.000 лв.

Освен тия захаропроизводителни кооперации, в страната са основани и разни други специални кооперации за преработка на индустриални растения, от които по-важни са: 1) конопено и лено-производителни на брой 5 кооперации — фабрики; 2) ягодопроизводителни — 5, за изработване на ягодов пулп и др. Тук трябва да отнесем и кооперативното розоварене и преработване на маслодайната роза — гордостта на нашата родина, което се извършва от местните земеделски кредитно-стопански кооперации, в които членуват и розопроизводители.

Пчеларството, пашкулопроизводството, мелничарството, брашнарството и др. са също предмет на коопериране.

Една нова кооперативна формация представят трудовите земеделски производителни кооперации, в които се обединяват доброволно частните земеделски стопани за задружно обработване на

земята. Организирането на земеделците в трудови кооперативни стопанства може да става в трудовия земеделски отдел при местната кредитна кооперация или в отделни трудови производителни кооперации. Като главна цел на тия кооперации се поставя повдигане производителността на дребното земеделие и на селския труд, като се увеличи доходът им чрез отстранение на някои недостатъци на ръчната работа, машинизиране обработването на земята и повдигане дохода от нея. Според сведенията на Министерството на земеделието, към 31. XII 1945 г. за сравнително кратък период от 5-6 години са образувани 412 трудови земеделски производителни кооперации с 37.845 членове и с обработвана земя — 1.588.182 декара. Голямата част от кооператорите — земеделски стопани са обединени в трудовите земеделски отдели при местните кредитни кооперации, а по-малка част образуват самостоятелни трудови земеделски производителни кооперации.

Паралелно с голямото участие, което вземат земеделските кооперации в стопанския живот на страната, върви и участието на индустриално-занаятчийските кооперации в областта на градското производство. При подкрепата давана на занаятчийските кооперациите бързо се развиват и в края на 1945 год., според сведенията на БЗК банка, у нас е имало 854 кооперации, от които 490 занаятчийски трудово-производителни, 173 за общи доставки, 101 професионални трудови, 79 разни трудови производителни и 11 други. В тях са обединени занаятчии и други професионалисти, като железари, шивачи, обувчари, дърводелци, хлебари и др. Част от индустриално-занаятчийските кооперации (246) са обединени в Общия съюз на занаятчийските кооперации, който в края на 1945 г. е имал повече от 7.5 мил. лева дялов капитал и фондове и стоки в наличност за 28 мил. лева.

Важно място в изграждането на кооперативното дело у нас заемат водните синдикати, наричани в чужбина кооперации за водоснабдяване. Водните синдикати, според специалния за тях закон, се основават за напояване, отводняване и за добиване на електрическа енергия, като всички тия мероприятия се извършват изключително от държавата и самите синдикати. Според сведенията на Главната дирекция на статистиката, в края на 1943 г. е имало следните синдикати-кооперации: 1) за напояване, отводняване и добиване на електрическа енергия — 70, с повече от 160.000 лични и 1.850 колективни членове, с дялов капитал кръгло 758 мил. лева, с фондове — 92 мил. лева и имоти за един милиард и 243 мил. лева; 2) електропроизводителни — 7 с кръгло 5.100 члена (лични и колективни), с дялов капитал и фондове — 25 мил. лева и имоти за 32 мил. лева; 3) електроразпределителни — с кръгло 15.000 членове (лични и колективни), с дялов капитал — 18 мил. лева и фондове — 12.6 мил. лева. Всички тия синдикати, електропроизводителни и разпределителни кооперации, чрез своите отводнителни и напоителни мероприятия, увеличават обработваемата площ земя, спомагат за електрифицирането на страната и дават възможност за подобрене реколтите на много южни растения, като памука, тютюна, ориза, мака, сусама и др. Водните синдикати са обединени също в свой съюз.

Едно от първите места в кооперативното ни движение заемат, безспорно, кооперативните застрахователни дружества. Голямото доверие, което оказаха широките народни слоеве към застрахо-

вателните кооперации в областта на животозастраховането, им даде възможност да надминат всички останали местни акционерни и чуждестранни застрахователни дружества. Кооперативното застрахователно дело у нас се представлява главно от Учителската взаимно-застрахователна каса, от Чиновническото застрахователно дружество, дружество „Задруга“ и пр. Според сведенията на Главната дирекция на статистиката, в края на 1943 год. са действували 5 общозастрахователни кооперации с 152.129 лични и 597 колективни членове, притежавали са имоти за 262.2 мил. лева, фондове — 93 мил. лева и влогове 1.062 мил. лева. Освен тия големи общозастрахователни кооперации, съществуват и кооперативни застрахователни каси при някои учреждения, при кооперативни и други дружества, без особено голямо значение в общото застрахователно дело. С въвеждането на държавен застрахователен монопол дейността на на застрахователните кооперации ще се преустанови.

Такова е в най-едри линии участието на кооперациите в стопанския живот на страната. Големите успехи, които са постигнали, се дължат преди всичко на стопанската ни структура, благоприятна за развитието на кооперативното дело. Дребните земеделци, градските малоимотни собственици и работничеството, господстващи по села и градове, дават възможност на тия съсловия да намират подкрепа при своето съществуване в кооперацията. Населението прегръща с доверие кооперативната идея, защото духът на сдружаване лежи в бита на нашия народ, заложен е в неговите стари патриархални форми на взаимопомощ и задружна работа. В старите ни битови трудови сдружения (градинарски, жетварски, дюлгерски, овчарски и пр.) има начала, които предшествуват принципите на съвременните кооперации, установени от английските работници в Рочдал през 1844 год. Едновременно с това, широкото народно образование, предприемчивостта и трудолюбието на населението, стоящи на завидна висота, са предпоставки за напредъка на кооперативното дело.

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА - ТЕАТЪР - ИЗКУСТВО

„СЛАВЯНСКИ ПОЕТИ“ — стихотворен сборник, под редакцията на Людмил Стоянов, Мария Грубешлиева и Димитър Пантелеев

Няма нищо учудващо, че един художествен превод на поетическо произведение се приема почти както една оригинална творба. Когато неотдавна в Съветска Русия се раздадоха наградите „Сталин“, едно от тия литературни отличия бе присъдено на Михаил Лозински за превода му на Дантевата Божествена комедия, направен в стихове. По този случай, председателят на Съюза на съветските писатели, Николай Тихонов, в един отчет за наградените произведения каза много правдиво за отличения превод на Лозински: „ето един превод на граден наред с оригиналните творби на съветската поезия“.

Когато се разисква върху проблема за превода, проблем от необикновена важност, на който у нас все още не се отдава достатъчно внимание, — трябва да се отдели поетическият стихотворен превод, представящ един изключително квалифициран труд, при който творческият елемент има очевидно надделяваща стойност. Ние стоим твърдо на становището, че само поет може да превежда поет, макар от това правило да не липсват изключения; такова изключение е, струва ни се, тъкмо случаят с поменатия руски преводач на Божествената комедия. Но ако се позволим пак на руски примери, трябва да изтъкнем особено изкуството на Борис Пастернак, един от най-добрите днешни руски преводачи,

сам забележителен поет, и негли един от най-талантливите представители на днешната руска поезия. Други руски поети в миналото, като Балмонт, Валерий Брюсов, Андрей Бели, са оставили, наред с оригиналните си творения, прекрасни преводи, в които тяхното изкуство стои на една и съща художествена висота.

Има мнения, това на Владимир Познер например, според които не може и да се мисли за една свършена транспозиция на стихове от един език на друг. Тъй, в портрета си на поета Иннокенти Анненски, Познер казва: „Колкото до преводи, по-добре е и да не се мисли за това, понеже онова, което съставя върховното очарование на една поема се губи тъкмо в това транспозиране от един език на друг; би могло да се каже дори, че поетическият същественост се губи в един превод“. Подобна теза може и да се потвърди и да се отрече чрез примери. Защото съществуват такива свършени преводи почти у всички народи, които сочат ярко и убедително, че преводът се явява не само един необходим, но и извънредно сръчен и ефикасен инструмент за духовно общение на народите, и че без това могъщо средство не бихме могли да вкусим от красотата на толкова гениални творби, които поетите са създали през вековете. И Чернишевски е напълно прав, когато се спира върху ролята и значението на превода, казвайки: „Преводната литература у всеки от новите европейски народи е имала твърде значително участие в развитието на на-

родното самосъзнание или . . . в развитието на образованието и естетическия вкус“.

Преди няколко години известният френски преводач на Достоевски, Алперин-Камински, на чието име след смъртта биде основана награда за най-добър превод на френски език, бе подигнал един интересен въпрос: „трябва ли да се превежда или нагодява?“ И Камински заключаваше: „Въпросът не е да се зне, дали е забранено да се прибегва до нагодяване при всички обстоятелства на едно литературно произведение. Пита се само, до каква степен това нагодяване се налага и в каква мярка то е разумно извършено. Дългото минало ни учи, че е позволено да издигнем това изкуство до създаването на нова творба, когато преводачът е един Бодлер, превеждащ един Едгар По“.

Ще се съгласим, заедно с Жак Копо, че всеки превод, всяка интерпретация е приблизителна. Особено важи това при стихотворния превод, гдето ритъмът и римата определят качеството и стойността на транспозицията. На това именно се натъкваме при внимателния преглед на излязлата неотдавна антология „Славянски поети“, — едно дело, в което са събрани усилията на двадесетина наши преводачи — от Вазов и Г. Бакалов до Ангел Тодоров и Бл. Димитрова. Сборникът е подреден грижливо и спретнато от Л. Стоянов, М. Грубешлиева и Д. Пантелеев. Тази антология на славянската лирика не е пръв опит у нас; още през 1910 г. С. Чилингинов съставя и издава подобна, значително по малка разбира се, по случай свикания тогава в София всеславянски събор. Сегашният сборник е много по-пълнен, най-важното, включва редица нови поети, главно съветски, от които досега се знаеха откъслечни и съвсем недостатъчни за едно щогоде задоволително запознаване работи. Не обяснимо е само, защо съставителите на сборника не са представили словашката поезия — поне с няколко къса от Ян Смерк, от Ян Роб-Пониан, който пише

под силното влияние на Маяковски, от Лако Новомески, ученик на чешките поети Хола и Волкер, на Блок и Есенин, от сочния лирик Йозо Нижнански . . . Впрочем, в краткия предговор към антологията, г. Стоянов не е пропуснал да отбележи, че сборникът „не е пълен и не може да бъде пълен“ и че той „дава само частична представа за поезията на най-главните представители на поезията в различните славянски страни“.

Както трябва да се очаква, и съвсем естествено, руската лирика е застъпена най-широко, следвана от югославската; значително по слабо е представена богатата инак поезия на западните славяни: чехи и поляци, „поради липса на културни връзки с тия страни в момента, както обяснява г. Стоянов, когато се издаваше сборникът“. Някои съветски поети, като талантиливият Борис Пастернак, например, са представени недостатъчно; други, като Безименски, Селвински, Лебеде-вКумач, Светлов, отсъствуват съвсем. Най-голям дял, като преводач, има тук Л. Стоянов: целият Лермонтов, почти целият Балмонт, Брюсов, Блок, Маяковски са представени в сборника в негови преводи. Отличен стихотворец боравещ леко и сръчно с целия арсенал на версификационната техника, Л. Стоянов постига и в превода забележителна лекота и поетическа изразителност; но, такава една виртуозност понякога е „нивелираща“ и различни поети могат да прозвучат еднакво; у Стоянова няма такова опасение, негли защото той си дава ясна сметка за особеностите — творчески и технически на всеки поет, и съумява да ги отрази в своя превод. В постигането на такива отличителни нюанси, отделящи поет от поет, лежи изкуството на преводача на стихове. Може би в тоя смисъл Ламартин е казал на времето: „От всички книги, плод на творчески труд, най-трудната, според мене, е преводът“. Николай Хрелков, много добър преводач на руски поети (неговият превод на Блоковия „Балаганчик“, на „Куликовско поле“ и др. са забележителни),

Хр. Радевски, автор на отделна антология на днешната руска лирика, А. Тодоров, М. Грубешлиева (навремето отбелязахме с най-хубави думи нейния отличен превод на Алигеровата „Зоя“), К. Зидаров, Г. Жечев, Пан Матеев, Бленика и Багряна, Г. Райчев (като преводач на Криловите басни, постигнал хубаво съвършенство в българската им форма) и др., са между преводачите на руски, украински и белоруски поети, застъпени в сборника.

Когато се преценява качеството на един превод, особено стихотворен, не бива да се забравя фактът, че изкуството да се превежда, колкото и придирчиво да е, колкото и близо да се старее да бъде до духа на текста, е изкуство на интерпретиране: то носи неизбежно всички черти, които отличават преводача като творческа личност, — защото ние предпоставяме тук безусловно началото, че стихотворният превод е творчески труд *par excellence*, при който творческият елемент се определя вече от измерението на поетическото дарование на оня, който превежда. Никога два превода не си приличат; тия, които са събрани в настоящия сборник, носейки всеки от тях белезите на техните автори-преводачи, не стоят, естествено, на една и съща художествена плоскост.

Сърби, хървати и словенци имат в лицето на Д. Пантелеев един преводач, който работи от години насам с вдъхновено прилежание, залягайки да представи югославянската поезия в най-хубав художествен вид на български език. Циклите в тоя сборник представят най-добрите югославянски поети: от Бранко Радичевич до Душан Костич у сърбите, от Петър Прерадович до Тадиянович у хърватите, от Прешерен до Матей Бор у словенците. Една хубава панорама на югославянската поезия, при ясно очертание на нейните чисти върхове: Дучич, Назор, Крлежа, Отон Жупанчич. Всеки от тях е представен с по няколко стихотворения, в които се усеща присъствието на големия, вдъхновения поет. Особено

ме изкушават Назоровите поеми: бих привел всичките, но особено „Тоягата“ и „Титовото Напред“ сочат какви сили бликат още у тоя седемдесетгодишен поет, който на тази възраст бе поел през годините на хърватската съпротива пътя към планината и нелегалната борба, за да брани с „меч и слово“ свободата на своята родина. Звучният, багрено оркестриран стих на Назор, както и плътният, енергичен, реалистичен стих на Крлежа, са предадени от Пантелеева изразително-ритмично и с хубава пиктурална отсненост на поетическия образ.

В преводите от полски и чешки песни по-широк дял има Дора Габе.

„Славянски поети“ е навременен и ценен принос към усилието за духовно обединение на славяните и за изграждане върху здрава и неразрушима основа на славянската духовна общност, — една идея и един идеал, които са въздушевявали в миналото такива светли и възторжени духове, като Аксаков, Ян Колар, Щросмайер . . . Нека пожелаем да се явят на български език и отделни книги от тия славянски поети, за да обгърнем по-широко тяхното творчество и да се сродим с техния дух още по-дълбоко!

Николай Дончев

НАРОДНИЯТ ТЕАТЪР ПРЕЗ ИЗТЕКЛИЯ СЕЗОН

Народният театър приключи тазгодишния сезон. За всеки театър един сезон представлява нещо цялостно, завършено. През течение на един сезон предстои да бъдат изнесени на сцената пиесите, предвидени в репертоара; предстои поставянето им от режисьора и едно целесъобразно ангажиране на артистите в различните роли, и още — разрешението на много въпроси, свързани с живота на един театър. Тук ще хвърлим бегъл поглед върху живота на Народния театър през изтеклия сезон в художествено отношение

Репертоарът е един много важен проблем за театъра. Чрез него се гради идейният, културен, морален, социален и

обществен облик на театъра; той е основата на художествените постижения и затова се налага особено внимание и широк поглед при съставянето на репертоара.

През този сезон се чувства липсата на класиците. Наистина, представиха се три класически руски пиеси: „Женитба“, „От ума си тегли“ и „Маскарад“, но последните две бяха възстановени, по случай юбилеите на артистите Кр. Сарафов и Вл. Трендафилов, и като нова класическа пиеса остава само една. Липсата на Шекспирови пиеси е очевидна и винаги ще остава празнота в репертоара без негово драматично произведение. Шекспир ни е дал най-съвършените пиеси, които отразяват големите конфликти в човешката душа, и които по дух са много близки до нас. Освен това, те представят най-благодарен материал за артистите и режисьорите. Можеха да се потърсят не само Шекспирови пиеси, но и такива от Молиер, Шилер, Гьоте, Калдерон, а също така и от някои антични драматурзи. И в други случаи сме изтъквали, че в репертоара на Народния театър класиците трябва да заемат видно място, защото оттам ще черпим свежите струи за развитието на нашето драматично изкуство. Дълбочината на класическите произведения, тяхната ненадмината поезия и техните човешки, верни страсти са ония извори, при които съвременникът ще намери разрешението на много проблеми и ще почерпи вдъхновение и сила за нови постижения.

През този сезон бяха изнесени три български пиеси: „Подвигът“ от Ас Ръзцветников, „Царица Теодора“ от М. Петканова и „Луди млади“ от Цанко Бакалов. С „Подвигът“ бе открит сезонът. С тази пиеса, със сюжета от предосвободителната ни епоха, авторът прави сериозен опит да обрисова действащи лица от героичното ни минало, да предаде оня дух на саможертва, който е движил нашите хора в борбата им срещу угнетителя. Макар пиеса-

та да страда от някои събития психологически недостатъчно мотивирани (ревността на Радил към жена му Йовка), тя се явява зряла драматическа творба с интересни конфликти, със силни драматични елементи.

В пиесата се преплита личната драма на героя с обществени и социални мотиви, което я прави актуална. На лице е и едно оригинално лично гледище на автора към събитията. „Подвигът“ е написана на изискан, звучен език, с богатство от мъдри мисли, поетични сравнения, чувствителност и в бял стих. Затова пиесата е сравнително трудна за изпълнение и налага на артистите да преодолеят текста и с лекота и духовно прозрение да дадат верен израз на образите. Това се удаде на Трендафилов, Кирчева, Саев, Колчакова, Магнева.

Втората българска пиеса, „Царица Теодора“ от Магда Петканова, е един голям успех за българската драма. Пиесата, плод на живо въображение и на чисто вдъхновение, внесе жива струя в тазгодишния репертоар. Рядко българска пиеса е имала такъв успех, както „Царица Теодора“. Това е една смислена, цялостна и завършена драматична творба, с нравствени и общочовешки подбуди, които намират едно мъдро разрешение. Тя е оригинално поетично творение, затрогващо и близко на днешния човек. Неписана в прекрасен, римуван стих, пиесата се изнесе грижливо и с художествена мярка. Образът на героинята се вплотява от Буюклиева с вещина, задълбоченост и художествена правда. Също така, с майсторство и артистичност играят П. Герганова, Трендафилов, Савов, Челебиева. Постановка е на Н. Масалитинов.

Третата българска пиеса, „Луди млади“ от Цанко Бакалов — Церковски, се изнесе по случай 20 години от смъртта на народния поет, писател и общественик. Със своята идеалистичност, народен бит, младенчески ентусиазъм и борба за справедливост, които се застъпват от героите в пиесата, последната

допада на публиката. Преди всичко, в тази творба се чувства любовта на автора към селото, земята и хората. Постановка е на режисьора Сърчаджиев. Отличиха се артистите: Н. Попов, П. Василева, Ст. Пейчев, М. Колчакова, Ас. Камбуров, Д. Енгъзов, Ив. Димитрова.

Относно българските пиеси през този сезон можем да изтъкнем, че те са недостатъчни. Когато драмата дава всеки ден представления, за която цел използва и театър „Балкан“, трябваше да се поставят още няколко български пиеси. Този е най-рационалният начин за поощрение на родната драма.

Ние имаме вече доста български пиеси, които страдат отчасти в сценично отношение, но затова пък имат литературна стойност. Нашата сцена трябва да се стреми да приобщи българския драматург към себе си. А критиката, от своя страна, не бива да се отнася прекалено строго към нашите пиеси. Успехът на една българска пиеса трябва да радва всички, тя отразява нашия живот и като такава да се възприеме, без оглед на личните ни отношения към автора.

„Женитба“ от Гогол, макар да няма качествата на „Ревизор“, ни възстанови едно минало на руския живот, който трябва да познаваме във всяко отношение. Тя е една сатира на тогавашните нрави и обществена закостенялост. Игра се много добре от артистите, които създадоха низ от образи, живи и художествено правдиви. Тук артистът Ганчев прояви нови страни на своя артистичен талант. Постановка е на Н. Масалитинов.

„Чуждото дете“ от Шкваркин бе ценна, защото ни дава образи от съвременния руски живот, запознава ни с новите форми, новия начин на живот и тежчения, които живо ни интересуват. Артистите играха с увлечение. Добре застъпваха ролите си: П. Димитров, Тасева, Борозанов и Л. Желязков. Постановка е на П. Димитров.

„Професията на г-жа Уорън“ от Б. Шоу. Комедиите на големия английски сатирик, оригинален драматург,

изобличител на всеки фалш и пуританизъм, Б. Шоу, винаги се чувствуват като у дома си, независимо къде и в коя страна се играят. Шоу е прогресивен писател, твърде полемичен, затова неговите пиеси предизвикват спорове и противоречия. Мъдрият и остроумен създател на един значителен брой комедии смело показва отрицателното и неестественото в днешните форми на обществения живот. Но той не ни сочи нови хоризонти, не прокарва тенденции; той е изобличител, майстор на диалога, на смешното, който си остава реалист. Пиесата „Професията на г-жа Уорън“ е един сполучлив избор. Играе се живо и с разбиране. Отличиха се актрисите О. Кирчева и З. Йорданова.

„Гарвани“ от Анри Бек отбеляза добър успех. Въпреки, че пиесата е пессимистична, тежка, изградена на реалистична основа, тя се възприе добре от публиката. Социалните мотиви, неправдата и егоизма на богатите, са показани и отречени, като е спазена художествената мярка. Поставена е от режисьора Иконографов. Играе се добре. Особено верни, правдиви и ценни образи създадоха Буюклиева, Ст. Савов, Темелков, Борозанов.

„От ума си тегли“ от Грибоедов бе възстановена по случай 50 годишната сценична дейност на именития артист Кр. Сарафов. Пиеса с безспорно високи художествени качества, възсъздаваща живота на руското общество през първата половина на миналия век. Чрез своя герой Чацки, будният и просветен син на руския народ — Грибоедов бичува висшето общество, което е тънело в фалш, външен блясък и празнота. Чацки е станал синоним на прогресивното, на истинското и естествено начало в отношенията между хората. Той е изразител, преди всичко, на свободен, честен морал, неограничен от предразсъдъци. Пиесата е постановка на Н. Масалитинов. Класически по изпълнение ще останат образите на Фамусов, игран от Кръстю Сарафов, и този на Чацки — от Ив Димов.

„Маскарад“ от Лермонтов бе възстановена по случай 25-годишния юбилей на артиста Вл Трендафилов. С право е избрана тази пиеса за случая, в която артистът играе много добре главната роля — Арбенин. Изобщо, „Маскарад“ е най-добрата драматична творба на великия руски поет, в която е вложен мирогледа му, трагическото му усамотение, противоречието между идеала и действителността, жаждата за действие и липса на възможности за удовлетворението му; песимизмът, произлизащ от тези противоречия, и опитът да се отдели от субективизма, се „обективират“ в образа на героя. Всичко това прави пиесата един ярък документ на епохата ѝ. „Маскарад“ е едно изискано представление. Освен Трендафилов, особено добре играят Зорка Йорданова и Сия Москова. Ангажирането на Москова в Народния театър е полезно, защото артистката бързо ще намери себе си на тукашната сцена и ще се справи добре с ансамбла на театъра.

„Лес“ от Островски е последната пиеса от изтеклия сезон на Народния театър. С включването ѝ в репертоара, руската драма през този сезон е добре застъпена. Островски си остава големия драматург и революционер, който чрез своите пиеси подложи на анализ и критика руския живот през средата на миналия век, който се бори с злото в живота, откъдето и да иде то. Той отразява в своите произведения предимно търговското съсловие, което в стремежа си към забогатяване нарушава човешките принципи и нравствените закони. Островски е непримирим към всяка неправда, против която поставя истински благородни прояви на народа. Константин Державин казва за Островски: „Той запази в себе си доста много от психологията на примирението, на „несъпротивата“ на Толстой, но наред с това, в обективното изявяване на творчеството си, великият драматург — реалист достига такива върхове на художествената правда, гдето животът, възведен в изкуство, говори със своя суров и изобличителен език“.

„Лес“ е поставена от режисьора Иконографов. Общо, представлението е добро и артистите играят добре, но не всички роли са вярно изтълкувани. Така, образът на Гурмужиска, носеща характерни черти на своята класа: хитрост и езуитска психология, не се чувствава в играта на артистката. По този начин, изобличителният реализъм на Островски не е изтъкнат. Образите на двамата актьори, Нещастиев и Аркадий, които спадат към най-добрите постижения в обширната галерия от образи в творчеството на Островски, се играят много добре от Стаматов и Кисимов. Също добре се изнася двойката Аксюша и Петър от Делчева и Георгиев, в които е прокарана здравата народна психология, за разлика от другата двойка — Гурмижска и Буланов. Коджабашев даде добре представителя на съсловието, което ще смени господстващото.

През изтеклия сезон бе дадена възможност на най-младите артисти да се проявят в някои от пиесите. От тях трябва да се отбележат Дупаринова и Л. Попова, които показаха сигурни артистични дарования.

А. т. К. Георгиев

ПЕЙЗАЖЪТ В ТВОРЧЕСТВОТО НА НАШИТЕ ХУДОЖНИЦИ ПРЕЗ ИЗТЕКЛИЯ ИЗЛОЖБЕН СЕЗОН

Един художествен сезон в миналото обхващаше обикновено 3—4 месеца и приключваше с 10—12 изложби, а последният сезон обхвана осем месеца — от ноември 1945 г. до края на юни т. г. — и приключи със 70 изложби само в София. От тях 6 изложби бяха общи, а 64 — лични. Във всички общи изложби преобладаваше пейзажът в един процент не по-малко от 70%. От личните изложби, 57 бяха посветени изцяло или предимно на пейзажа (Останалите се разпределяха така: керамика — 1, карикатура — 2, цветя — 2, скулптурна гротеска — 1, портрети и цветя — 1).

Нашите пейзажисти живописват предимно българската природа. Дори и ония

художници, които са били в чужбина, чито брой не е малък, дават изображения изключително от родните кътове. Съществени изключения имаше само в пейзажите на Давид Перец, Е. Алшех, Олга Брадистилова и П. Урумов. Те живописват еднакво и италианската природа. Това са художници, които доста са живели в Италия и са се вживели действително в хубостите на тази приказна страна.

Изобщо, без любов и отдаденост към природата няма пейзаж. Това е паролата на всяко пейзажно изкуство. Тя отговаря и на социологията на времето, в което се породи и разви пейзажът. Стесненият в големия град човек, лишен от любов и свобода, от почивка и утеха, потърси тези прояви всред природата. И доколкото пейзажът може да даде добра илюзия на природата, дотолкова ще бъде харесван и търсен.

Нашите пейзажисти са от всички познати направления в изкуството: романтично, реалистично, импресионистично, експресионистично, синтетично и аналитично, пленаризъм и маринизъм и пр., ала в творбите на почти всички има вживяване и любов към природата. И ако в това отношение трябва да ги степенуваме, на първо място ще поставим младия художник Васил Иванов, който тази година направи своята първа изложба. Той най-добре умее да разстопи личността си всред природата, да се уедини с нейната динамика, и да се отдалечи на безкрайна обич към нея. В това отношение той е ненадминат досега. Използвайки средствата на импресионизма, той създаде нежно, ясно и свежо вглъбяване в природата, чрез силна любов към нея. Затова можем да го смятаме за основател на ново направление в българския пейзаж — интимизъм. Това направление е ирационално; постига се не с разум, а единствено със силно чувство и то чисто, възвишено чувство на естетическа галювност към природата, при един художествен финес. Към това направление бихме могли да

поставим още Аркади Пулевски, с неговите тушово тонални пейзажи. Той е художник на одухотворението и на пантеистичното чувство. Чрез своето вживяване той прави от природата верую, а зрителя издига до по-съвършен емоционален живот. Тук по нататък бихме могли да изброим: Никола Димитров с неговата смирена любов към природата, стигащ до нежна сърдечност, която вдъхва упование и вяра в безграничното битие, и Иван Пелинов с един наивистично емоционален реализъм към битието и идилизъм към старинното.

Импресионисти, които повече се стремят към багрена сетивност и техника, отколкото към непосредна обич към природата, въпреки че не са лишени напълно от нея, са: Марсела Форне—Немска, Стоян Василев, Петко Абаджиев, Диана Койчева, Н. Златев, Олга Брадистилова, Екатерина Савова — Ненова, Владимир Кавалджиев, Руси Ганчев и др. Те са добре школувани импресионисти. Тяхната задача е, преди всичко, баграта. Чувственият тон стои на второ място и е твърде различен. Например: тиха радост, която се замества на места с депресия у Екатерина Савова; класично спокойствие и хладина у Олга Брадистилова, неспокойна размисъл и вдълбочаване у Диана Койчева, емоционално внушение от багрите у Вл. Кавалджиев и пр. Нашите импресионисти не стигат до крайностите на тази школа. Те са умерени. Едни от тях използват повече багрени контрасти, други предават светлинните ефекти, въздуха и слънчевите отражения, а трети търсят съзвучие от чистите багри.

Друго направление, което стои на почвата на импресионизма, но използва и експресионистични внушения е т. н. с общо име модернизъм. Негови представители са: Елизер Алшех, Никола Аръшев, Данаил Дечев, Тодор Х. Николов, Асен Николов, Маша Узунова, Леон Исаков, Никола Танев, Давид Перец и др. В

модернизма, както и в импресионизма на нашите художници има доста много заемки от френските новатори, ала нашият модернизъм се развива повече на почвата на българска афективност и душевна шизотимност. Той прекалява с чувствата или внася несъответни чувства, груби образи и картини, но те постигат сила и динамика. Усещането на стихийност е тяхната цел. Едни от модернистите са по умерени и затова по изискани, а други са по-груби и разхвърляни. Това не значи, че те са лоши художници; напротив, с оглед на тяхното направление и постижения, някои от тях биха постигнали завидни успехи и в чужбина, ала широката българска публика не ги разбира, нито пък цени техните крайности.

Модернистите се мъчат да постигнат в пейзажа прилив между небето и земята, внасят въздух и светлина в творбите си, служат си с плътни тонове и понякога жертвуват рисунката, заради багратата. В крайностите си стигат до декаданс и хаос или до плакатност и декоративност.

Почти чист експресионизъм в изложбите, които разглеждаме, прояви Петър Урумов. Творбите на този художник действуват непосредно със своята афективност. Личи един много неспокоен творчески дух, но от друга страна и голяма художническа култура. Неговите пейзажи са изписани смело, стихийно; на обикновения зрител действуват като някакви иероглифи, като страхотна загадка. Някои от пейзажите на Алших, Леон Исаков, Асен Николов и Маша Узунова догонват подобен експресионизъм, въпреки че тези художници в повечето си творби не са експресионисти.

Силни чувства и афективност има в нашите романтици. Такива в областта на пейзажа са: Иван Христов, Методи Лепавцов — Лемето и мариристът Иван Табаков. Иван Христов, който направи вече своята двадесета изложба, внася много любов в старите български градове и родна

природа. Той има силен усет към архи тектурния строеж и битовата романтика на картината. Методи Лепавцов пък е художник с изтънчено чувство към небето и светлината. Неговата емоционалност се движи между стихийност и депресия, но творбите му са ясни, категорични и разбираеми. Иван Табаков притежава голям размах, динамика и монументалност. Той е майстор на перспективата и светлината. Работите му издават широка култура.

Други наши маринисти са: Марио Жеков — реалист по школа; той представя многоликостта на морето и неговата живописност. Този художник внася завидно чувство на интимност към морето, но не стига до крайност в своите чувства. Георги Рубев е идеализатор на морското спокойствие при красиво небе. Той се движи винаги от една преднамерена естетика и художническа мекота, въпреки че е реалист. Други маринисти са: Любо Иванов, Борис Стефчев и Наполеон Алеков с неговите миниатюри.

По-особено място имат, със своята голяма амплитуда или нова техника в пейзажите си, художниците: Вяра Лукова, Златю Бояджиев и Евгения Михова. Първата прави един примес между реализма и експресионизма на Ел-Грекò: мрачни небеса, остри линии и таинственост. Златю Бояджиев прави смесица между реализма на Брюгел и съвременния импресионизъм в пейзажа. Евгения Михова пък подчертава формите на големия контур в пейзажите си, а в малкия контур ги заличава. Това е една оригинална смесица между академизъм и импресионизъм.

Особено място в пейзажа заема големият неокласик на българската природа — Атанас Михов. Неговите спокойни картини внушават не само обич към природата, но и преклонение пред нейната красота.

Да разгледаме и нашите реалисти, които излагаха през този сезон. И в тяхното изкуство, понеже е съвременно,

има донякъде импресионистична техника, но по начин на разработване сюжета то остава живопис на действителността. На челно място тук стоят: Васил Стоилов, Деню Чоканов, Дончо Занков, Бинка Златарева, Веселин Томов, Владо Наумов, Иван Гецов, Цветана Г. Симеонова, Харитинова и Станю Стаматов. Те са известни и утвърдени художници. Публиката ги цени много, разбира ги и търси техните творби. Почти всеки от тях има свой художествен облик; внесъл е нещо ново в изкуството и е разрешил важни обществени и технически проблеми. Тези реалисти се стремят към композиция, виждат формите на нещата и не бягат от действителността.

Безспорно е, че школата на реалистите има и е имала голямо влияние при създаване на художествен вкус у нашата публика. Като добри реалисти, трябва да споменем още: акварелиста-лирик Страхил Титеринов, пейзажиста на Дунава — Тихомир Коджаманов, Петър поп Лазаров, Иван Крилов, Вяра Зашева, Стефан Тодоров, Господин Хараламбиев, Павел Тодоров, Сава Иванов, акварелиста Йордан

Гешев, Катя В. Манева и гимназиста-акварелист Иван Цонев. Някои от тези имена вече са познати. Други се появиха за пръв път.

Периодът от осем месеца на художествени изложби, за които говорихме, може би е най-богатият и най-творческият до сега в историята на нашето образно изкуство. Той е кулминационна точка досега поне в художествено съвършенство, въпреки строгата критика към някои от изложителите-художници.

Новата ера на свобода и демокрация, която се установи в страната ни, се отрази много благотворно върху художниците-пейзажисти. За пръв път излагаха работници, занаятчии и ученици, наред с школуваните в академии художници. Този период, вероятно, ще продължи със същото темпо или с още по-засилено темпо, след като се създадат материални удобства за художниците-изложители.

¹ Българският пейзаж има и ще има и други големи имена. За тях не говорихме, защото те не правиха самостоятелни изложби в този художествен период от осем месеца, който бе предмет на горния критически преглед.

Д р Люб. Русев

ПОЛИТИКА

У Н А С

Условията за мир с България. — Във втората половина на м. юни т. г. българското правителство връчи на министрите на външните работи на четирите велики сили (СССР, САЩ, Великобритания и Франция) нов меморандум, озаглавен „България и въпросите на мира“. И този меморандум потвърждава аргументите, изтъкнати в първия меморандум, който бе връчен на четиримата министри през м. май т. г., при първата им конференция в Париж, и дава някои допълнителни обяснения и факти по спорните въпроси с Гърция.

По отношение на българското искане за излаз на Бяло море и връщането на Западна Тракия, в меморандума се изтъква, че в случая не се касае за една претенция, продиктувана от желание за увеличение на българската територия, а още по-малко за проява на враждебност и дух на нападение към гръцкия народ, с когото българският народ желае искрено да живее в мир и приятелство, а за една насъщна и очевидна нужда на България да има изход на Егея.

В новия меморандум българското правителство също изказва надеждата, че една българска делегация ще бъде допусната да изложи, когато бъде необходимо, гледището на българското правителство и че справедливите искания, формулирани в този документ, ще бъдат взети под внимание.

През време на заседанията и разискванията на четиримата министри на външните работи в Париж, които разглеждаха и българските въпроси за мира, председателят на Народното събрание г. Васил Коларов бе в Париж, начело на българската група от наблюдатели и вещи лица. През цялото време председателят г. Коларов е бил в контакт с отговорни и близки на конференцията лица, за да отстоява българското гледище. Пред кореспондента на агенция „Ройтер“ той е направил изявления, в които е казал че българското правителство протестира против ограниченията на българските въоръжени сили, предложени от четиримата министри, и че той се противопоставя енергично на третирането на България като „бивша неприятелска сателитна страна“. Г. Коларов е окачествил гръцкото искане за територии и репарации от България като абсурдно. В заключение, той е заявил, че българското правителство е решително в полза на свободното плаване по Дунава и за политиката на свободна търговия с всички съюзнически нации.

На 28 юни председателят г. Коларов е имал две срещи от голямо политическо значение, а именно — с американския министър на външните работи г. Бърнс и с английския министър на външните работи г. Бевин. Тези важни и продължителни срещи са били посветени на проучване въпросите във връзка с условията за договора за мир с България, както и за проучване на въпросите за бъдещите отношения между Съединените щати, Великобритания и България. Разговорите са се во

дължавали. Макар и да не са оповестени подробно и резултатите от тези срещи, очевидно е, че те са един голям успех за българското правителство и лично за председателя г. Коларов.

Г. Коларов е имал продължителна среща и с министъра на външните работи на Съветския съюз, г. Молотов, в която също е било разгледано становището на българското правителство относно условията на договора за мир.

След продължителни преговори, конференцията на четиримата министри на външните работи успя най-после да постигне споразумение по въпросите за мира и реши конференцията за мира на 21-та държави, участвували във войната, да се състои на 29 юли т. г. в Париж. Страните, които ще участвуват в тази конференция са: Съветският съюз, Съединените щати, Великобритания, Франция, Китай, Австралия, Белгия, Бразилия, Канада, Етиопия, Гърция, Индия, Нова Зеландия, Норвегия, Холандия, Южно-африканският съюз, Чехословакия, Украйна, Белорусия, Югославия и Полша.

В няколко от последните заседания на конференцията на четиримата министри в Париж, след продължителни спорове, бе постигнато компромисно решение и по въпроса за процедурата при работата на конференцията на 21-та страни, която ще се открие на 29 т. м. в Париж. По силата на това решение, ще бъдат учредени пет политически комисии, в които ще влизат представители на държавите, действително воювали с бившите сателитни държави, плюс представителя на Франция. Комисията за България ще се състои от 12 души и представителя на Франция.

В тези комисии Франция ще има същото положение, както и в конференцията на четиримата министри на външните работи — тя няма да има право на глас, освен ако е била във война с засегнатата държава. В петте политически комисии решенията ще бъдат вземани с мнозинство от две трети на гласовете.

Ако за някое предложение не се получи такова мнозинство, това предложение може да бъде отнесено за разглеждане в пленарното заседание на конференцията за мира.

Както вече е известно, по всички въпроси, засягащи България, в Парижката конференция на четиримата министри са били взети решения. Какви са точно в подробности тези решения, не е оповестено. По този въпрос, който с право интересува общественото мнение у нас, министърът на външните работи г. Георги Кулишев заяви в областната конференция на о. ф. партии в: Стара Загора, станала на 8 юли т. г. „Ние не бива да изпреварваме фактите и да предричаме какво ще стане. Нашият народ не се храни с прекомерни надежди, които би могло да не се оправдаят. Той преценява нещата трезво и с здрав реализъм. Но от всичко, което знаем досега, във връзка с парижките съвещания и решения, ние нямаме причини да бъдем недоволни. Ние храним твърдата надежда, че нашата национална кауза ще бъде правилно оценена от великите съюзени сили. Външната политика на Отечествения фронт, съгласувана напълно с чувствата и трайните интереси на българския народ, ни дава в това отношение, също така, основание да гледаме на бъдещето с доверие“.

*

Признаването на българското правителство. — Въпросът за признаването на българското правителство от Съединените щати и Великобритания, по който напоследък не се съобщаваше нищо, изглежда, че отново е бил засегнат във връзка с въпроса за изработването на договора за мир с България. Пасажът от съобщението за срещата на председателя г. Васил Коларов с министрите на външните работи на Съединените щати и Великобритания относно проучванията на бъдещите отношения между тия две велики сили и България,

несъмнено, се отнася и до въпроса за признаването на българското правителство, който вероятно е бил засегнат и в съвещанията на четиримата външни министри в Париж.

В една своя телеграма от Лондон от 29 юни, агенция „Ройтер“ съобщи, че във връзка с постигнатото от четиримата министри на външните работи споразумение за оттеглянето на американските и британски войски от Италия и на съветските от България, в срок от 90 дни след сключването на мирния договор с тези страни, се изтъквало обстоятелството, че англо-саксонските сили не биха могли да подпишат договора за мир с България, докато междувременно те не са признали българското правителство. Изглеждаше, следователно, се казва в съобщението, че оттеглянето на съветските войски от България ще зависи от признаването на българското правителство от Съединените щати и Великобритания.

*

Новата спогодба между България и Югославия. — На 15 юни т. г. в Белград бе подписана спогодба между правителствата на Федеративната народна република Югославия и България, с която се уреждат всички спорни въпроси, произтичащи от времето на окупацията на югославската територия, заповядана от бившите български фашистки правителства. За България, спогодбата бе подписана от Министра на финансите г. проф. Иван Стефанов, а за Югославия — от г. Митар Бакич, главен секретар на съюзното правителство на Югославия. Както заяви министърът на външните работи г. Кулишев макар и да урежда по същество само въпроси от чисто материален характер, сключената спогодба ще означава нова важна стъпка за заякчаване взаимните връзки между нашите две братски страни. С тази спогодба, преди всичко, се откриват възможности за широко стопанско сътрудничество, организирането

на което трябва да бъде една от най-близките общи задачи на двете страни. Предстои, без отлагане, да се пристъпи към проучване на конкретните въпроси за стокообмен и да се подготвят съответните спогодби. Освен това, новата спогодба идва да потвърди още веднаж ненарушимата дружба и братство, в духа на които се развиват и ще се развиват все повече и повече отношенията между Отечественофронтовска България и Федеративната народна република Югославия.

Какво значение се дава от югославянска страна на сключената спогодба, се вижда от изявленията на г. Бакич пред представителите на югославския печат. Между другото, той е казал, че с постигнатото споразумение българският народ не само е освободен от редица задължения, които не е поел доброволно, но му е оказана и помощ в неговите стопански усилия. След това споразумение ще се дойде до редица икономически договори между Югославия и България с оглед на закрепване на националните стопанства на двете страни и сътрудничеството им във външната търговска политика, насочена към едни и същи пазари. Тясното икономическо сътрудничество между Югославия и България, продължил г. Бакич, съставлява необходимо условие за излизането на тези страни от тежката стопанска криза, за по-скорошното заличаване на последиците от войната, както и за тяхното по-нататъшно икономическо и политическо развитие.

*

Ромънска стопанска делегация в София. — На 21 юни т. г. в София пристигна една ромънска стопанска делегация, съставена от членовете на Ромъно-българската търговска камара в Букурещ и водена от председателя на същата камара, г. Раду Ксенопол. В делегацията влизат видни ромънски търговци, индустриалци, представители на ромънската търговска банка и др. Целта на ро-

мънската делегация е, в редица конференции с членовете на Българо-ромънската камара в София, да се разгледат всички въпроси във връзка с българо-ромънската търговска спогодба, сключена преди два месеца, и да се заякчи стокообменът между двете съседни страни.

*

Стопански преговори между България и Чехословакия. — На 21 юни т. г. заминаха за Прага членовете на българската стопанска делегация, начело с пълномощния ни министър в Прага, г. Симов. Очаква се в най-скоро време делегацията да привърши водените от два месеца преговори за сключване на редовна стопанска спогодба между България и Чехословакия.

Както е случаят и с Югославия, водените разговори и спогодбите, които ще се сключат в Прага, макар и да са от стопански характер, ще имат безспорно отражение върху заякчаването, изобщо, на приятелските връзки между България и Чехословакия, което ще бъде от несъмнена полза за укрепване международното положение на нашата страна.

ОКОЛО НАС

Албания. — Голямото събитие за малка Албания през м. юни т. г. бе посещението на министър-председателя на Албанската народна република в Белград. От факта, че г. Енвер Ходжа бе придружен от министрите на външните работи и на войната, както и от много политически лица, можеше да се съди за важността на това посещение. И наистина, при разговорите, започнати още вечерта след пристигането, е било постигнато единодушно съгласие по всички въпроси. Преговорите са завършили с подписването на договор за приятелство, сътрудничество и взаимна защита на независимостта и суверенитета на двете страни — Албания и Югославия. Споразумението идва да затвърди и гарантира съществуващите сърдечни и приятелски

албано-югославянски отношения, създадени и затвърдени чрез общата им борба срещу италианските и германски нашествия, както и поради общите политически и стопански интереси, които свързват понастоящем Албания и Югославия.

Известно е, че в усилията си за затвърдяване на своята независимост и обезпечаване на сигурността си, Албания след войната винаги е намирала здрава опора в своята по-голяма и по-силна съседка — Югославия. Така, искането на Албания да бъде приета за член на Организацията на обединените народи намери най-добра защита от страна на Югославия. Освен това, албанското малцинство в Югославия се ползува с пълна свобода и равенство с останалите народи. Те имат, между другото, и свои училища, с учители дошли от Албания.

Във връзка с водените в Белград албано югославски разговори, от югославската столица официално и категорично бе опровергано съобщението, че посещението на г. Енвер Ходжа имало за цел присъединяването на Албания към Югославия.

Докато албано-югославските отношения се развиват така добре и щастливо, отношенията между Албания и Гърция, напротив, продължават да бъдат крайно обтегнати и се влошават всекидневно. Вън от гръцкото искане за присъединението на Северен Епир, за това допринася много и режимът, на който са подложени албанците, живущи в Гърция. Вследствие на терора, повече от двадесет хиляди албанци от Гърция са били принудени да потърсят убежище в Албания. Останалите в Гърция албанци се подлагат на всевъзможни ограничения и преследвания с цел да бъдат принудени да напуснат страната.

Във връзка с това, албанският министър председател, който е и министър на външните работи, е отправил до Съвета на министрите на външните работи в Париж изложение, с което го моли да вземе нужните мерки за връщането

на прогонените албанци в родните им огнища, за плащането на обезщетение за нанесените им щети и за обезпечаването в бъдеще на сигурността и безопасността на албанските малцинства в Гърция.

*

Гърция. — Въпросът, който държа в постоянно вълнение гръцкото обществено мнение през последните месеци, бе за плебисцита, който ще бъде произведен на 1 септември т. г. Гръцките републикански партии водиха ожесточена борба по въпроса за характера на плебисцита. Мнението на правителството, изразено от министър-председателя г. Цалдарис е, че народът трябва да се произнесе, дали да се завърне или не крал Георги II, а не върху това, какъв да бъде бъдещият режим на Гърция — монархически или републикански. Това би означавало, че ако гласуването бъде против връщането на крал Георги, ще трябва да бъде намерен нов монарх. Това си разбиране правителството мотивира с резултата от законодателните избори на 31 март, при които, според него, народът се произнесъл вече по въпроса за запазването на монархията и че 300-та депутати били избрани с този формален мандат.

Опозицията, напротив, смята, че плебисцитът трябва да се произведе не по въпроса за връщането на крал Георги, а за бъдещия държавен режим: република или монархия. Според първоначалния правителствен проект на закона за плебисцита, гласуването трябваше да стане с два вида бюлетини: едни, на които ще има думите „крал Георги“ и други — бели, като белите бюлетини ще означават, че избирателят гласува против завръщането на краля.

Като отстъпка на опозицията, впоследствие правителството се е съгласило всички подадени бели бюлетини да се считат като дадени в полза на републиката, вместо само да се сметнат като гласове, насочени против завръщането на краля. Опозицията е счела тази отстъп-

ка за недостатъчна и е настояла за отлагането на плебисцита. След бурни разисквания, които са продължили цяла нощ, въпросът е бил окончателно разрешен от гръцкия парламент: 220 депутати, принадлежащи към правителствената партия и към други монархически групи, са гласували закона за произвеждането на плебисцита на 1 септември т. г. по въпроса за завръщането на краля. Четиридесет депутати от либералната партия на г. Софулис не са гласували и са напуснали заседателната зала, заявявайки, че законът за плебисцита ще създаде мъчнотии за Гърция в чужбина и ще попречи за възстановяване на вътрешния мир в страната.

Републиканските водачи г. г. Папандреу, Венизелос и Канелопулос са гласували против закона, заявявайки, че този закон не би могъл да разреши въпроса за режима в Гърция. Изглежда, обаче, че въпреки изложеното по-горе становище на гръцкото правителство за характера на плебисцита, то се е видяло принудено да направи по-късно още една отстъпка на позицията по този въпрос. Така, преди заминаването си за Лондон и Париж, министър-председателят г. Цалдарис е заявил, че ако гласуването през септември бъде против завръщането на краля, въпросът за режима ще бъде повдигнат наново.

След гласуването на закона, ще се произведе ли плебисцитът на определената дата — 1 септември? — Правителството дава вид, че е твърдо решено на това. Все пак, министър-председателят г. Цалдарис е направил една резерва, заявявайки, че отлагане не може да има, освен ако това стане необходимо вследствие развитието на международното положение, като напр. в случай, че конференцията за мира се състои към 1 септември, или се срещнат трудности при воденето на преговорите за задоволяване националните искания на Гърция.

Вътрешното положение на Гърция продължава да бъде много лошо. След от-

правените към комунистите и другите леви групи заплашвания от министър-председателя в парламента, гръцкото правителство е прибегнало и до специални мерки, за да ограничи растящото недоволство и възбуждение в страната. Гласуван е бил извънреден закон за „гаранция и защита на държавата“. Като протест срещу този закон, по нареждане на общата конфедерация на труда, на 18 юни е била прокламирана 24-часова обща стачка. Въпреки обнародването на изключителния закон, насочен главно срещу демократическите елементи, инцидентите, нападенията и сблъскванията продължават в цялата страна.

Кампанията на гръцките монархисти и шовинисти за откъсване на български земи в полза на Гърция продължава най-усилено, под различни форми, в чужбина и в самата Гърция. Изглежда, обаче, че тази кампания не дава очакваните резултати и атинските правителствени среди започват да си дават сметка за това. Така само може да се обясни съобщението от Париж до гръцкия в. „Махи“, според което гръцкият пом. министър на външните работи г. Драгумис е заявил пред журналистите във французката столица, относно гръцките искания към България, че под термина „нова граница“ той подразбирал „отместването на граничната линия по планинските върхове“. Това означавало, според него, че „не се слага въпрос за териториални претенции“. В същото време Папандреу, бивш министър-председател и водач на социалистическата партия, който се намира с „неофициална“ мисия в Париж е заявил, че Гърция била готова да приеме една междусъюзническа военна комисия да разгледа на самото място въпроса за най-добрата „стратегическа граница“ между Гърция и България.

✱

Ромъния. — Понеже правителството вече е решило изборите да бъдат проведени в началото на септември т. г.,

работата по изработването на избирателния закон в Ромъния е ускорена. Министерският съвет е натоварил министъра на правосъдието да изготви законопроект, който да държи сметка за предложенията, направени от страна на управляващия демократически блок, както и за някои от внушенията на опозиционните партии. Впрочем изглежда, че през време на станалите в министерския съвет разисквания, гледищата на правителството и на министрите от опозиционните партии по избирателния закон са се значително приближили.

Партиите от управляващия демократически блок са започнали изборната кампания чрез конференции и публични събрания, в които се излагат и разясняват програмните искания на блока на ромънските демократически партии.

Опозиционните партии също се готвят за изборите. Не е още напълно известен начинът, по който те ще участвуват в изборната борба, но се предполага, че те ще излезат с отделни листи, което не изключва на някои места да си оказват взаимна подкрепа.

След нотите, подадени до ромънското правителство от правителствата на Великобритания (на 26 май т. г.) и на Съединените щати (на 27 май), тези две съюзни сили са отправили нови ноти (на 14 и 15 юни т. г.). Отговорът на ромънското правителство на първите ноти, по въпросите за насрочване на изборите и осигуряване на демократическите свободи, е бил намерен от американското и британско правителство за незадоволителен. За това са били подадени двете нови ноти по същите въпроси. Във втората американска нота, между другото, се казва, че САЩ се надявали, че ромънското правителство ще побърза да предприеме подходящите стъпки, които биха могли да доведат до изпълнението на ония уверения, които то е дало.

Още на 18 юни ромънското правителство е дало своя отговор на новите ноти на двете велики сили. В този отговор

то изтъква, на първо място, че не може да приеме направената от двете съюзни правителства преценка върху изпълнението на московските решения. Ромънското правителство напомня, че тези решения са взети от трите велики сили и като така действията, с които се правят бележки или се дават напътствия могат да бъдат само общо дело на тези три сили, а правителството досега не е получило от страна на Съветския съюз нито една забележка или внушение по изпълнението на московските решения. Накрая, в ромънския отговор се заявява, че изборите ще бъдат произведени през септември т. г. и правителството ще продължава да изпълнява лоялно взетите в Москва решения от трите велики сили.

През м. юни в Ромъния бяха разкрити няколко терористически организации, поставили си за цел да възстановят легионерството, да премахнат демократическата власт и да извършват терористически и саботьорски акции. Начело на една от тези организации е стоял генерал Радеску, бившият министър-председател, през времето на когото Ромъния сключи примирието. Неизвестно по какъв начин и с чия помощ, Радеску е успял да избяга със самолет на о. Кипър, придружен от други две лица и една жена. Другата терористическа организация е била водена от генерал Ардиа и е имала за цел да прави пропаганда всред военните да не се явяват в казармите и да дезертират от фронта в случай на война, да извършва саботажни действия върху военната индустрия, съобщителните средства, земеделското производство и пр. Главните организатори и участници в тези конспирации, освен избягалия генерал Радеску, са били заловени и ромънското правителство е взело всички необходими мерки за разчистването на страната от заговорници и терористи.

Общественото мнение в Ромъния посреща с искрено съчувствие усилията на българското правителство да получи

справедлив мир и да възвърне Западна Тракия на България. В много статии на ромънските вестници се посочва особено значение, което би имало и за Ромъния установяването на сухопътна връзка между северните страни и Бяло море, чрез едно българско пристанище на Егея. Така, в „Либертата“ изтъква, че в една система на цялостна балканска демокрация, излизат на България на Бяло море ще съставлява голямо улеснение не само за всички балкански страни, но и за Полша и Чехословакия, които също ще могат да се възползват, при тази система, от един лесен трафик през Западна Тракия, принадлежаща на България. У нас тази ценна морална подкрепа, оказвана от северните ни съседи, се посреща с всеобща радост и искрена благодарност.

*

Турция. — Макар мандата на сегашното Велико народно събрание да изтича през август идната година, турското правителство е решило да произведе нови избори за осмо Велико народно събрание още тази година — на 21 юли Истанбулските вестници отбелязват като голяма новина, че за пръв път от 25 години насам от управляващата народна републиканска партия щели да се поставят кандидатури и на лица от нетурска народност: по двама гърци, арменци и евреи. Смятало се, че и другите партии щели да последват примера на правителствената партия в това отношение. В турския печат това се счита като първа стъпка към установяване на пълно равенство в правата на всички граждани в Турската република.

Съобщава се също, че извънправителствените политически групи щели също да вземат участие в изборите, като опозиционни партии. Най-активна в изборната подготовка се показвала тъй наречената демократическа партия, воена от г. Джелал Байяр. Ние отбелязахме в някои от предишните си прегледи резервите, които би трябвало да се правят,

когато се говори за установяването на действително опозиционни партии в Турция, най-силна от които се представява да е споменатата вече демократическа партия на Байяр. Съмненията идват да се потвърдят от осведомен турски източник. В това отношение, знаменателен е фактът, че тази партия е решила да постави, като пръв кандидат в своята листа, председателя на Турската република, г. Иньоню, който е и председател на правителствената народна републиканска партия. По този повод, във в. „Сон Телеграф“ един от основателите на друга опозиционна партия, наречена народно повдигане, заяви, че демократическата партия е всъщност едно прикритие на правителствената народна републиканска партия, от която черпела и своите средства.

Дали като средство за предизборна агитация, или за да се поддържа вярата в чужбина, че Турция прави сериозен опит да демократизира своя режим, или пък поради едното и другото едновременно, в турския печат се съобщава за предстоящи реформи, целящи да смекчат съществуващия сега режим. Като такива реформи се посочват: изменение на закона за печата, като му се даде по-либерален характер; отнемане правото на министерския съвет да забранява за определен срок излизането на вестниците, като това право се предостави на съдилищата; гарантиране правото на сдружения и пр.

*

Югославия. — В първата половина на м. юни югославската делегация, начело с министър председателя на ФНРЮ, маршал Тито, води в Москва преговори с правителството на СССР. Преговорите, водени в духа на съветско-югославския договор за приятелство и взаимопомощ, завършиха с постигането на споразумение по всички обсъждани въпроси, засягащи стопанското сътрудничество, търговията, материалното снабдяване на югославската армия и културното и политическо сътрудничество между двете страни.

В една своя реч маршал Тито е характеризирал отношенията на Югославия към Съветския съюз със следните думи: „Югославските народи се убедиха през тази година, че имат в лицето на Съветския съюз най-искрения си приятел и най-големия защитник, който ни подпомага в мирновременното ни възстановяване, както ни подкрепяше през време на войната.“

Централният въпрос в областта на външната политика, който вълнува дълбоко югославските народи и общественото мнение в страната през последните месеци, е въпросът относно съдбата на Юлийска Венеция и Триест, разискван така продължително на втората конференция на четиримата министри на външните работи в Париж. Позовавайки се на своите неоспорими права, като страна победителка, и на непринудено изразяваната по всички възможни начини воля на населението в спорната област, югославското правителство през цялото време на преговорите в Париж отстояваше твърдо първоначалното си гледище за справедливото и ефикасно разрешаване на въпроса за бъдещата югославска граница, а именно присъединяването към Югославия на цялата област Юлийска Венеция, заедно с Триест. След дълги и мъчителни преговори, въпросът бе най-сетне разрешен от конференцията на четиримата външни министри в Париж, чрез един компромис между предложението на французкия министър на външните работи г. Бидо и това на съветския министър на външните работи г. Молотов за интернационализирането на Триест. Постигнатото компромисно разрешение по спорните въпроси се състои в следното:

1. По голямата част от полуострова Истрия, заедно с пристанищния град Пола, се дава на Югославия;

II. Учредява се свободна област Триест, в която се включва територията разположена западно от линията Дуйно на се-

вер, до Читанава — на юг, при следните положения:

1. Цялостта и независимостта на тази свободна област ще бъдат осигурени от Съвета на сигурността при ООН;

2. При Съвета на сигурността ще бъде назначена специална комисия, която ще включи представители на четирите велики сили и която ще представя препоръки за администрирането на територията пред конференцията за мира на 21 та държави, след като се посъветва с представителите на Югославия и Италия;

3. Съветът на сигурността ще одобри Статута на територията, като ще направи за тази цел доклад пред общото събрание на ООН, в съгласие с чл. 15 на Хартата на Обединените народи;

4. Конференцията за мир на 21 та държави ще направи препоръки за съставянето на временно правителство и за окончателния текст на Статута на свободната област;

5. Временното правителство и окончателният статут на свободната област ще бъдат изградени върху следните общи начала: а) управителят на свободната област ще бъде назначаван от Съвета на сигурността, след като последният се посъветва с представителите на Югославия и Италия; б) законодателната и съдебна власт на временното управление ще бъдат учредени по демократически път; в) правата на гражданите, по отношение на вероизповедание, език, училища и достъп до обществените служби, ще бъдат зачитани и г) управителят на територията ще представя всяка година доклад пред Съвета на сигурността.

Решението на четиримата министри на външните работи за Юлийска Венеция и Триест бяха посрещнати с голямо недоволство от двете заинтересовани страни — Югославия и Италия. Израз на това недоволство бе дадено и от най-отговорните политически лица на двете страни още преди окончателното вземане на решението. Така, в Югославия, в едно от последните си изявления пред агенция

„Танюг“, маршал Тито изрази огорчението си от факта, че западните сили, съюзници през войната, са проявили пълно неразбиране към справедливите искания на Югославия. Между другото, маршал Тито е казал още, че народите на Югославия не ще могат никога да се съгласят с друго разрешение, освен с това, да се върнат Юлийска Венеция и Триест на Югославия. Маршал Тито е прибавил, че несправедливото разрешаване на въпроса, или прибегването до полумерки, би могло да доведе до твърде сериозни промени в становището на Югославия към Организацията на обединените народи.

От италианска страна се противопоставиха не по малко категорични позиции. Възползвайки се от проявената от великите сили склонност да подпомогнат нова републиканска и демократическа Италия, италианското правителство бе възприело извънредно непреклонно становище по въпроса за Триест. В една своя реч, италианският министър-предсе-

дател г. де Гаспери бе заявил, че Италия ще се съпротивлява с всички сили и с всички възможни средства, не само против интернационализирането на Триест, но и против отстъпването на Югославия на Пола и други градове в Западна Истрия. Той бе казал също, че ако решението за Триест бъде против Италия, правителството му ще подаде оставка и че Италия ще се опита да измени това решение на конференцията на мира на 21-та държави.

След оповестяване на решението за интернационализирането на Триест, протестите и манифестациите против това решение продължават, както в Югославия, така и в Италия. Белградският вестник „Борба“ писа, че решението взето в Париж за Триест и Юлийската област няма да бъде трайно, защото с него няма да се помирят нито югославците от областта, нито народите на Югославия, които нямало да се поколебаят да продължат борбата.

Г. Б.

СТОПАНСТВО

СТОПАНСКИТЕ НИ ВРЪЗКИ С ЧУЖБИНА

Всички страни, победителки и победени, малки и големи, започнаха да лекуват своите рани, причинени от войната. Малка България, изпитала на гърба си Хитлеровия „нов ред“, напруга също своите мускули за възстановяването си. Полагат се усилия, на първо място, за стопанското ни заздравяване. Свършекът на войната сvari нашето стопанство изолирано и откъснато от световните пазари. Поръчаните през време на войната в чужбина стоки за повече от 3 милиарда лева не стигнаха до страната, а почти всички те бяха предплатени. Не по малко наши стоки, пътуващи за чужбина, бяха безвъзвратно загубени. Тия загуби за милиарди се отразиха тежко върху изтощителното българско стопанство и още повече затрудниха правилното и навременно задоволяване на страната с необходимите стоки, материали и пособия. Големи са

нуждите ни от обувни материали и облекло, хранителни припаси, медикаменти, химикали, машини и машинни части и пр. Голяма част от тези стоки идваха от чужбина. Вносът, обаче, е все още силно въпрепятствуван. Възможности за него, макар и ограничени, трябва да се намерят.

За да бъдем по-ясни, относно развитието на вносната ни търговия през време на войната, ще преведем следните данни:

Години	Тона	Милиони лева	Индекс Количество	Индекс Стойност
1939	389.735	5.197	100	100
1940	371.162	7.028	98.1	135.2
1941	459.751	10.293	117.8	197
1942	535.519	12.929	137.5	248.8
1943	583.911	15.131	150	291.2
1944	196.476	6.478	50.5	124.7
1945	169.462	5.820	43.2	112

От горната таблица не е мъчно да се види, как се е движил вносът ни през военновременните години. Още от пръв поглед бие в очи, че вносът на стоки през 1944 г. е намалял наполовина в сравнение с 1939 г. На следната 1945 г. количеството на вноса продължава чувствително да намалява — с 16 30/0 в сравнение с това през 1944 г.

През първите няколко месеца от настоящата година се забелязва насърчителното явление, че количеството на вноса показва чувствително увеличение. Така, за четиримесечието януари — април 1946 година, вносът се е увеличил близо пет и половина пъти в сравнение с четиримесечието януари — април 1945 г. Това трябва да ни радва и обнадеждава.

Нека хвърлим един поглед и върху развитието на износната ни търговия през военновременния период. Това развитие се вижда ясно от следните цифри:

Години	Тона	Милиони лева	Индекс Количество	Индекс Стойност
1939	543.897	6.065	100	100
1940	991.246	6.019	183.1	115.7
1941	459.540	9.234	84.5	152.3
1942	521.863	13.437	95.9	221.6
1943	656.285	16.271	120.7	268.3
1944	383.242	11.357	70.5	187.3
1945	179.520	12.232	33	201.6

Ако се вгледаме в посочените данни, ще видим, че количествено износът от 1940 год. чувствително спада. Твърде осезателно е намалението на износа през 1944 г. Близо 300/0 в по малко от изнесените стоки през 1939 год. През 1945 год. износът продължава да спада. Намалението е 670/0 в сравнение с 1939 год. През първите месеци на 1946 год. износната ни търговия значително се активизира. Първото четиримесечие на годината показва, че количеството на износа се е увеличило повече от 3 пъти в сравнение със съответното четиримесечие през 1945 г.

Печален факт е, че нашият стокообмен през военновременния период бе насочен изключително към Германия. Това увлечение се оказва крайно пакоотно за стопанството ни. Следващата таблица показва нагледно развитието на вноса ни по държави за периода 1939—1945 г.:

Държави	1939 %	1940 %	1941 %	1942 %	1943 %	1944 %	1945 %
Германия	65.5	69.6	71.5	62.7	66.8	72.1	6.3
Италия	6.9	6.6	4.4	15.6	8.7	4.0	—
Бохемия и Морав	4.1	4.6	8.1	3.1	2.9	3.3	—
Ромъния	4.0	1.8	2.7	4.5	6.1	9.9	5.6
Унгария	0.9	1.7	1.9	4.3	4.0	3.9	0.3
Швейцар	1.8	1.8	4.4	3.6	2.8	5.8	—
СССР и др страни	16.8	13.9	7.0	6.2	8.7	1.0	87.8

Почти същата картина представя и нашият износ през споменатия период:

Държави	1939 %	1940 %	1941 %	1942 %	1943 %	1944 %	1945 %
Германия	67.8	59.8	70.5	78.5	78.7	87.2	4.8
Италия	6.1	9.0	8.5	11.1	4.1	—	—
Унгария	2.1	3.8	2.1	2.6	3.7	2.1	—
Швейцар.	1.6	4.0	3.8	1.7	1.1	1.7	—
Бохемия и Морав.	3.3	3.2	2.5	1.7	1.9	1.1	—
Швеция	0.9	2.1	1.4	1.3	1.1	0.1	—
СССР и др. страни	18.3	18.7	11.2	9.1	9.4	7.8	95.2

Приведените данни говорят достатъчно ясно, че когато страната ни беше включена в „жизненото пространство“ на Третия райх, последният най-безцеремонно се наложи и монополизира търговията ни. Колкото войната отиваше към своята развръзка, толкова стопанският натиск от страна на Германия се засил

ваше. През 1944 г. вносът от Германия заема 72.1% от целия внос на страната, а износът през същата година — 87.2% от целия ни износ. Тия цифри достатъчно красноречиво говорят, колко силна е била желязната прегръдка на Германия, от която едва не издъхнахме стопански.

През 1945 г. страната ни бе изправена прец неминуема стопанска катастрофа, ако СССР не беше ни подал братски ръка. Внесените от Русия през периода април 1945 — март 1946 г. 106 900 тона петролни продукти, 17 850 тона химикали, 12 400 тона текстилни суровини, 48 570 тона черни метали, 3 040 тона цветни метали, 3 900 тона минерални масла и др. вляха съживителна струя в нашето замиращо стопанство. Днес великата славянска страна заема първо място в нашия стокообмен. Това се вижда от следните данни:

	1939 %	1940 %	1941 %	1942 %	1943 %	1944 %	1945 %
Внос	0.1	2.9	—	—	—	—	79.6
Износ	—	4.6	—	—	—	—	94.3

През 1946 г. страната продължава да бъде в крайно оживени стопански връзки със СССР. През периода януари — април 1946 г. стокообменът ни с Русия показва чувствително засилване спрямо същия период през 1945 г:

	1945 I—IV лв.	1946 I—IV лв.
Внос	81 701 000	2 924 732 000
Износ	485 154 000	943 507 000

Горните данни показват, че вносът от Русия през първото четиримесечие на 1946 г., в сравнение със съответното четиримесечие на 1945 г., се е увеличил близо 3.5 пъти, а износът за същото време — близо 2 пъти.

Стопанските изгледи през настоящата година се очертават като по-благоприятни от тия през миналата година. Възможностите за свързване на нашето народно стопанство със световното такова, чувствително са разширени. В ръководните ни стопански среди се съзнава, че едностранчивото насочване на стокообмена ни към една само страна ще има за резултат неблагоприятни последици за народното ни стопанство.

Решителна стъпка към правилното и разумно насочване на нашата външна търговска политика е сключването на давна на стопански спогодби със СССР и Полша. Особено благоприятен за стопанството ни е сключеният търговски договор с братския Съветски съюз на 27 април т. г. Той ще влее нови жизнени сили в стопанския ни живот, ще даде мощен тласък при заздравяването и изграждането на стопанска България. Съгласно тая спогодба, в страната ни ще бъдат внесени повече от хиляда вида стоки, количеството на които ще надминава 220 000 тона, с обща стойност около 75 милиона щатски долари. Поважни стоки, които се предвижда да се внесат, са: 250 гъсенични и 50 колесни трактори, 275 сноповързачки, повече от 200 сенокосачки, 500 камиона, 750 плугове, брани и други машини, 95 845 тона петролни продукти, 63 165 тона черни метали, 2 080 тона цветни метали, 8 300 тона текстилни суровини, 24 000 тона целулоза и хартия, 1 400 тона каучук (от който 200 тона естествен каучук), повече от 22 000 тона изкуствени торове и още много други стоки. Отрадно впечатление прави фактът, че СССР се е отнесъл крайно благосклонно към заздравяването на разстроеното ни стопанство и е допуснал сключването на договора при чувствително по-благоприятни условия. Така, цените по спогодбата от 27 април т. г. са с около 40% по-ниски от тия по спогодбата сключена през 1945 г.

Друг радостен факт е подписаният протокол между Съветския съюз и България, който предвижда допълнителен

контингент от стоки към спогодбата от 1945 год. Съгласно тоя протокол, уговорена е доставката на още 13.250 тона петролни продукти, 20.650 тона черни метали, 250 тона цветни метали, 9.900 тона химикали, 12.400 тона хартия и целулоза, една електродобивна станция с мощност от 12.000 к. часа и др.

По отношение на износа може да се каже, че сме си осигурили пазар на редица наши стоки при възможно най-благоприятни условия. Без тая спогодба, може би, за много наши стоки не бихме могли своевременно да намерим сигурни пазари

Уговорените цени на вносните и износните стоки е станало като се е държало сметка за международните цени на тия стоки. За по-голямо удобство цените са определени в американски долари. Уговорено е плащането да става по клиринг, като сметките ще се водят в БНБ и в Съветската Госбанк в долари. Предвидено е изравняване на вноса и износа по стойности в определени договорни срокове.

Търговската спогодба със СССР от 27 април т. г. открива нова страница в стопанското развитие на България. Тя определя челно място на Съветския съюз по отношение нашия стокообмен. Руският пазар предлага неограничени възможности за нашите експортни артикули. Съветското стопанство, от своя страна, представлява сериозен доставчик на суровини, машини, фабрики и др., необходими за нашето стопанство. Наложително е да развиваме и задълбочаваме стопанските връзки между двете братски славянски страни.

Друга смела стъпка, която разкъса стопанската ни изолираност, е спогодбата за стокообмен между Полша и България, сключена на 29 април т. г. Тя е първата спогодба с братска Полша след войната. Това е още едно доказателство за солидарността и взаимността между славянските народи. По силата на тази спогодба, ние ще получим от Полша цени за нашето стопанство стоки и мате

риали, по-важни от които са: 25.000 тона черни метали — бетонно желязо, цинк и поцинковани ламарини, ламарини, тръби, подковни клинци и други; локомотиви и части за вагони; две железопътни мостови конструкции; земеделски машини, химически произведения, като сода каустик, сяра на прах, нафталин, калциев карбит, анилинови бои, каменно-въглена смола и др.; лекарства и медикаменти, като бикарбонат, лейкопласти, бисмутови препарати и др. Срещу тия стоки България ще изнесе тютюни, сурови агнешки и ярешки кожи, вина, руди, билки, етерични масла и др.

Цените на вносните и износни стоки са възможно най-благоприятни за нас и са съобразени с международните пазари. За по-голямо удобство и улеснение цените на стоките са уговорени в американски долари, франко границата на страната — доставчик. Общият обем на вноса и износа ще надхвърли 16 мил. долара, като количеството на стоките ще бъде около 50.000 тона.

Уговорено е стоките да бъдат извозвани по Дунава до чехословашките пристанища, след което ще бъдат транзитирани през Чехословакия. Откриването на редовни морски линии от страна на Полша и възстановяването на прекия морски транспорт с черноморските пристанища ще улесни чувствително стопанските отношения между двете страни.

Стокообменът между Полша и България ще се извършва на базата на двустранния клиринг, като съответните български и полски банки ще водят сметките в долари. Постигнато е споразумение, един месец преди изтичането на договорния срок, да се пристъпи към обща проверка на отделните контингентни листи и евентуалното салдо да бъде непълно балансирано в договорния срок — 31 март 1947 г.

Водените напоследък преговори и с Чехословакия са също към своя край. Надяваме се, че поучени от допуснатите пропуски и грешки, проявени при сключването на търговския ни

договор с Чехословакия през октомври миналата година, ще се направи всичко възможно новият договор между двете славянски страни да бъде образец на взаимно зачитане на стопанските интереси и братско разбиране на действителните нужди на двете страни.

В последно време се забелязва подчертан интерес и от страна на Англия към нашите експортни възможности. Вярва се, че пулповете, мармаладите, тютюните, розовото и етерични масла и други наши стоки ще намерят добър прием на английския пазар. От своя страна, ние безспорно проявяваме интерес към машините, фабрикатите, химическите произведения, вълната, суровите говежди кожи, памука и други стоки от Англия и колонииите ѝ. Проявяването на по-добра воля, такт и взаимна отстъпчивост за преодоляване на някои моментни политически недоразумения ще има сигурно за резултат нормализирането на стопанските връзки между Англия и България.

Не много отдавна със Съединените щати сключихме компенсационна сделка, известна в търговските среди като сделката Колман. Понастоящем, както от американска, така и от българска страна се проявява жив интерес относно създаването и укрепването на търговските връзки. Похвална е инициативата на американския политически представител в България, г. Барнс, да покани наша стопанска делегация да посети САЩ във връзка с възстановяването на редовния стокообмен между двете страни.

Като не надценяваме гореизложените факти, ние вярваме, че стопанските окови около България се разкъсват. Отново се откриват възможности за свързването на нашето стопанство с международните пазари, в резултат на което, несъмнено, ще последва стопанското възстановяване и преуспяване на страната ни.

Велислав М. Савов

СТОПАНСКИ ВЕСТИ ИЗ СССР

ПЕТГОДИШНИЯТ ПЛАН НА ХРАНИТЕЛНАТА ИНДУСТРИЯ НА СССР

В закона за петгодишния план за възстановяването и развитието на народното стопанство на СССР (1946—1950 г.) е поставена задачата: да се създаде в страната изобилие от най-необходимите хранителни продукти, да се превиди довоенния уровень на материалното благосъстояние на народа.

Петгодишният план предвижда голямо нарастване на хранителното производство: 2.400 хиляди тона захар, 880 хиляди тона растително масло, 100.8 милиона декалитра спирт и много други продукти, превишаващи нивото на 1940 година, трябва да бъдат произведени през 1950 година.

Хранителната индустрия още в четвъртата година на петилетката, в 1949 година, ще достигне довоенния размер на производството, а в 1950 година ще го превиши.

Известно е, че хранителната индустрия на СССР през довоенните години достигна значителни размери и по техническия си уровень догони напредничавите капиталистически страни.

Съветският съюз заема първо място в света по производството на захарно цвекло. През 1940 година производството на захар на пясък възлезе на 21,5 милиона центнера, т. е. около 1,5 пъти повече в сравнение с 1913 година.

В 1913 година в Русия нямаше големи консервни фабрики. Малките, полузанаятчийски фабрики с напрежение произвеждаха 90 милиона кутии в годината. През 1940 година съветските консервни заводи дадоха на пазара 1.107 милиона кутии с консерви.

В царска Русия всички сладкарски фабрики, общо взети, изработваха около 70 хиляди тона сладкарски изделия. Съветските сладкарски фабрики в 1940 година произведоха 720 хиляди тона от тези изделия.

Размерът на производството на хранителните отрасли, обединени от Министерството на хранителната индустрия на СССР, възлезе на 13.1 милиарда рубли през 1940 г. (при непроменени цени), докато в 1913 година размерът на цялото хранително производство, включително и и месно-млечното и рибното, е възлизало на 2.9 милиарда рубли.

Такова разгръщане на производството на хранителни продукти даде възможност да се осигури през годините на войната непрекъснатото снабдяване на Червената армия и на тила.

Войната попречи на по-нататъшното развитие на хранителната индустрия. В окупираните райони попаднаха предприятия на важни хранителни отрасли — захарни фабрики, маслобойни, консервни фабрики, спиртоварни и др.

Много заводи, създадени през годините на сталинските петилетки, бяха превърнати в купчини развалини. Към тях се отнасят: най-големият в СССР захарен комбинат на името на Сталин, преработващ за едно денонощие 36 хил. центнера захарно цвекло; Елань-Коленовският захарен завод със същата мощност; най-големият в СССР консервен комбинат на името на Микоян в село Кримско, с мощност на производството 80 мил. кутии в една година; консервните заводи в Херсон на името на Сталин, в Одеса на името на Ленин и на името на Ворошилов.

Маслобойната индустрия изгуби Кропоткинския маслоекстракционен завод и Краснодарския маслобоен комбинат (жиркомбинат).

Разрушена беше втората по големината си в Съюза тютюнева фабрика в Ростов, която изработваше през 1940 г. 46 мил. цигари за едно денонощие.

Разрушени бяха също така винарските комбинати „Абрау Дюрсо“ и „Масандра“.

Възстановяването на хранителните предприятия се започна едва след освобождаването от Червената армия на съветските земи от немските поробители. Разме-

рът на възстановителните работи се увеличи значително след войната.

В резултат на грижите на съветското правителство и на самоотвержения труд на работниците и инженерите, към 1 април 1946 година бяха възстановени повече от 3200 хранителни предприятия.

Капиталовложението на сума 5.6 милиарда рубли в хранителната индустрия, предвидено от закона за петгодишния план, осигурява пълното възстановяване на предприятията в районите, окупирани от немците, и значителен стрес на новите предприятия.

Законът точно установява размера на предстоящите главни работи за хранителната индустрия: „Да се завърши напълно възстановяването на 92 захарни фабрики, 144 спиртоварни, 24 консервни фабрики и 68 хлебозавода; да се построят нови 10 захарни фабрики, 7 спиртоварни, 9 консервни заводи и 39 хлебозавода.“ Такива конкретни указания има в закона и по главните работи в солодобивната, чайната, винарската и другите отрасли на хранителната индустрия.

Приложението и използването на новата техника е най-важната задача, стояща пред хранителната индустрия през петилетката.

На мястото на разрушените и унищожени хранителни предприятия, ще бъдат построени отново първокласни, съоръжени с всички постижения на най-новата техника, заводи и фабрики, снабдени с най-усъвършенствувани машини и прилагачи най-новите технологически методи на производство.

Сериозно внимание се обръща на повишаването качеството на производството и разширяването на неговия асортимент.

Още в 1945 г. в повечето хранителни отрасли се започна поврат към възстановяването на действащите до войната стандарти, към общо разширяване на асортимента, към подобряване на външните форми.

Разширен беше асортиментът на хлебопекарските изделия, подобри се каче-

ството и формите на сладкарските изделия, повиши се качеството на редица други продукти.

Петгодишният план предвижда пълното възстановяване и развитие на най-добрите видове продукти.

В захарната индустрия ще бъдат рафинирани около 330/0 повече, отколкото през 1940 година.

В консервената индустрия се набелязва увеличаването на производството на компоти от кайсии и праскови, сладко от череша и т. н.

Много ще нарастне, в сравнение с 1940 година, производството на плодове, гроздови и лимонови сокове, консерви от цветно зеле, спержи и фасул. Въвежда се нов вид производство — сгъстени консервирани зеленчукови ястия по типа на американските.

Голямо развитие ще получи производството на детски зеленчукови и плодови консерви, както и на зеленчукови диетични консерви. Висококачествено производство ще бъде получено и под формата на замразени плодове и ягоди.

В сладкарската индустрия ще се увеличи производството на бонбони и шоколад.

Ще бъдат организирани редица специални отдели и нови предприятия в индустриалните центрове за производство на сухи закуски и диетични продукти.

Възражда се съветското винарство. През 1950 г. ще бъдат произведени 13 милиона бутилки шампанско, срещу производството на 8.1 мил. бутилки през 1940 г. Ще бъдат построени грамадни заводи за шампански вина в градовете Фрунзе, Алма Ата и Ташкент.

Напълно ще бъде възстановено производството на прочутите кримски вина и прекрасните стари сортове вина на Грузиния.

А. Шатхан

ЗАХАРНАТА ИНДУСТРИЯ В СССР

Захарната индустрия в Русия преди революцията беше изостанал отрасъл на стопанството. Своего сегашно развитие тя получи едва през годините на сталин-

ските петилетки, и към началото на Втората световна война израстване в мощна хранителна индустрия. За това способстваха колективните стопанства, произвеждащи всяка година все повече и повече сурови продукти. Така, през особено плодородния сезон 1937—38 г. съветската захарна индустрия преработи повече от 2 милиона и 700 хиляди тона захар.

Наред с нарастването на количеството производство на захар се увеличаваше и техническото съоръжаване на захарните заводи. Построени бяха много нови електрифицирани предприятия, снабдени със съвременни технологически апарати и с нови видове механически приспособления за транспортните работи, както и за работите във връзка с натоварването и разтоварването.

През годините на сталинските петилетки беше създадена и се разви захарната индустрия в Средна Азия, където сега вече работят 14 големи завода.

Базата на захарната индустрия е разположена в Украйна и в централните части на Съюза. Тука се намират повечето от захарните заводи.

През периода на немската окупация, от общия брой 212 захарни заводи, 188 се намираха в територията, заета от тях. Повече от 40 заводи бяха изцяло разрушени, а останалите—повредени. По времето на завършването на Втората световна война захарната индустрия беше загубила около 500/0 от своята мощност; транспортното стопанство на заводите, жилищният фонд и спомагателните постройки и съоръжения бяха разрушени.

Особено голяма щета е нанесена от окупаторите на енергетическата база на захарните заводи. Към началото на войната индустрията разполагаше с мощно, в значителна степен обновено, енергетическо стопанство. От фашистките поробители е била разрушена силовата база на 68 предприятия, на 35 предприятия са били разрушени отделенията за парните котли, а оцелелите парни котли и двигатели се нуждаят от възстановител-

ни работи в такъв размер, че това е почти равно на постройката на нови.

Още през периода на военните действия беше съставен план за възстановяване на захарната индустрия. Непосредствено след отстъпващия враг, в освободените предприятия отиваха бригади от инженери, които проверяваха състоянието на заводите и проектираха възстановителните работи; разработваха се практически мероприятия за възстановяването на заводите, широко се разгръщаха възстановителните работи.

Към 1 януари 1946 г. захарната индустрия на Съветския съюз имаше вече 175 работещи завода.

Законът за четвъртия петгодишен план за възстановяване и развитие на народното стопанство на СССР за периода 1946—1950 г. поставя пред захарната индустрия задачата, да бъде напълно завършено възстановяването на 92 захарни завода и да бъдат построени 10 нови, с което през 1950 г. производството на захар да достигне до 2.4 мил тона, т. е. до довоенното ниво. Само така Съветският съюз отново ще заеме първо място в света по производство на цвеклова захар.

В закона са дадени основните технически направления в развитието на захарната индустрия: широко приложение на непрекъснатите процеси в производството, автоматизация на процесите и на контролата на производството, механизация на трудоемните работи във връзка с натоварването и разтоварването, и широко развитие и строеж на теснолинейни железни пътища за доставката на цвеклото на приемните пунктове на захарните заводи.

След свършването на Първата световна война бяха необходими 12 години, за да се достигне производството на 2.4 мил тона захар. Сега на работниците от захарната индустрия е даден срок да достигнат това производство в течение на 5 години, а за това в краткия срок трябва да бъдат възстановени разруше-

ните предприятия, да бъдат построени нови и значително да бъде преустроена отслабената и разрушена от окупаторите техническа база. Такъв обем на работите, както съветската захарна индустрия, така и индустрията на другите страни, по рано не познаваха.

След издаването на закона за четвъртия 5 годишен план, инженерите и учениците на съветската захарна индустрия се събраха на всесъюзна техническа конференция и разработиха пътя на техническия прогрес на отечествената индустрия, основавайки се на опита и съвременните постижения на съветската и световна захарна техника. Мероприятията, приети от техническата конференция, вече се провеждат на дело от машиностроителните заводи на Съветския съюз и са поставени в основата на съставянето на плана за техническото превъоръжаване на всяко предприятие през периода на четвъртия 5-годишен план.

Едновременно с възстановяването на техническата база на захарната индустрия, върви и възстановяването на нейната база от сурови продукти. Колхозите и совхозите ще получат през течение на четвъртата петилетка голямо количество трактори, селско-стопански оръдия и изкуствени торове.

Мих. Николаев

ТЪРГОВСКАТА ФЛОТА НА СССР В ЧЕТВЪРТАТА ПЕТИЛЕТКА

Пред търговската флота на СССР през новата петилетка са поставени изключително сериозни и отговорни задачи. Към края на 1950 год. обемът на превозките трябва да се покачи 2.2 пъти в сравнение с довоения. Това е напълно познато Съветският съюз укрепва и разширява стопанските си връзки с почти всички страни в света. За това говори и рязкото увеличение на далечните превозки в общия план за товарооборота на морската флота. Търговските съдове на съветската държава излязоха на широ-

ките океански простори. Още миналата година бяха възстановени редовните товаро-пътнически линии до пристанищата на Европа и Америка. Към края на петилетката далечните превозки ще възлизат на половината от целия товарооборот на морската флота на СССР.

Откриват се особено широки перспективи пред моряците от Балтика, които през 1950 год. трябва да превозят 20 пъти повече товари, отколкото до войната. По новите линии, свързващи прибалтийските републики с черноморските пристанища, ще тръгнат стоки за предприятния и строежите в Литва, Летония и Естония — памук, петрол и цимент. Ще се увеличат пет пъти превозките по черноморския басейн. Оттук ще се отвозва зърно от южните райони на страната за Далечния изток, което по-рано се превозваше по железниците. Връщащите се съдове ще носят соя, която се търси много от произвеждащите растително масло заводи в Украйна и Северен Кавказ. По такъв начин, планове за превозките на всяка параходна организация са свързани тясно с нуждите на цялото народно стопанство на страната, с перспективите за развитие на отделните му отрасли през четвъртата петилетка. Към края на петилетката превозките на памук ще се увеличат 3 и повече пъти в сравнение с довоенното ниво, превозките на риба — три пъти, на каменни въглища — повече от 2 пъти.

Увеличават се превозките за другите страни. Параходът „Ворошилов“, например, ще извършва редовни рейси до пристанищата на Средиземно море, параходът „Ернст Телман“ — до пристанищата на Западна Африка.

Увеличаването на товарооборота изисква реконструиране на пристанищата и строеж на нови съдове. Съветското правителство отпуска за тези цели грамадни средства. Още тази година ще бъдат реконструирани най-главните кейове на ленинградското пристанище, което пострада много от действията на германската авиация и артилерия.

Новите ж. п. линии ще позволят да се подвозват вагони във всяко време до всеки склад. Новите мощни претоварващи механизми ще позволят да се съкратят значително сроковете за престояване на съдовете в пристанищата. Това мероприятие има особено значение, тъй като към края на петилетката в пристанищата на СССР ще се обработват по механичен начин 770/0 от всички товари.

В народното стопанство на съветската страна играе изключителна роля петролното пристанище в Махачкала, на Каспийско море. Оттук се отправят за Астрахан, а оттам по Волга, за дълбочината на страната добиваните в Грозни петролни продукти. В течение на най-близките години в Махачкала ще бъде привършен строежът на най-голямото петролно пристанище в страната, започнато още преди войната. Това ще ускори още повече доставката на гориво в селско стопанските райони.

В течение на петилетката търговската флота на СССР ще получи десетки нови съдове с обща товароспособност 600 000 тона. Обаче, работниците по морския транспорт в СССР разбират добре, че сериозни успехи могат да се постигнат и по пътя на най-пълното използване на наличната флота. Например, в течение на първата следвоенна навигация моряците от северната флота можаха да увеличат средната денонощна скорост на корабите с 19 мили. Екипажът на парахода „Сергей Киров“ превози само за един рейс 500 тона повече товари, отколкото се полагаше по плана. Бригадата на крановия машинист в талинското пристанище Северин натоварва, благодарение рационалната организация на труда, за 8 часа 120 тона, вместо предвидените 90 по нормата.

Тези примери показват, че усилията на съветските търговски моряци са насочени не само към изпълнение на набелязаното в петгодишния план, но и към значителното му надвишаване.

Александър Кустов

СССР И СВЕТОВНИТЕ ПАЗАРИ

„Петгодишният план предвижда разрешението на основния стопански проблем в СССР, този да се догонят и надминат главните капиталистически държави в тяхното икономическо развитие.“ Така се изрази на 15 март т. г. г. Вознесенски, председател на комисията за държавния план. Докладчикът на четвъртия петгодишен план пред Върховния съвет предвижда за 1950 г., в съотношение с предвоенното ниво, увеличение от 48% на обема на съветското индустриално производство. От друга страна, в своята реч на 9 февруари т. г., генералисимус Сталин изрази намерението на руската комунистическа партия да организира чрез няколко плана съветското стопанство, като му даде възможност да достигне в троен размер предвоенното ниво. Това са предвиждания, които могат да се считат като осъществими (въпреки огромните трудности), ако се вземат предвид постигнатите от предидущите петгодишни планове резултати.

Съветското производство ще бъде ли в състояние да влияе на световния пазар в близко бъдеще и да конкурира най-фаворизираната нация, т. е. САСЩ?

Размерът на загубите, причинени от войната на СССР, възлиза на пет пъти националния доход от 1940 г., което представлява за страната едно закъснение от пет години, които трябва да бъдат посветени на възстановяване стопанството в онова състояние, в което го заваря германското нахлуване през 1941 г. Съветският съюз ще трябва да работи много години за развиване на индустрията и земеделието, като задържа консумативните блага за увеличаване стандарта на живота на едно население, което през 1970 г. сигурно ще надминава 250 милиона души.

Четвъртият 5 годишен план ще бъде, преди всичко, за засилване на тежката индустрия, ж. п. транспорт, морските строежи, електрификацията на колхозите и совхозите и производството на земеделски машини. Що се отнася до производството на консумативни блага, планът предвижда

един годишен ритъм на увеличение от 17%, който подчертава предпочитанието, дадено на средствата за производство.

С поставянето в движение на тези средства, може с право да се предвиди, че на международните пазари ще се утвърди стопанското присъствие на една страна, покриваща една шеста от земята, имаща на разположение в огромни количества всички минерали, една флора и фауна — от бялата мечка до тигъра, и от лишея до лотоса, с едно младо и многобройно население, две трети от което е родено след идването на социализма. Ще видим ли да се слага наново проблемът за пазарите, да се раждат наново международните компликации, резултат на една лошо разбрана търговска конкуренция. Народите трябва от сега да тръгнат по пътя на сътрудничеството, което единствено е в състояние да гарантира на човека свободното разполагане с плодовете от неговия труд и използването за мирни цели на научните и технически постижения.

(в. „Журнал дьо Женев“, 21. VI)

Б Е Л Е Ж К И

ФРАНТИШЕК КУБКА

Франтишек Кубка, един от широко известните в своята родина съвременни чешки писатели, е роден на 4 март 1894 год. в Прага, где то завършва средното си образование. Записва се в философския факултет на прочутия Карлов университет в Прага, но бива принуден да прекъсне следването си, поради избухването на Европейската война в 1914 год. Участва в чехословашкия легион в Русия и с него стига до Сибир и Далечния изток.

Завърнал се в освободената си родина, след края на Първата световна война, той става за известно време секретар на клона на американското дружество в Прага, а след това — редактор на външно политическия отдел на в. „Прагер прес“, орган на чехословашкото външно

министерство, издаван на немски език. По-късно постъпва на служба във външното министерство, где то работи до окупацията на Чехословакия от германските нашественици в 1939 год. Известно време бива задържан от органите на германското Гестапо в Берлинския затвор. След освобождаването му, участвува не легално при подпомагане на чешките работници, изпращани принудително на работа във вътрешността на Германия.

След освобождението на Чехословакия от игото на хитлеристките окупатори през 1945 год., бива повикан на служба във външното министерство, где то му се поверява отделът за културни връзки с източните европейски страни. В това си качество, организира цяла мрежа от дружества за културни връзки със СССР, Полша, Югославия, Ромъния и други страни. Създава такова дружество за културни и стопански връзки и с България. По това време бива избран и за член в управата на Славянския комитет в Прага.

Известен преводач, предимно на руски писатели, Франтишек Кубка е и автор на талантиливи оригинални творби в областта на поезията, драмата и критиката. Между по-известните му произведения, трябва да се споменат: „Ехо от Мумава“, неговата първа книга, лирика и проза, 1910 г.; „Дубльори и сънища“ разкази, 1920 г.; „Слуноврат“, стихотворения, издание на Чешката академия на науките, „Цветовете на Изтока“, пътеписи, и „Фу“, разкази — 1924 г.; „Повести за малкия Георги“, разкази, 1927 г. Автор е и на из-

вестната чешка драма „Св. Вацлавска игра“, играна в Прага през театралния сезон 1929—1930 год. През годините на Втората световна война написва: „Божена Немцова“, романизирана биография; „Пражко ноктурно“, новели; „Скитският конник“, новели, и др. Сега работи върху роман за шута на крал Георги, Ян Палечек, който ще бъде онаясложен „Младостта на Палечек“ и ще е в стила на неговата трилогия-новели от военните години: „Скитският конник“, „Пражко ноктурно“ и „Карлшайнски бдения“.

Понастоящем Франтишек Кубка е чехословашки извънреден пратеник и пълномощен министър в нашата столица София. Неговите симпатии към българския народ и страната ни датират още от времето, когато е следвал славянска филология в Пражкия университет, где то се отличава в изучаването на старобългарски език при известния славист проф. Фр. Пастърнек. Искрен приятел на България, той развива много полезна дейност за всестраниното опознаване и сближение между своя и нашия народ.

В тази книга на „Балкански преглед“ даваме в превод разказа му „Страшна приказка“, със сюжет от годините на германската окупация на братска Чехословакия. Разказът е наистина покъртителен. В следващите книги на списанието ще дадем и други негови разкази.

Л. Ц

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр
КОНСТАНТИН Н. ПЕТКАНОВ. Смъртта на Дамяна, откъс из неиз- дадения роман „Милост Божия“	1
КИРИЛ КРЪСТЕВ Балкански традиции в живописа	15
ГЕОРГИ СПИРОВ. Алеко Константинов	24
ВАСИЛЕ ХРИСТУ. Българският печат в Ромъния преди Осво- бождението	31
АТАНАС ИЛИЕВ. Живот и изкуство	43
КИРИЛ НЕДЕВ. Картина от античния театър	51
ПРОФ. ИВ. БАТАКЛИЕВ. Западна Тракия и необходимостта от териториален излаз на България на Бяло море	59
А. СП. РАЗБОЙНИКОВ. Земеписните имена в Западна Тракия и българското ѝ население	70
ФРАНИШЕК КУБКА. Страшна приказка, разказ, превод от чешки	77
АЛЕКСАНДЪР ИЛКОВ. Възстановяване на демокрацията.	81
М. ФАЙОНОВ. Конституционният проблем	91
АНДРЕ МОРОА. Съвети към един млад французин, който зами- нава за Америка	101
ХР. СТ. ХИНКОВ. Участието на кооперациите в стопанския ни живот	107

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА-ТЕАТЪР-ИЗКУСТВО

Николай Дончев. „Славянски поети“, стихотворен сборник	116
Ат. К. Георгиев. Народният театър през изтеклия сезон	118
Д-р Люб. Русев. Пейзажът в творчеството на нашите ху- дожници през изтеклия изложбен сезон	121

ПОЛИТИКА

У нас. — Условието за мир с България. Признаването на бъл- гарското правителство. Новата спогодба между България и Югославия. Ромънска стопанска делегация в София. Стопански преговори между България и Чехославия.	124
Около нас. — Преглед на положението в Албания, Гърция, Ромъния, Турция и Югославия	127

СТОПАНСТВО

Велислав М. Савов. Стопанските ни връзки с чужбина	133
Стопански вести из СССР. Петгодишният план на хра- нителната индустрия на СССР. Захарната индустрия в СССР. Търговската флота на СССР. СССР и световните пазари.	137

БЕЛЕЖКИ

Л. Ц. Франтишек Кубка	143
---------------------------------	-----

СПИСАНИЕ БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД ИЗЛИЗА ВСЕКИ МЕСЕЦ,
ОСВЕН ЮЛИ И АВГУСТ. РЕДАКТИРА КОМИТЕТ. ИЗДАВА ДИ-
РЕКЦИЯТА НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ
ЗВЕНО. ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 1500 ЛЕВА, ЗА ЧУЖБИНА
— 1800 ЛЕВА. АДРЕС: СОФИЯ, УЛИЦА „БАЧО КИРО“ 2
ПОЩ. ЧЕК. С/КА 10271
